

KADEM

HAZİRAN 2023 • CİLT IX • SAYI I

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

**Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının
Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi**
Zehra Çankaya Bayraklı

Kadın Çalışmalarının Yarım Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz
Nursem Keskin Aksay
Haydar Yalçın

**Depression and Anxiety among Low and Middle-Income Turkish Women:
The Roles of Coping, and Personal and Environmental Resources**
Vahide Ulusoy Gökçek
Zahide Tepeli Temiz

**Kadınlarda Somatizasyon: Biyopsikososyal Yaklaşım Perspektifinden
Bir Değerlendirme**
Selin Karaköse
Özlem Sertel Berk

**Şanlıurfa İlinde Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulamasının
Kadınların Gelirleri Üzerindeki Etkisi**
Ebru Mancı
Mehmet Reşit Sevinç

**Duygu Çayırıcıoğlu, Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde
Feminist Edebiyat Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**
Emine Kılınç

**Demet Gülçiçek, Emine Erdoğan (Der.)'ın Feminist Eleştiri: Arayışlar ve
Müzakereler Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**
Ayşe Betül Ekici

**Taylan Acar, Şemsa Özar (Der.)'ın Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık
Hâlleri Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**
Sezanur Sezgin

KADEM

Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi
KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 9 • Sayı 1 • Haziran 2023

ISSN: 2149-4878

e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Doç. Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editorial Manager

Dr. Betül Özel Çiçek

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış (Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Alan Editörleri / Section Editors

Zehra Çelik (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Güllü Buzunoğlu (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Büşra Bilgin

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Seda Yeşildal Samsakçı

Sayfa Düzeni / Page Layout

Şeref Kocaman

Yayın Kurulu / International Editorial Board

Prof. Dato'sri Dr. Zaleha Kamaruddin (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Orhan Küçük (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)

Prof. Dr. Nuri Tınaz (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Koç (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye)

Prof. Dr. Marcia K. Hermansen (Loyola University, Chicago, ABD)

Prof. Dr. Farid Sufia Shuaib (International Malaysia İslâm University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Doç. Dr. Manal Abul Hassan (October 6 University, Kahire, Mısır)

Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, ABD)

Doç. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Betül İpşirli Arğıt (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Öğr. Ü. Nagihan Haliloğlu (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Nursem Keskin Aksay (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Burcu Uysal (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Azize Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Esra Albayrak (Nun Eğitim ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı)

Yayıncı / Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği / Women and Justice Association

Sertifika No / Certificate Number

30716

Yayın Türü / Type of Publication

Akademik Dergi / Academic Journal

Yayın Dili / Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Yayın Periyodu / Publishing Period

Altı ayda bir yayımlanır / Biannual

Baskı ve Cilt / Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No: 4 Sancaktepe/İstanbul

Telefon: 0 (216) 585 90 00 **web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

Elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Haziran 2023

KADEM

KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

İletişim / Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümruk Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri No: 8 / 1

Fatih, Edirnekapı / İstanbul

Telefon: +90 (212) 631 46 49 **Web:** kadinrastirmalari.com

Elektronik posta: info@kadinrastirmalari.com

Yer Alınan İndeksler / Indexed and Abstracted by

TUBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı,

ASOS Index

İçindekiler / Table of Contents

Editör'den / Editorial

Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış

.....

Makaleler / Articles

8 ZEHRA ÇANKAYA BAYRAKLI

**Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının
Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi**

*A Socio-Economic Analysis of the Reading Foundation Established by
Âdile Sultan in Fatih*

32 NURSEM KESKİN AKSAY

HAYDAR YALÇIN

Kadın Çalışmalarının Yarıım Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz

Half Century of Women's Studies: A Bibliometric Analysis

67 VAHİDE ULUSOY GÖKÇEK

ZAHİDE TEPELİ TEMİZ

**Depression and Anxiety among Low and Middle-Income
Turkish Women: The Roles of Coping, and Personal and
Environmental Resources**

*Düşük ve Orta Gelirli Türk Kadınlarında Depresyon ve Anksiyete: Baş
Etme ve Kişisel ve Çevresel Kaynakların Rolü*

93 SELİN KARAKÖSE

ÖZLEM SERTEL BERK

**Kadınlarda Somatizasyon: Biyopsikososyal Yaklaşım
Perspektifinden Bir Değerlendirme**

*Somatization in Women: An Evaluation from the Biopsychosocial
Perspective*

118 EBRU MANCI

MEHMET REŞİT SEVİNÇ

**Şanlıurfa İlinde Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi
Uygulamasının Kadınların Gelirleri Üzerindeki Etkisi**

*The Effect of Microcredit Application on Women's Income in Poverty
Fighting in the Province of Sanliurfa*

Kitap Değerlendirmeleri / Book Reviews

**145 Duygu Çayırıcıoğlu, *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980
Döneminde Feminist Edebiyat Adlı Eserin Değerlendirilmesi***

*Review of Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde
Feminist Edebiyat by Duygu Çayırıcıoğlu*

EMİNE KILINÇ

**154 Demet Gülçiçek, Emine Erdoğan (Der.)'ın *Feminist Eleştiri:
Arayışlar ve Müzakereler* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi**

*Review of Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler (Ed.) by Demet
Gülçiçek & Emine Erdoğan by Duygu Çayırıcıoğlu*

AYŞE BETÜL EKİCİ

**162 Taylan Acar, Şemsa Özar (Der.)'ın *Emek, Beden, Aile
Türkiye'de Kadınlık Hâlleri* Adlı Kitabının Değerlendirilmesi**

*Review of Taylan Acar, Şemsa Özar (Der.)'ın Emek, Beden, Aile
Türkiye'de Kadınlık Hâlleri Adlı Kitabının Değerlendirilmesi*

SEZANUR SEZGİN

Editör'den / Editorial

Dr. Zeynep Kevser ŐEREFOĐLU DANIŞ

Farklı perspektiflerin ışığında kadın konusunu interdisipliner bir yaklaşımla daha geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine sunmayı ve kadın çalışmalarını literatürüne hem eleştirel bakabilmeyi hem de katkı sunmayı hedefleyen KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, son sayısında 5 makale ve 3 kitap değerlendirmesi ile sizlerin karşısına çıkıyor.

İlk olarak Zehra Çankaya Bayraklı, “Âdile Sultan'ın Fatih'de Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ndeki Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı” adlı makalesinde, Nakşidil Valide Sultan Türbesi'deki okuma vakfını konu edinen iki vakfiyeyi ayrıntılı olarak inceledi. Âdile Sultan'ın vakıflarını inceleyen çalışmaların mevcut olmasına rağmen, Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ndeki Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı inceleyen bir çalışmaya literatürde yoktu.

“Kadın Çalışmalarının Yarım Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz” başlıklı makalelerinde Nursem Keskin Aksay ve Haydar Yalçın, kadın çalışmalarını alanında yazarlar arası iş birliği; yazar, ülke ve kurum üretkenliği; fon sağlayıcılar; araştırma odakları hakkında detaylı bir veri seti sunuyorlar.

Vahide Ulusoy, Zahide Tepeli Temiz'in kaleme aldığı “Depression and Anxiety among Low and Middle-Income Turkish Women: The Roles of Coping, and Personal and Environmental Resources” adlı düşük ve orta gelirli Türk kadınlarının iyi oluşları ve psikolojik kaynaklarındaki farklılıklarını inceleyen çalışma, ekonomik zorluk yaşayan kadınların psikolojik iyilik halini artırmak için etkili baş etme mekanizmalarını ve öz yeterliliklerini güçlendirmeye yönelik yapılacak uygulamaların önemine dikkat çekiyor.

Selin Karaköse ve Özlem Sertel Berk'in kaleme aldıkları “Kadınlarda Somatizasyon: Biyopsikososyal Yaklaşım Perspektifinden Bir De-

đerlendirme” isimli makalede, kadın olmanın bir risk faktörü olarak görüldüğü somatizasyon, biyopsikososyal model bakış açısından incelendi. Makalede, somatizasyonun çok boyutlu yapısı gereği, etkin bir tedavide multidisipliner yaklaşım gerekliliğine vurgu yapılırken, önleyici çalışmalar içerisinde psikolojik ve sosyal etmenlerin yer almasının önemi de vurgulanıyor.

Yoksulluk literatürüne “kadın yoksulluğu”nun kavram olarak eklendiği bir dünyada, kadın yoksulluğuyla mücadelede birçok uygulama ve çalışmanın yürütüldüğü biliyoruz. Mikro kredi uygulaması da bunlardan bir tanesi. Ebru Mancı ve Mehmet Reşit Sevinç, “Şanlıurfa İlinde Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulamasının Kadınların Gelirleri Üzerindeki Etkisi” adlı çalışmalarında Şanlıurfa ilinde yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulamasının etkisi ve mikro kredi kullanan kadınların mikro kredi uygulamasına yönelik memnuniyet düzeylerini araştırarak, araştırma kapsamında Şanlıurfa ilinde mikro kredi kullanan 145 kadınla yüz yüze görüşme yoluyla anket gerçekleştirerek kredi katkı durumunu ortaya koymaktalar.

Derginin bu sayısındaki kitap değerlendirmelerinin ilki olan Duygu Çayırıcıoğlu’nun *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat* kitabını Emine Kılınç inceledi. Demet Gülççek ve Emine Erdoğan’ın derledikleri *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* kitabı, Ayşe Betül Ekici tarafından değerlendirildi. Taylan Acar ve Şemsa Özar tarafından derlenen *Emek, Beden, Aile Türkiye’de Kadınlık Hâlleri* kitabı hakkında ise Sezanur Sezgin yazdı.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi olarak son sayımıza katkı sunan yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkür ediyoruz.

Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi

A Socio-Economic Analysis of the Reading Foundation Established by Âdile Sultan in Fatih

Zehra ÇANKAYA BAYRAKLI*

Öz

Âdile Sultan; Osmanlı Padişahı II. Mahmud'un kızı olarak sarayda üst düzey eğitim almış, Sultan Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve Sultan Abdülhamid'in hükümler dönemi-
rini görmüş, yazmış olduğu divanıyla Osmanlı hanım sultanları arasında önemli bir yere sahip entelektüel bir kadındır. Ayrıca döneminde kadınların toplumda çok fazla görünür olmamasına rağmen Âdile Sultan yaptırmış olduğu hayır eserleriyle, katıldığı meclisler, yapmış olduğu ziyaretlerle, düğünüyle hatta vefatıyla hep kamunun yoğun takip ettiği bir kişilik olmuştur. Görkemli, şatafatlı bir yaşam süren Âdile Sultan'ı yakınlarının ard arda gelen ölümleri daha mütevâzı, hayırsever ve fukaraperver bir insana dönüştürmüştür. Bu makale Âdile Sultan'ın Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde sabah namazlarında Kur'an-ı Kerim okunması için kurmuş olduğu vakfını konu edinmektedir. Bir para vakfı olan bu vakfın vakfiyesinde okunan Kur'an-ı Kerim'lerden hâsil olacak sevabın Âdile Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efen-

* TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ, Şahinkaya Cad. No: 106, 34820 Beykoz/İstanbul
cankaya@tau.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0003-1785-1381

Cite this article as: Çankaya Bayraklı, Z. (2023). Âdile Sultan'ın Fatih'de Kurduğu Okuma Vakfının Sosyo-Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 08-31.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

di'ye ve babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın ruhuna hediye edilmesi istenmektedir. Ayrıca Âdile Sultan vakfiyesinde bizzat kendisine hayattayken selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunan Kur'an-ı Kerimlerin armağan edilmesini istemektedir. Bu vakıf iki yönüyle dikkat çeker: Öncelikle küçük ölçekli vakıfların kurulmasına imkân sağlayan Osmanlı vakıf sistemindeki para vakıflarının pratikteki uygulamasını göstermektedir. Diğer yandan ağırlıklı olarak kadınlar tarafından vefat etmiş yakınlarının ruhlarına hediye edilmek üzere türbe gibi mekânlarda gerçekleştirilen Kur'an tilaveti vakıflarının bir örneği olmasıdır. Bu vakıflar vakfedenin vefat eden yakınına vefâsını gösterir.

Anahtar kelimeler: Âdile Sultan, Para Vakıfları, Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı, Nakşidil Valide Sultan Türbesi

Abstract

Adile Sultan was an intellectual woman who received a high-level education in the palace as the daughter of the Ottoman Sultan Mahmud II. She had an important role among the Ottoman female sultans with the *divan* (collection) she wrote. Moreover, despite the fact that women were not in view very much during her period, Adile Sultan were always followed by the public owing to her charitable works, the assemblies she attended, the visits she made, and even through her wedding and her death ceremony. The consecutive deaths of her relatives turned Adile Sultan, who had been living a luxurious life in wealth, into a more modest and charitable person helping those in need. This article covers the foundation established by Adile Sultan for Quran recitation at the Tomb of Nakşidil Valide Sultan in Fatih. It is demanded in the foundation certificate-charter of this montes pietatis that good deeds to be derived from Qur'an recitation should be bestowed for the souls of Zerginar Kadın, Adile Sultan's mother, and her grandmother Nakşidil Valide Sultan. It is also requested to recite Quran for the welfare of Adile Sultan when she was alive and for her soul after she passed away. The foundation draws attention in two aspects: on one hand, it indicates the practical implementation of the cash waqfs pietatis in the waqf (charitable foundation) system of the Ottoman, which enables the establishment of small-scale foundations. On the other hand, it is an example of those foundations mostly founded by women meant

10 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

for Quran recitation in the tombs for deceased relatives. These foundations manifest the loyalty of their founders for the relatives passed away.

Keywords: Adile Sultan, Cash Waqfs, Quran Recitation Foundations, the Tomb of Nakşidil Valide Sultan

Extended Abstract

Adile Sultan (1826-1899) became a well-known female Sultan for her philanthropy and literary personality both in her period and after her death.

One of the reasons that makes Adile Sultan different among the women of the dynasty in the Ottoman Period is that she was an intellectual poet who authored a *Divan*. The fact that she mentions the actual events of the period in her works provides us with an insight into both the life in the palace and the conditions of that period.

Adile Sultan lived during the reigns of Sultan Abdulmecid, Sultan Abdulaziz, Sultan Murad V. and Sultan Abdulhamid. Even though women couldn't spend much time outside back then, she was in view in the society both by the means of the foundations she established and her public visits in Istanbul. Consequently deaths of her relatives led her to live a modest life and she developed an interest in literature and mysticism. Adile Sultan, besides having a good education as a daughter of Sultan Mahmud II., earned respect due to her characteristics among the female women of the court at that period. Furthermore she won the approval and love of the people thanks to her charitable works and benevolence. Adile Sultan continued the tradition of establishing foundations like other women from the palace. There are studies examining the foundations established by Adile Sultan. However, no study has been conducted on the foundation that Adile Sultan established for the Qur'an recitation, which routinely took place in the tomb of her grandmother Nakşidil Valide. Therefore the lack of studies on Qur'an recitation foundations has formed the aim of this article so that a contribution to the literature could be made.

The primary purpose of this study is to analyse how the Qur'an recitation foundation worked in the past based on the archive and the foundation's accounting document.

The first feature of the Qur'an recitation foundation in The Na-

kaşidil Valide Sultan Tomb is that it was established as a montes pietatis, which is a type of foundation specific to the Ottomans. In the Ottoman period, those foundations enabled middle class people to establish foundations using their small savings. In general, the Qur'an and *Mawlid-i Sharif* (verses for the birth of the prophet Mohammad) recitation foundations are mainly established as montes pietatis. This study will seek to comprehend the practical functioning of these foundations based on the foundation's charter and the document numbered VGM 01835.00038 in the *General Directorate of Foundations in Ankara*. Initially, the foundation's charter provides us with important information about how it functions, such as what the donated goods are, the duties of the people who would work in the foundation and the wages they would receive in return for these duties and in which areas the foundation would serve. This kind of information is given in detail in the Adile Sultan's foundation charters, which is the subject of this article.

The first foundation charter for the recitation charity in the Nakşidil Valide Sultan Tomb, also the subject of this study, was written on February 25, 1851. As stated in this foundation's charter, 60,000 Ottoman Kurush in cash and 30 copies of the Qur'an were donated. It was requested to deliver the donated Qur'ans to the Nakşidil Valide Sultan Tomb in Fatih and the donated cash was traded with a profit of 15% to increase the income. 10 people who could recite the Qur'an outstandingly were required to come to the tomb every day in the morning prayer and read 20 pages of the Qur'an. Payments were made with the profit obtained from trading 60,000 Kurush and the remaining money was added to the original one. In the endowment, it was requested that the khatms (reading the whole Quran) and prayers should be gifted to Adile Sultan's mother Zernigar, to her grandmother Nakşidil Valide Sultan who were buried in the tomb and also to Adile Sultan herself both when she was alive and following her death.

After the foundations were established, the conditions in the first endowment were revised with an additional or second foundation charter called addendum endowment. In this Qur'an recitation foundation, some conditions were revised by an additional endowment which was formed in 1869.

The second endowment states that the cash allocated in 1856 in-

12 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

creased to 200,000 Kurush, but a daily wage of 25 Kurush paid to *Cuzhans* who were assigned to read the Qur'an was not enough. Therefore, there was a rise in the daily wage of the jurists from 25 Kurush to 75 Kurush. It is understood from the charters that some other officials were also given a raise.

As a result, Adile Sultan's foundation for recitation of the Qur'an in the Nakşidil Valide Sultan Tomb in Fatih was examined through two aspects. First, the foundation was established as a cash waqfs, which is a typical foundation type in the Ottoman period. These foundations enabled middle-income people to also establish foundations using their small savings. In general, the foundations in the Ottoman period for reading the Qur'an and the *Mawlid al-Sharif* were mainly established as montes pietatis. In this study, the practical functioning of those foundations is discussed based on the foundation's charter and the document numbered VGM 01835.00038. In this document, it is seen that the income and expenses of the foundation overlap, and there is no income deficit or surplus of the foundation. Second, the service of the foundation in the form of reciting the Qur'an in the tomb, praying for and bestowing on the souls of the mentioned people gives us information about the practical functioning of reading foundations. Such foundations mainly indicate the loyalty of women to their deceased relatives.

Adile Sultan became an important figure thanks to her intellectual personality followed with interest by the society, which was the result of both the breadth of her economic opportunities and the education she had received. The foundation she established for a routine Qur'an recitation in his grandmother's tomb in Fatih is a manifestation of her loyalty to her relatives.

Keywords: Adile Sultan, montes pietatis, Quran Recitation Foundations, The Nakşidil Valide Sultan Tomb

Giriş

Âdile Sultan (1826-1899) hayırseverliği ve edebî kişiliğiyle hem yarışarken hem de sonrasında kamuda tanınan bir kadın sultan olmuştur (Azamat, 1988, s. 382). Osmanlı hanedanına mensup divan sahibi tek kadın şairdir. Padişah kızları arasında uzun sayılabilecek ömründe Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan V. Murad (30 Mayıs 1876 – 31 Ağustos 1876) ve Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) hüküm sürdüğü dönemlerde yaşamış, hem kurmuş olduğu vakıflarla hem de kadınların çok fazla dışarıda zaman geçirmediği dönemlerde ziyaretleriyle toplumda görünür olmuştur. Yakınlarının ardi ardına gelen vefatı onu mütevazı bir hayat yaşamaya, edebiyata ve tasavvufa yönlendirmiştir. Sultan II. Mahmud'un kızı olan Âdile Sultan iyi bir eğitim görmüş olmanın yanında kişiliğiyle sultanların saygısına; hayır eserleri ve yardımseverliğiyle de halkın takdirine ve sevgisine mazhar olmuştur. Yazmış olduğu eserlerde -mersiye, tahassürnâme, iftiraknâme gibi- dönemin yaşanmış olaylarına tanıklığını ve bu olaylara olan yaklaşımını görmek mümkündür.

Âdile Sultan'a 19. yüzyılda kaleme aldığı divanıyla ve kurmuş olduğu vakıflarıyla birçok akademik çalışmada rastlamak mümkündür. Âdile Sultan'la ilgili çalışmaların çoğunluğu iki konu etrafında teşekkül etmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı yazmış olduğu divanının üslubu ve içeriğinin edebî açısından değerlendirilmesi şeklindedir.² Bu çalışmalardan biri Ümran Atasoy'un hazırlamış olduğu "Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım divanlarında estetik, söylem analizi ve tasavvuf" başlıklı eserdir. Çalışma; tasavvufi öğeleri barındıran iki şair kadının divanını karşılaştırmaktadır.

Âdile Sultan'ın edebî kişiliği dışında hayatını ve vakıf eserlerini de konu eden çalışmalar bulunmaktadır.³ Bu çalışmalarda Âdile Sultan'ın vakfiyelerinde yer alan vakıflarının hayıreserleri, mülkleri, akarları, vakfin faaliyetleriyle ilgili bilgiler yer alır. Bu eserlerde kaynak olarak çoğunlukla vakfin vakfiyeleri kullanılmıştır. Bu yüzden bu çalışmalar Âdile Sultan'ın vakıflarıyla ilgili genel bir değerlendirme olarak görülebilir.

Vakıfların zaman içerisindeki değişimlerini -idari olarak yapılan değişiklikler, ekonomik olarak harcama kalemlerinde farklılaşma vs- periyodik olarak tutulan muhasebe defterleriyle izlemek mümkün olabilir. Bu çalışmada Âdile Sultan'ın; babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın tür-

14 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

besinde Kur'an-ı Kerim okuma vakfı vakfiyeleri ve vakfın gelir ve gider kalemlerini gösteren muhasebe defteri yardımıyla incelenmektedir.

Osmanlı döneminde cami, mektep, medrese, bimarhane , hastahane gibi hayır kurumlarının inşa edilmesi, ihtiyaç sahiplerinin bu kurumlardan istifade etmesi çok bilinen bir vakıf faaliyet biçimidir. Diğer yanda günümüzde çok fazla bilinmeyen küçük ölçekte kurulmuş vakıflar da bulunmaktaydı. Belli bir döngü içinde türbe, cami ve mescitlerde Kur'an-ı Kerim, Buhâri-i Şerif, Mevlid-i Şerif gibi temel İslâm metinlerinin okunması amacıyla belli bir gelirin vakfedilerek kurulan küçük ölçekli okuma vakıfları bu guruba örnek gösterilebilir. Bu çalışmada Nakşidil Valide Sultan vakıflarından bağımsız olarak Fatih'teki Nakşidil'in medfûn olduğu türbede Âdile Sultan'ın kendi tarafından müstakil olarak kurduğu Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı konu edinilmektedir. Kur'an okuma vakıfları çok bilinmeyen bir vakıf türü olması nedeniyle bu makalede Kur'an vakıflarının işleyişini, faaliyetlerini de ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. Âdile Sultan'ın Hayatı

Âdile Sultan Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmud ile Zernigar Kadın'ın kızı olarak 29 Mayıs 1826 yılında doğmuştur. Âdile Sultan'ın doğumundaki hazırlıklar tedarik edilen eşyaların miktarı ve masrafları içeren listesi arşivde bulunmaktadır. Elif Naci Adile Sultan'ın doğumunda tedarik edilen eşyaları kaleme aldığı makalede ayrıntılı olarak sıralamaktadır. Âdile Sultan'ın doğumu nedeniyle Enderun mehterleri, Bîrun mehterleri gibi bazı yerlere ihsan-ı şahaneler dağıtılmıştır. (Elif Naci, s. 28).

Âdile Sultan, annesini 1832 tarihinde 6 yaşındayken kaybetmiştir. Âdile'ye Sultan II. Mahmud'un hanımlarından Hâce Nevfidan Kadın analık görevini ifa etmiştir. Âdile Sultan erken yaşta annesini kaybetmenin acısını kaleme almış olduğu divanının *Tahassürnâme* bölümünde dile getirmiştir.⁴ Kendisine annelik yapan Nevfidan Kadın hakkında da duygularını aktardığı beyitlere divanında rastlanmaktadır.⁵

Âdile Sultan sarayda üst düzey bir eğitim görmüş, 1838 yılında 13 yaşındayken babasını kaybetmiştir. Bundan sonraki dönemde tahsil ve terbiyesiyle ağabeyi Sultan Abdülmecid ilgilenmiştir. Evlenme çağına geldiğinde 1845 yılında Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa'yla nikâhları kıyılır. Bir yıl sonra üst düzey devlet erkânının da katıldığı düğün töreni

günümüzde Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun bulunduğu yer ve arkasındaki Haydarpaşa çayırında gerçekleşmiştir. Doğumu gibi düğünü de döneminde dikkat çeken olaylardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi*'de Âdile Sultan'ın düğünüyle ilgili haber yayınlanmıştır.⁶ Haber incelendiğinde ne derece görkemli, üst düzey katılımın olduğu bir düğün töreninin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Âdile Sultan evlendikten sonra Beşiktaş'ta Defterdar Burnu'nda bulunan Neşetâbâd Sarayı'nda ikamet etmiştir. Neşetâbâd Sarayı dışında Alibeyköy'de bulunan Silahdarağa Çiftliği/Hüsrevâbâd Kasrı, Validebağ'ında bulunan Âdile Sultan Kasrı, Kandilli'de Adile Sultan Sarayı, Fındıklı ile Salıpazarı arasında bulunan Sahilsarayı, I Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'dan kalan Kuruçeşme'deki Sahilsarayı diğer ikamet ettiği yapılar olmuştur (Kolay, 2017, s. 18). Âdile Sultan'ın Mehmed Ali Paşa'yla evliliğinden Sıdika, Aliye, İsmail ve Hayriye isimli çocukları dünyaya gelmiş, ilk üç çocuğu küçük yaşlarda vefat etmiştir (Sakaoğlu, 2008, s. 407-412).

Âdile Sultan'ın Sultan II. Mahmud'un kızı, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in kız kardeşleri ve Sultan Abdülhamid'in halası olarak hanedan ailesinde önde gelen isimlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kanûnî Sultan Süleyman'ın şiirleri ilk kez *Muhibbi Divanı* olarak 1308(1809-91) yılında bastırması sanata ve edebiyata düşkünlüğünü göstermektedir (<https://kygm.ktb.gov.tr/TR-1000/muhibbi-divani.html>).

Âdile Sultan'ın yazmış olduğu divanında kendi ve yakınlarının hayatında cereyan eden ölüm, doğum, intihar, savaş, düğün gibi önemli olayları manzum olarak aktarması bizlerin Osmanlı hanedanının yaşantısı, devlet protokolündeki işleyiş, bir kadın olarak Âdile'nin hayata, olaylara bakış açısıyla ilgili bilgiler vermektedir. Özellikle Sultan Abdülaziz için yazdığı mersiyede Padişah'ın aslında intihar etmediği, onun öldürüldüğü ve bu olaya intihar süsü verildiğini aktarmaktadır. Bunun dışında yirmi dört yıllık evliliğinin ardından eşi Mehmed Ali Paşa'nın vefatı sonrasında divanında onun yapmış olduğu hizmetlerini, hayır-severliğini sıralayan beyitler yer almaktadır. Dördüncü çocuğu Hayriye Sultan'ın babasının ölümünden bir yıl sonra genç yaşta henüz dört yıllık evliyken vefat edişi Âdile Sultan'ı büyük bir kedere sevk etmiş olmalıdır. Kızı için divanında "Mersiyye der Hakk-ı Hayriyye Sultan" başlıklı mersiye kaleme almıştır.⁷

16 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Âdile Sultan yakınlarının ölümünün onda yarattığı kederini divanında paylaşmıştır. Bu kederler onu tasavvufa yönlendirmiş olabilir. Âdile Sultan Nakşibendî şeyhlerinden Mehmed Cân Efendi halifelerinden Bâlâ Tekkesi Şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiş, hatta bu intisabından ötürü olsa gerek Bâlâ Camii ve Tekkesi'ni tamir ettirmiştir. Şeyhine olan hürmet ve muhabbetini divanında yazdığı methiyede manzum olarak kaleme almıştır. Bunun dışında şeyhinin vefatı üzerine söylediği manzum beyitler de mevcuttur. Âdile Sultan'ı yaşamış olduğu olayların etkisiyle olsa gerek hayatın geçici, dünyanın fani, ahiretin insan için gerçek/son mesken olduğu, ahirette mutlu olmanın Allah'ın rızasına uygun olarak bu dünyada hayır ve hasenatla meşgul olarak gerçekleşeceği fikri divanında ağırlıklı olarak işlenmektedir (Özdemir, H. [1996]. Âdile Sultan Divanı).

Âdile Sultan'ın kaleme aldığı divanı ağırlıklı olarak tasavvufi-dini muhtevaya sahip olup içerik olarak mersiye, naat, münâcât ve din büyüklerine yazılmış methiyelerden oluşmaktadır. Bunların dışında daha önce ifade edildiği gibi aile efradından vefat edenlerin arkasından yazmış olduğu *İftiraknâme* ve *Tahassürnâmeler* bulunmaktadır. Ayrıca Âdile Sultan'ın musikiyle haşır neşir bir kadın olarak bir bestesi günümüzde bilinmektedir. Hicaz-Hümâyûn makamında bestelediği ilahisi TRT repertuarına girmiştir (Mazak, 2000, s. 128).⁸ Bestesi dışında Hacı Faik Bey tarafından Hüz zam makamında bestelenen bir ilahisi de bulunmaktadır.⁹

Besteci, yazar ve şair Leyla Saz, *Saray ve Harem Hatıraları* kitabında Âdile Sultan'ın nazik, güler yüzlü, hayırsever ve dindar bir kadın olduğunu aktarmaktadır. Âdile Sultan'ın geniş ekonomik imkânlara sahip, birçok çalışanın hizmetinde olduğu refah bir hayat yaşadığı fakat eşi Mehmed Ali Paşa'nın ve bir yıl sonra kızı Hayriye Sultan'ın genç yaşında vefatının Âdile Sultan'ı derinden üzdüğünü ve bu durumun onu hayır hasenata ve daha çok ibadete yönlendirdiğini aktarmaktadır. Fakir çocukların mektebe gitmesini sağlaması, ihtiyaç sahibi gelinlik kızlara çeyiz temini, fukara ailelerin evlerine kuyu kazdırmak gibi kurmuş olduğu vakıflar dışında çok fazla bilinmeyen hayır faaliyetlerinde de bulunduğunu belirtir (Saz & Demir, 2010, s. 210-212).

Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid* kitabında Âdile Sultan'ın kişiliği ve babası II. Abdülhamid'in halası Âdile Sultan'a nasıl bir hürmet ve saygıyla muamele ettiğiyle ilgili bir anekdot aktarmaktadır.¹⁰

Âdile'nin padişah kızı olarak almış olduğu iyi eğitim ve kişiliğiyle babasından sonra tahta geçen diğer padişahların saygı duyduğu bir kadın olmuştur. Ayşe Osmanoğlu da Âdile Sultan'ı hayır ve hasenatı ile fukaraperver, ilim ve irfan sahibi, dindar bir kadın olarak tanımlamaktadır. Özellikle Âdile Sultan'ın maiyetinde çalışanlara karşı nezaket sahibi olduğunu, ölümünden sonra saraya gelen cariye ve ağaların sultanın hikâyelerini aktarırken gözyaşlarını tutamadıklarını aktarmaktadır (Osmanoğlu, 2016, s. 98-99).

Kadınların o dönemde toplumda çok fazla görünür olmamasına rağmen Âdile Sultan'ın sıkça şehir içinde dolaştığı, temaşa ve mesire alanlarına gittiği, sıkça Eyüp Sultan'ı, Nakşidil Valide Sultan ve Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbelerini ziyaret ettiği, kolluk kuvvetlerine, çevredeki esnafa ve ihtiyaç sahiplerine ikramlarda bulunduğu arşiv belgelerine dayanarak ortaya konmuştur (Kolay, 2017, s. 18).

Âdile Sultan'ın padişah kızı olarak sarayda iyi bir eğitim görmesi, entelektüel birikimi, sanata ve edebiyata düşkünlüğü, tasavvuf ehli oluşunun sonucu olarak Fındıklı'daki sarayı dönemin âlim ve meşâyihinin toplandığı bir yer hâline gelmiştir. Onun kaleme aldığı divan dışında kurmuş olduğu vakıflarla, etrafındaki ihtiyaç sahiplerine yapmış olduğu yardımlarla halkın, çevresinin teveccühünü kazanmış bir sultandır. Âdile Sultan h. 2 Şevval 1316 (m.1898) yılında bir bayram sabahı vefat etmiştir. Âdile Sultan'ın vefat edişi, evliliği gibi toplumda büyük yankı bulmuş, dönemin gazetelerinden *İkdâm*'da 14 Şubat 1899 tarihinde "İzhar-ı Matem" başlıklı bir mersiye ile kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Eyüp Sultan Camii avlusunda kalabalık bir cemaatle kılınan cenaze namazına devlet erkanı, ulemâ, şeyh ve dervişler, devrin ileri gelenleri de katılmışlardır. Âdile Sultan hayattayken bizzat kendi tarafından Eyüp'te yaptırdığı türbede eşi Mehmed Ali Paşa'nın kabrinin de bulunduğu daireye defnedilmiştir. Türbe iki daireden oluşmaktadır. Bir dairede Âdile Sultan, eşi, kızları Sıdika, Aliye ve Hayriye Hanım ve İsmail Bey'in kabirleri bulunmaktadır. Diğer dairedeki kabirler; V. Murad'ın eşi Resan Hanım ve kızı Fatma Aliye Sultan'a aittir. Vefatıyla ilgili birçok devlet erkanı ve yabancı devlet temsilcileri taziye mesajları göndermiş, Rum patriği, Belçika ve Yunan hükûmetleri namına büyükelçileri taziye ziyaretlerinde bulunmuşlardır (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [COA], İ.HUS. 73/8, tarih: h. 06.10.1316; COA, HR. TH, 222/51, tarih: m. 19.02.1899/h. 13 Receb 1409).

18 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Kadınların ekonomik imkânları nispetinde mütevazı bir çeşmeden büyük külliyelere kadar geniş yelpazeye sahip olduğu vakıflar kurmaları Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bir gelenek olarak devam etmiştir. Kurmuş olduğu vakıflarla dolaylı olarak da halkın padişah ve hanedan üyelerine olan sadakatini, bağlılığı arttırmıştır.

Âdile Sultan'a gelir olarak yıllık 125.000 kuruşun tahsis edildiği arşiv belgelerinde görülmektedir(COA, C.SM. 43/2168). Bu meblağın dışında vefat eden eşi Mehmed Ali Paşa'nın kalan maaşı da Âdile Sultan'a aktarılmaktaydı (Özgişi, 2013, s. 465).

Âdile Sultan'ın yaptırmış olduğu eserlerin tamamını vakfiyelerinde göremeyiz. Bu kurmuş olduğu vakıflar dışında da birtakım hayıreserlerinin, binaların/yapıların bâniyesi olduğunu göstermektedir (Özdemir, H. [1998]. Âdile Sultan Vakfıyesi). Genel olarak bizzat kendisinin yaptırmış olduğu ve onun ikameti için yaptırılmış bazı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Âdile Sultan Çeşmesi: Ümraniye Dudullu bölgesinde bulunan çeşme mermerden yapılmıştır. Çeşmenin 1304 tarihli kitabesinde Âdile Sultan tarafından babası Sultan II. Mahmud adına restore edildiği aktarılmaktadır. Çeşmenin yan tarafında bulunan hicrî 1275 tarihli kitabedeki beyitlerde Âdile Sultan'dan önce çeşmeyi sırasıyla Sultan II. Mahmud'un ve Şevki Nihal Usta'nın ihya ettiği anlaşılmaktadır (suvakfi.org.tr, 2016).

Âdile Sultan Valide Bağı Köşkü: Üsküdar Altunizâde'de Koyuolu'nda Validebağı Korusu'nun ortasında bulunmaktadır. Bu bağ Sultan Abdülmecid tarafından satın alınmış olup Sultan Abdülaziz tarafından kız kardeşi Âdile için köşk olarak 1269(1853) tarihinde yaptırılmıştır (Mazak, 2000, s. 61).

Âdile Sultan Sarayı/Kandilli: Günümüzde Kandilli'de bulunan bu saray inşa edilmeden önce söz konusu yerde Tophane Müşiri Halil Mehmed Paşa'ya ait köşk bulunmaktaydı. Sultan Abdülmecid kız kardeşi Âdile için 1835 tarihinde bu köşkü satın alıp yıktırarak yerine 1861-1870 tarihleri arasında Âdile Sultan Sarayı'nı kız kardeşi için inşa ettirmiştir (Eyice,1988).

Âdile Sultan Sıbyan Mektebi: Söz konusu mektep Âdile Sultan tarafından Küçük Mustafa Paşa'da Gül Camii'nin karşısında h. 1285(m. 1869) tarihinde yaptırılmıştır (Özdemir, 1996, s. 87-88).

Âdile Sultan Sarnıç ve Şadırvanları: Âdile Sultan Galata Mevlevîhanesi, Seyyid Nizam Türbesi ve Galata Arab Camii'nde sarnıç ve şadırvanlar yaptırmıştır.

Âdile Sultan Namazgâhı: Altunizâde İsmail Paşa Mahallesi'nde bulunan Namazgâh bugün mevcut değildir.

Bâlâ Camii: Silivrikapı'da bulunan 1892 yılında yıkılan Bâlâ Camii ve yanındaki türbeyi ihya etmiştir. Âdile Sultan'ın müntesip olduğu şeyhi burada hizmet vermektedir.

Âdile Sultan İtikaf Odası: Âdile, Eyüp'te kadınlar mescidi olarak bilinen odayı ihya etmiştir. Ramazan aylarında Âdile Sultan burada itikafa girmektedir (Mazak, 2004, s. 131-134).

Âdile Sultan'ın vakıflarının gelirlerinden Cumhuriyet Dönemi'nde de istifade edilmiştir. Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu vakıfların gelir fazlasının Anadolu'da düşman tarafından yakılan köylerin onarımı için tahsis edildiği anlaşılmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [CCA], 198/355/6, tarih: 11.03. 1923).

2. Âdile Sultan'ın Vakfiyelerinde Kur'an-ı Kerim Okuma Vakfı

Osmanlı Dönemi'nde bir vakfın kurulabilmesi için öncelikle hukuki bir vesika olan vakfiyesinin tanzim edilmesi gerekmektedir. Vakfiyeler vâkıf(vakıf kuran kişi) tarafından vakfın nasıl ve ne şekilde bir görev icra edeceğiyle ilgili kuralları belirtmesi ve bunun kadı tarafından tescil edilmesiyle oluşan hukuki vesikalardır. Vakfiyede hayır amacıyla vakfedilmiş binalar ve bunların işletilmesi için vakfedilmiş menkul ve gayrimenkul gelir kaynaklarının konumları, miktarları, yüz ölçümleri, sınırları ve hukuki formları tafsilatlı bir şekilde anlatılır. Bunun dışında vakfedilen gelir kaynaklarının yönetimi, personele ödenecek ücretler, gelirlerin nasıl ve ne şekilde değerlendirileceği, hangi hizmetlerin gerçekleştirileceğiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva eder.

Âdile Sultan'ın 1851-1892 yılları arasında kurduğu vakıfların vakfiyeleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 4993 numarayla kayıtlı altın varaklı tezhip süslemeli 88 varaktan oluşan bir cilt içerisinde toplanmıştır. Bu cilt 14 bölümden oluşmaktadır. Her bölümde şahitlerin isimleri, tescil tarihi ve mühür bulunmaktadır. Adile Sultan'ın yaptırmış olduğu hayır eserlerinin tamamı vakfiyelerde yer

20 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

almamaktadır. Âdile Sultan'ın vakfiyelerinin transkripsiyonu Hikmet Özdemir tarafından Âdile Sultan Vakfıyesi başlıklı eserde neşredilmiştir (Özdemir, 1998). Bu makalede kaynak olarak bu vakfiyelerin transkripsiyonu kullanılmıştır.

Osmanlı vakıf geleneğinde vakfedilen mallar menkul ve gayrimenkul olarak çeşitlilik göstermektedir. Gayrimenkullere baktığımızda müstakil bir binanın vakfedilebildiği gibi bir odanın tek başına vakfedildiği de söz konusudur. Bunun yanında geniş araziler, meyve bahçeleri, zeytin ağaçları vakfedildiği gibi, değirmen, yağhane, dokuma tezgâhı, ticari dükkânlar, hamamlar, iç gümrükler gibi ticari işletmeler de vakfedilmektedir. Bunların dışında menkul(taşınabilir) malların da vakfedildiği görülmektedir. Halı, Kur'an-ı Kerim, savaş silahları, at, koyun ve nakit para taşınabilir vakfedilen mallara örnek olarak verilebilir. Fakat bunların içerisinde nakit paranın vakfedilmesi 16. ve 17. yüzyılda tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır (Singer, 2012, s. 22). Bahsedilen vakıflara para vakıfları denilmektedir. Söz konusu olan vakıflarda vakfedilen paranın getirmiş olduğu rıbh(kâr) vakfa gelir sağlamaktaydı. Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu vakıflarda vakfedilen malların menkul ve gayrimenkul olarak her iki gurubu da ihtiva ettiği görülmektedir.

Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu Kur'an-ı Kerim okuma vakfına ait iki vakfiye bulunmaktadır. İki vakfiye sırasıyla şu şekilde özetlenebilir:

- İlk vakfiye 23 Rebiülahîr 1267'de (25 Şubat 1851) oluşturulmuştur. Bu vakfiyede Âdile Sultan *nuhbetü'z-zaman râbi'atü'd-deverân, devletlü, iffetlü, ismetlü Âdile Sultan aliyyetü'ş-şan* ifadeleriyle anılmaktadır.

Bu vakfiyede 60.000 kuruş nakit ve 30 adet Kur'an-ı Kerim cüzü vakfedilmektedir. Kur'an cüzlerinin bir sandık içerisinde muhafaza edilerek Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne teslim edilmesi buyrulmaktadır. Vakfedilen nakit paranın Evkâf Nezâreti'ne teslim edilerek *rehn-i kavi* yahut *kefâlet* yoluyla 10'a 11,5 hesabıyla yani %10 kârla istirbâh olunması(işletilmesi) şart koşulmaktadır.

Elde edilen nemayla(gelir) Kur'an-ı Kerim'i tecvid ve tertil üzere yani kurallara uygun, ağır ağır anlaşılır şekilde okuyan 10 kişinin hergün sabah namazında türbeye gelmesi ve birer cüz Kur'an-ı Kerim oku-

arak 30 günde 10 tane hatim indirilmesi istenmektedir. Bu 10 kişilik gruptan birisinin gurubun başkanı/*reis-i eczâhanân* olarak hatim duasını yapması, okunan hatimlerin türbede defnedilmiş Âdile Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efendi'ye, babaannesi Nakşidil Valide Sultan'a ve bizzat kendilerine hayattayken selameti öldükten sonra ise ruhuna hediye edilmesi vazedilmektedir. Bu işler için *reis-i eczâhanâna*¹¹ günlük 40 kuruş ve diğer cüzhânlara 25 kuruş ödenmekteydi.

Sandıkta bulunan cüzlerin muhafaza edilmesi büyük önem taşımakta ve sandığın anahtarını Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde görevli *türbedar-ı evvel* muhafaza etmekteydi. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde görevli diğer iki türbedâr (*türbedar-ı sâni ve sâlis*) düzenli bir şekilde okumaların gerçekleştirilmesinden sorumluydular. *Türbedar-ı evvele* 15 kuruş, *türbedar-ı sâni* ve *sâlise* tamamlanan her hatim için 10'ar kuruş ödeme yapılmaktaydı. Bu görevlerin dışında yıpranmış cüzlerin tamiri, yenilenmesi, eksiklerin yerine yenilerinin tedariki gibi işlerin takibini söz konusu türbedarlar yapmaktaydı. Vakfın giderleri, çalışanların ücretleri 60.000 kuruşun nemalanmasıyla elde edilen kâr-la ödenmekte, kalan para asıl olana ilave edilmekteydi.

Vakfiyede bunların dışında asıl parayla ilgili şartlar sıralanmaktadır. Buna göre eğer asıl para 70.000 kuruşa ulaşırsa beş eczâhan daha görevlendirilerek aylık 15 hatim; şayet asıl para miktarı 80.000 kuruşa ulaşırsa beş eczâhan daha görevlendirilerek aylık 20 hatim indirilmesi vakfiyede aktarılmaktadır. Aynı şekilde 90.000 kuruş olduğunda beş eczâhan ilavesiyle 25 hatim; 100.000 kuruş olduğunda yine beş eczâhan daha dâhil edilerek 30 hatim indirilmesi şart koşulmaktadır. Bu miktardan sonra artan paradan vakfın masraflarının düşülmesinin ardından fazla gelirin görevli eczâhanân ve türbedarlar arasında pay edilmesi tavsiye edilmektedir.

Vakfiyede türbedarların cüzleri muhafaza etmesi, hatimlerin düzenli ve vaktinde icra edilmesi, yıpranan cüzlerin tamiri, eksilenlerin temini gibi işlerin takipçileri olmaları dışında vakfın asıl yöneticilerinin/mütevellilerinin Evkâf-ı Hümâyun'da görevli zevât-ı kiram olduğu aktarılmaktadır. Bu mütevellilerin vakfın işleyişinin usulüne uygun olmadığı durumlarda parayı fakirlere dağıtmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca mütevellilere yukarıda belirtilen şartları değiştirme yetkisi verilmekteydi. Buna göre Evkâf Nezâreti'nde görevli olan mütevelliler belirlenmiş meblağları azaltma ve yükseltme yetkisine sahip olduğu

22 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

gibi şartlar üzerinde değişikliğe gitme yetkisine de sahiptiler. Vakfiye tanzim olurken Âdile Sultan'ın vekili Osman Ağa'dır.

- İkinci vakfiye, ek/zevl vakfiye olarak Safer 1286 / Mayıs 1869 yılında akdolanmış olup birinci vakfiyedeki bir kısım şartların ek vakfiyede değiştirilerek yeniden düzenlendiği görülmektedir. Vakfiyeye Evkâf Nezâreti'nde müfettiş Seyyid Halil tarafından mühürlenmiştir. Vakfiye akdolanurken Âdile Sultan'ı temsilen bu sefer kethüdâsı Abdülhamid Ferid Efendi bulunmaktadır.

Vakfiyede akar olarak tahsis edilen nukûdun 200.000 kuruşa çıktığını fakat 30 nefer eczâhanâna verilen 25 kuruş yevmiyelerin yeterli olmadığı belirtilmektedir. 15 nefer eczâhanânın sabah namazı vaktinde Kur'an-ı Kerim tilavet etmeye devam etmesi, iki günde bir hatim indirmesi ve bu görevlerinin karşılığı olarak cüzhânların yevmiyesinin 25 kuruştan 75 kuruşa yükseltilmesi istenmektedir. Reis-i eczâhanâna hatim duası için 40 kuruş veriliyorken 15 kuruş zam yapılarak yevmiyesi 55 kuruşa çıkarılmıştır. Hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'in, ashabının, tâbiînin, tebe-i tâbiînin, Âdile'nin babası Sultan II. Mahmud'un, annesi Zernigâr Kadın'ın, zevci Mehmed Ali Paşa'nın, kerimesi Hayriye Hanım'ın ruhlarına hediye edilmesi şart koşulmaktadır. Okunan Kur'an-ı Kerim'in hayattayken Âdile Sultan'ın selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunması dile getirilmiştir.

Okumaların düzenli bir şekilde yürütülmesi, cüzlerin muhafaza edilmesi, gerekli eksikliklerin tamamlanması gibi işlerin takibini yapan türbedarlara zam yapılmamıştır. Vakfın yöneticisi olarak Seyyid Abdüssamed İsmet Efendi atanmaktadır. Seyyid Abdüssamed İsmet Efendi para vakfının gelir ve giderlerinden sorumlu olup herşeyin usulüne uygun gerçekleştirilmesinden sorumluydu. Ayrıca vakfın gelir ve harcamalarını gösteren muhasebe defterinin tutulması, cüzhânlara ücretlerini ödemek görevleri arasında bulunmaktaydı. Bir önceki vakfiyede belirtilmeyen müteveli maaşı zevl vakfiyede 250 kuruş olarak belirlenmiştir.

Âdile Sultan'ın Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde bulunan okuma vakfı para vakfı olarak kurulmuştur. 60.000 kuruş nakit para akar olarak vakfın giderleri için tahsis edilmiştir. Vakfiyede; söz konusu olan nakit paranın %15 kâr oranıyla işletilmesi hükme bağlanmıştır. Bu paranın işletilirken rehn-i kavi yahut kefâlet yoluyla istirbâh ve istiğlal olunması şart koşulmuştur. Vakıflar iktisadî anlamda bir işletme olarak düşünülebilir. Vakfın gelir getiren kaynakları işletilerek, ekonomik

anlamda nema(kâr) elde edilirdi. Elde edilen gelir vakıfta çalışan görevlilerin maaşları ve vakfın diğer giderleri için harcanırdı.

Para vakıflarında vakfedilen nakit para “muâmele-i şer’iyye”, diğer ismiyle “bey’u’l-ıyne” denilen metodlarla(yöntemlerle) kredi verme/borçlandırma yöntemleriyle işletilmektedir. Bu muamelelerde kefâlet yahut rehin gibi teminatların olması çoğunlukla şart koşulurdu.

Kefâlet ile kefil borçlu kişinin yüklendiği sorumluluğu kendisine yüklemektedir. Kefâlet sözleşmesi alacaklı şahsın alacağını temin etme ihtiyacının bir sonucudur. Kefâlet; şahsa *kefâlet* ve *mala kefâlet* olmak üzere ikiye ayrılır. Şahsa kefâlet usulünde kefil olan zat bir kimsenin şahsına kefil olarak şahsın alacaklıya teslim edilmesi yahut mahkeme de huzura çıkartılmasından sorumludur. Mala kefâlette, kefil kişi borcun ödenmesine yahut malın teslimine kefil olmaktadır (Apaydın, 2002, s. 170). Genellikle para vakıflarında vakfedilen paranın gelir getirmesi için kullanılan işlemlerde sadece kefâletle yetinilmeyip rehn-i kâvinin de olmasının istenmesi, kefâletle yapılan işlemlerde kefâletin yeterli derecede alacağın teminatına güvence sağlamadığını akla getirmektedir.

Ribânın haram olması nedeniyle paranın kredi işlemlerinde farklı satış akitleriyle işletilmesi söz konusudur. Rehn-i kavî ifadesi genel olarak bütün para vakıflarının vakfiyelerinde geçmektedir.¹² Vakfiyelerde paranın işletilmesinde hangi usûlün kullanılacağı dile getirilmektedir. Âdile Sultan’ın babaannesi Nakşidil Valide Sultan’ın Ayvansaray’daki vakfına ait vakfiyesinde(h. 1267 /m.1850) “...*meblağ-ı mezbûr yalnız kefâletle verilmeyüp ancak rehn-i kavî ile ona on bir buçuk hesâbı üzere istirbâh olunup...*” ifadesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (VGM Defter No: 1463, Kayıt No:165).

Mehmet Genç’e göre; Osmanlılar vakıf kurumunu kendinden önceki toplumlardan almakla birlikte kendi sistemlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri hâline getirmekle kalmamış, ayrıca iki tane yenilik getirmişlerdir. Bunlardan ilki para vakıflarıdır. Para vakıfları sayesinde yüksek ekonomik imkânlarla sahip taşınmaz malların vakfedildiği sektöre küçük tasarruflarıyla mütevazı halktan kimselerin de katılabilmesidir. İkinci yenilik icareteyn olarak bilinen çift-kiralama sistemidir (Genç, 2014, s. 17). Bu anlamda Genç’in değerlendirdiği Osmanlı’ya özgü olan para vakıflarının bir örneğini, işleyişini Âdile Sultan’ın Nakşidil Valide Sultan Türbesi’ndeki okuma vakfında görebiliyoruz.

24 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Erol Özvar ve Sadullah Yıldırım'ın hazırladığı “İstanbul'da para vakıflarının kuruluşunda yaşanan uzun vadeli değişimler” başlıklı *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*'nda bulunan 4.500 vakfiye kullanılarak hazırlanmış makale askerî, reâyâ ve kadınlar gibi farklı kesimlerin vakıf kurma eğilimleriyle ilgili tespitler sunmaktadır. Vakıf müessesesinde sosyal tabakalaşma bakımından askerî sınıfın vakıf kurucusu olarak sektöre hâkim olduğu yönündeki genel kanaatin aksine reâyâ ve kadınların askerî sınıf kadar vakıf kurucusu olarak vakıf sektöründe rol oynadığı amprik olarak hazırlanmış çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Kadınların para vakfı kurma konusunda aktif rol oynamasının nedeni küçük ekonomik birikimlerle para vakfı kurabilmenin mümkün olabilmesidir (Özvar, E. & Yıldırım, s. 50). Özvar ve Yıldırım'ın çalışmasında bahsedildiği gibi kadınların para vakfı sektöründe diğer sınıflara kıyasla aktif rol oynadığı görüşünü bu çalışmanın konusunu teşkil eden Âdile Sultan'ın kurmuş olduğu Fatih'deki Kur'an okuma vakfı da tasdikler niteliktedir.

Âdile Sultan'ın Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde rutin olarak Kur'an-ı Kerim tilavet edilmesi üzerine kurulmuş vakfını iki yönden incelemek mümkündür. Bir tarafla ağırlıklı olarak Osmanlı'ya özgü vakıf çeşidi olan, geniş ekonomik imkânlarla sahip olmayan kişilerin de vakıf kurmasına olanak sağlayan para vakfı olarak kurulmasıdır. Diğer taraftan türbede Kur'an tilavet edilmesi, hatim duasının yapılması, hâsıl olan sevabın şart koşulan kişilerin ruhlarına hediye edilmesi şeklinde vakfın hizmet vermesi okuma vakıflarının pratikteki uygulamalarıyla ilgili bize önemli bilgiler sağlamaktadır.

3. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Âdile Sultan'ın Okuma Vakfı

23 Rebülahîr 1267(25 Şubat 1851) yılında vakfiyesinin tanzim edilmesiyle kurulan türbede Kur'an-ı Kerim okuma vakfının şartlarında/yönetmeliğinde Safer 1286 (Mayıs 1869) tarihinde akdolan zeyl/ilave vakfiyeyle birtakım değişiklikler yapılmıştır. Vakıflar yaşayan kurumlar/işletmeler olarak zaman içerisinde değişmekte ve dönüşmektedir. Vakıfların zaman içerisindeki değişimlerini takip etmek düzenli olarak tutulmuş, gelir ve giderlerini içeren muhasebe defteri yoluyla mümkündür.

Âdile Sultan'ın babaannesi Nakşidil Valide Sultan'ın türbesinde hergün 10 cüzhânın Kur'an okuduğu vakfın 1326-1334(1908-1916) yılları arasını içeren 9 yıllık gelir ve giderleri gösteren VGM 1835. 38 numaralı evrak bu bölümde konu edinilmektedir. Belge “*Evkâf-ı mülhekanın eman olunan muhasebelerine mahsus varaka*” başlığını içermektedir.

Ayrıca giriş olarak “*cennet mekân Âdile Sultan hazretlerinin Nakşidil Valide Sultan türbe-i şerifesindeki eczâ-i şerife için nukûdu. Vakfın 1326 senesi Martı ibtidâsından 1334 senesi Şubat gayesine kadar mütevellisi Abdülvehhab Efendi hazreti hazır olduğu halde marifet-i şerhle eman olunan muhasebesidir*” ifadelerine yer verilmiştir. Vakfın mütevellisi ferâşet-i şerife vekili nâibü'l harem Seyyid Abdülvehhab Efendi'dir. Belgenin sağ tarafında vâridat başlığıyla müteveli tarafından tahsil olunan veya hazineden mütevellisine verilen miktarlar her sene için yazılmıştır. Tahsil edilmeyen vâridat kısmı boştur. Bu da tahsil edilmeyen alacağın olmadığını gösterir.

Vâridat kısmında h.1326-1334(m.1908-1916) yılları arasında iki farklı gelir miktarlarını gösteren tablo yer almaktadır. İkinci tabloda ki toplam gelir miktarı toplam gider miktarıyla örtüştüğünden ikinci tablodaki veriler bu makalede Tablo 1'de görüldüğü şekliyle değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır. Tablodaki veriler bire bir orijinal belgedekilerdir. Hesaplandığında eksik yahut yanlışlıklar varsa dikkate alınmamıştır.

Tablo 1: Âdile Sultan Okuma Vakfı'nın h.1326-1334(m.1908-1916) Tarihleri Arasındaki Gelirleri (VGM 1835. 38)

Tarihler	Müteveli tarafından tahsil olunan veya hazineden mütevellisine verilen para (kuruş)
1326	17.683 kuruş 20 para
1327	16.209 kuruş 35 para
1328	17.975 kuruş 5 para
1329	14.736 kuruş 9 para
1330	22.650 kuruş 26 para
1331	16. 209 kuruş 35 para
1332	17. 547 kuruş 6 para
1333	14. 671 kuruş 31 para
1334	13.473 kuruş 20 para
Toplam Gelir/Yekûn Vâridat	152.077 kuruş 25 para

26 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Belgenin sağ tarafında *mesârifât* başlığı altında okuma vakfının giderlerine yer verilmektedir. Vakfın gelirleri her yıl için ayrı ayrı verilirken masraflar(giderler) için tarih belirtilmez. Masraflar alt alta yazılarak toplanmaktadır. Giderler alt alta yazılmış olmakla birlikte bu giderlerin içerisinde türbedarlara ve cüzhanlara tevdi edilen meblağlar türbedar ve cüzhanların isimleri zikredilerek verilmiştir. Sırasıyla isimleri geçen zatlar: Türbedar-ı evvel Abdülkadir Efendi, Türbedar-ı Sâni Fazıl Efendi, Türbedar-ı Sâlis Muhtar Efendi, Reis-i Ecza Salih Efendi, Cüzhan Arif, İbrahim, İmam Hâfız, Hafız Sait, Emin, Münir, Hasan Efendilerdir. Fakat bu giderlerin tarihleri verildiğinden hangi yıla ait olduğu, ne sıklıkla verildiğiyle ilgili yorum yapmak mümkün değildir. Bazı gider kalemleri olarak türbedar-ı evvele 1.080 kuruş, türbedar-ı sâniye 1.060 kuruş, reis-i ecza Salih Efendi'ye 1.080 kuruş, cüzhanlara 900'er kuruş, kâtip Mahmud Bey'e 3.000 kuruş, Kur'an-ı Kerim okunurken ısınmada kullanılan kömür gideri için 712 kuruş verilmiştir.

Tablo 2: Âdile Sultan Okuma Vakfı'nın 1326-1334 Tarihleri Arasındaki Giderleri (VGM 1835. 38)

Nukûd-u mevkûfun yekûn mesârifâtı	133.224 kuruş
Nukûd-u mevkûfece ita olunan âdat tahsiliyesi	6.574 kuruş 30 para
Mürettebât Hazinesi	941 kuruş
..... Vergisi	4.562 kuruş 10 para
Turuk-u Velâyet Hissesi	228 kuruş 5 para
Fazla-yı vakıf olup sene-i atıyyeye devri iktizâ eden	6.546 kuruş 19 para
Yekûn Mesârifât/Toplam Giderler	152.077 kuruş 25 para

Belgedeki rakamların bire bir alındığı Tablo 1 ve 2'deki veriler gelir ve giderlerin aynı olduğu/örtüşüğünü, vakfın gelir ve gider fazlalığının olmadığını göstermektedir. Bu durum vakfın bir işletme olarak usulüne uygun yönetildiğini, kaynakların doğru kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Âdile Sultan II. Mahmud'un kızı olarak sarayda iyi eğitim görmüş bir kadındır. Âdile Sultan'ı Osmanlı Dönemi'ndeki hanedan mensubu kadınlar arasında farklı kılan sebeplerden birisi divan sahibi entelektüel şaire bir kadın olmasıdır. Yazmış olduğu eserlerde mersiye, tahasürnâme, iftiraknâme gibi dönemin yaşanmış olaylarını konu etmesi, saraydaki yaşam ve dönemin şartları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Yazmış olduğu divanı edebî anlamda birçok çalışmanın

konusunu teşkil etmiştir.

Âdile Sultan diğer saray mensubu kadınlar gibi vakıf kurma gele-
neğini devam ettirmiştir. Birçok farklı konuyu ihtiva eden vakfiyeleri
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 4993 numarayla
kayıtlı altın tezhip süslemeli 88 varaktan oluşan bir cilt içerisinde top-
lanmıştır. Âdile Sultan'ın vakıflarını inceleyen çalışmalar mevcuttur.
Müstakil olarak bu çalışmanın konusunu teşkil eden okuma vakfını in-
celeyen bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Nakşidil Valide Sul-
tan Türbesi'deki okuma vakfını konu edinen iki vakfiye bu makalede
ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İlk vakfiye h. 1267'de (m. 1851) tanzim edilmiştir. Bu vakfiyede
60.000 kuruş nakit ve 30 adet Kur'an-ı Kerim cüzü vakfedilmektedir.
Kur'an cüzlerinin Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Türbesi'ne
teslim edilmesi buyrulmaktadır. Vakfedilen nakit paranın Evkâf Nezâ-
reti'ne 10'a 11,5 hesabıyla istirbâh olunması şart koşulmaktadır. Elde
edilen gelirle Kur'an-ı Kerim'i tecvid ve tertil üzere okuyan 10 kişinin
hergün sabah namazında türbeye gelmesi ve her biri birer cüz Kur'an-ı
Kerim okuması, 30 günde 10 tane hatim indirilmesi istenmektedir.
Ödemeler 60.000 kuruşun nemalanmasıyla elde edilen kârla ödenmek-
te, kalan para asıl olana ilave edilmekteydi. Vakfiyede; Kur'an-ı Kerim
okumaları sonrasında yapılan hatimlerin türbede defnedilmiş Âdile
Sultan'ın annesi Zernigâr Kadın Efendi'ye, babaannesi Nakşidil Valide
Sultan'a ve bizzat kendilerine hayattayken selameti, öldükten sonra ise
ruhuna armağan edilmesi vazedilmektedir.

İkinci ek/zeyl vakfiyede hicrî 1286(m. 1869) yılında oluşturulmuş
olup birinci vakfiyedeki bir kısım şartlar değiştirilerek yeniden düzen-
lenmiştir. Vakfiyede 30 nefer eczâhanâna verilen 25 kuruş yevmiyele-
rin yeterli olmadığı belirtilmektedir. Bu yüzden 15 nefer eczâhanânın
sabah namazı vaktinde Kur'an-ı Kerim tilavet etmesi, iki günde bir
hatim indirmesi, 15 kişilik guruptaki birinin reis-i eczâhan olarak ha-
tim duasını yapması istenmektedir. Ayrıca cüzhânların yevmiyesi 25
kuruştan 75 kuruşa çıkarılmıştır. Reis-i eczâhanâna hatim duası için
40 kuruş veriliyorken 15 kuruş zam yapılarak yevmiyesi 55 kuruşa çı-
karılmıştır. Hâsıl olan sevabın Hz. Peygamber'in, ashabının, tâbiînin,
tebe-i tâbiînin, babası Sultan II. Mahmud'un, annesi Zernigâr Kadın'ın,
zevci Mehmet Ali Paşa'nın, kerimesi Hayriye Hanım'ın ruhlarına hedi-
ye edilmesi vazedilmektedir/şart koşulmaktadır. Okunan Kur'an-ı Ke-

28 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

rim'in hayattayken Âdile Sultan'ın selameti, öldükten sonra ise ruhu için okunması dile getirilmiştir.

Bu çalışmada Âdile Sultan'ın Fatih'de Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde Kur'an-ı Kerim okuma vakfı iki yönüyle incelenmiştir. Birinci olarak vakfın daha çok Osmanlılara özgü vakıf çeşidi olan para vakfı olarak kurulmasıdır. Para vakıfları sayesinde küçük tasarruflarıyla mütevazı halktan kimseler de vakıf kurabilmekteydi. Genelde Kur'an okuma, mevlid-i şerife okuma vakıfları ağırlıklı olarak para vakfı olarak kurulmaktadır. Bu çalışmada para vakıflarının pratikteki işleyişi vakfın vakfiyesi ve VGM 01835.00038 numaralı belgeye dayanarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Söz konusu belgede vakfın gelir ve giderlerinin örtüştüğü görülmektedir. İkinci olarak türbede Kur'an tilavet edilmesi, hatim duasının yapılması, hâsıl olan sevabın şart koşulan kişilerin ruhlarına hediye edilmesi şeklinde vakfın hizmet vermesi okuma vakıflarının pratikteki uygulamalarıyla ilgili önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu tarz vakıflar ağırlıklı olarak kadınların vefat etmiş yakınlarına olan vefasının göstergelerinden biridir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgment: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Son not

1. Bu çalışmaların bazıları: Ümran Atasoy, "Style in the Divans of Âdile Sultan and Tevhîde Hamm", *Master Thesis*, Boğaziçi University; Tuba Çakıroğlu, "Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:60, Sayı:1, 2020, 199-213; Reyhan Keleş, "Âdile Sultan Şiirlerinde Dini Hassasiyet", *Bildiri*, Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı, İğdır Üniversitesi, 9 Haziran 2018; Nilüfer Yılmaz, "Âdile Sultan Divanı'nda Dini-Tasavvufi Unsurlar", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, 2002; Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Divanı*, T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 1996.
2. Bu çalışmaların başlıcaları: Hikmet Özdemir, *Âdile Sultan Vakfiyesi*, Türkiye İlmî, İçtîmai Hizmetler Vakfı, Özfa Matbaacılık, İstanbul 1998; Arif Kolay, "Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal*

of Academic Inquiries), Cilt/Volume:12, Sayı/Issue:2, Yıl/Year: 2017(1-33); Ferda Mazak, “Âdile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekanlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, *Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs Bildiriler*, Cilt 2, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 10, İstanbul 2004, 131-134; Ferda Mazak, *Sultan II. Mahmud’ un Kızı Âdile Sultan*, Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul 2000.

3. “Validem sevgili cânım Zernigâr
Hüsn ü ahlakı güzel takva şiar
Gitti dünyadan beni koydu yetim
Meskenin ya Rabbi kıl Dârü’n-na’im”
4. “Sonra oldu Nevfidan Kadın bana
Kendi evladı gibi sâdık ana
Kimseye çeşmim yaşın sildirmedi
Vâlidem olmadığın bildirmedi
Bağrına basdı bana etdi nigâh
Hak ona Firdevs’i etsin cây-gâh”
(Özdemir, 1996, s. 265-266).
5. Haberin metni şu şekildedir: “İrade-i seniye ile Üsküdar’da vaki Haydarpaşa sahrayı ferahfezâsı münasip görülmüş ve cemaziyelahirin ilk gününden (Cuma) başlamak üzere yedinci Perşembe gününe kadar bir hafta sürecek şenlikli bir düğün hazırlanmıştır. Meydana çadırlar, obalar kurulmuş, bütün devlet erkânı ve şehir halkı davet edilmiştir. Kendilerine tezkere yazılarak resmen çağrılanlar şöyle sıralanmıştır: Sadrâzam, seras-ker paşalar, Meclis-i vâlâ reisi Süleyman Paşa, Harbiye Nazırı Fethi Paşa, Tophane Müşiri Mehmed Ali Paşa, Devletlû Kapdan Paşa, İstanbul ordu müşiri Reşid Paşa, Maliye Nazırı Saffetî Paşa, Evkaf Nazırı Hasib Paşa, Rifat Paşa, Kâmil Paşa. Kendilerine tahsis edilen günlerde cami şeyhleri, müderrisler, imamlar, ilmiye sınıfı. Düğünün beşinci Salı günü rahipler, patrik, hahambaşı. Altıncı Çarşamba günü İstanbul’da bulunan bütün ecnebi devlet sefir ve maslahatgüzarlarına (madamaları ile) tahsis olunmuş ve padişah tarafından kabul olunmuşlardır. Geceleri denizde sallar üzerinde meşaleler yakılmış türlü renklerde fişekler atılmış, Topkapı, Çırağan, Beylerbeyi sarayları, kışlalar, karakollar, Boğazın her iki kıyısındaki bütün vezir ve nazır yalıları kandilleri ile donatılmış, her tarafta şehriyânler yapılmıştır” (Naci, 1965, s. 30).
6. Mersiyenin bir kısmı şu şekildedir:
“Gerçi dünyaya gelen ma’lumdur elbet göçer
Ah kıldı ol civân ü ol melek adn’e sefer
Sabrını lütfet ilahi çün budur hüküm-i kader
Gitti Hayriyye’m kerimem derdi geçdi cânâ âh
Çâre yok bu yolda emr-i Hak ezelden bu âna
Ağla çeşmim ağla feryad eyle rahm etsin Hudâ”
(Özdemir, 1996, s. 255)
7. “Gizlice şaha buyur,
Hâne-yi tenhâya buyur
Sevdiğim aman kerem et
Lûtf ile cânâna buyur
Halk uyur ağyar uyur
Ey gül-i rânâ buyur”
8. “Merhabâ ey fahr-i âlem merhabâ
Merhabâ ey şâh-i a’zam merhabâ
Zat-i pâkin eylemiş rabb ül-a’lâ
Bâis-i icâd-ı eşyâ mutlakâ
Essalât ü vesselâm ey mahzen-i zât-i hudâ

30 ÂDİLE SULTAN'IN FATİH'DE KURDUĞU OKUMA VAKFINİN SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİYLE İNCELENMESİ

Essalât ü vesselâm ey ehl-i beyt-i müctebâ
(mutriban.com, erişim tarihi: 08.04.2022)

9. “Adile Sultan babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda hususi hazırlıklar yapılır, bu suAdile Sultan babamla görüşmek istediği zaman haber gönderir, sarayda hususi hazırlıklar yapılır, bu suretle saraya gelirdi. Hala Sultan gelmek iste-yince babam hususi dairesinde kendisini beklerdi. Arabası Hünkâr Dairesi'ne yansaır, Başmusahip koluna girerek arabadan indirir, kapıdan girerken babamla Valide Sultan tarafından karşılanırdı. Babam hürmet ve tazimle halasının eline öper, büyük kanepeye halasını oturtup kendisi de karşısına otururdu. Hazinedarlar, askılar içerisinde kahve-sini getirirler, babam eliyle tepsiden alıp halasına verirdi. Adile Sultan'ın nargile içmek mutadı olduğundan evvelden mücevherli billur nargile hazırlanı, odaya getirilir, ba-bam kalkıp halasının önüne koyar, marpuçu da eline verirdi. Babama ‘oğlum’ hitabında bulunur, babam da kendisine ‘emredersiniz halacığım’ cevabını verirdi. Konuşma bir iki saat kadar devam ederdi, yine geldiği gibi arabasına biner. Babam da kapıya kadar kendisine teşyî ederdi.” (Osmanoğlu, 2016, 99-100).
10. Reis-i eczâhanân: Kur’an-ı Kerim tilaveti gerçekleştiren cüzhânlar topluluğunun baş-kamı olarak rutin olarak okumaların gerçekleştirilmesinde
11. Rehin terim olarak “Bir malın bir alacağa karşılık aynı teminat olmasını sağlayan akid ve bu akde konu olan mal” anlamına gelmektedir. Rehin, alacaklı şahsın vermiş olduğu borç karşılığında teminat işlevi gören, borçlu kişiye ait olan bir malı alkoymasdır. Rehin uygulaması, İslâm toplumlarında olduğu kadar Müslüman olmayan yahut İslâm öncesi toplumlarda da yaygındı. Rehin uygulamasının hem alacaklıya hem de borçluya faydaları nedeniyle ekonomik hayatın hayatı uygulamalarından birisi olmuştur. Ala-caklı; vermiş olduğu borcun teminatını rehinle elinde tutarken, borçlu da ihtiyacı olan nakit ihtiyacını rehin karşılığında elde etmiş olur. Rehin uygulamasında rehin veren kişi akit esnasında rehin verilen malın rehin alan kişi tarafından kullanılmasına mü-saade etmesi durumunda rehinden faydalanabilir aksi durumda faydalanma yetkisi yoktur. Fakat binilen, sütü sağılan ve hizmetinden faydalanılan cinsten rehinin kulla-nılmasında bir bahis yoktur. Rehin sözleşmesi, borçlunun borcunu ödemesi ve alacaklı kişinin borcuna teminat olarak tuttuğu rehini iade etmesiyle son bulur (Çalış & Hacak, 2007, s. 538-541).

Kaynakça / References

- Âdile Sultan Çeşmesi. <http://www.suvakfi.org.tr/cesme/adile-sultan-cesmesi-h-1143-m-1730/1810/>, (Erişim Tarihi: 09.04.2022).
- Âdile Sultan. *The Encyclopaedia of Islam Three*, Fasc.1, 2008, s. 69.
- Altuntaş, M. C. (2010). “Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık”, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Bilim Dalı.
- Apaydın, H. Y. “Kefâlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s.170.
- Atasoy, Ü. (2019). “Style in the Divans of Âdile Sultan and Tevhîde Hamm”, *Master Thesis*, Boğaziçi University.
- Azamat, N. (1988). “Âdile Sultan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, s. 382-383.
- Cumhuriyet Başbakanlık Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü BCA. 11. 03. 1923 ta-rihli 198-355-6, Dosya Ek:234.
- Çakıroğlu, T. (2020). “Âdile Sultan Divanı'nda Ölüm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:60, Sayı:1, 199-213.
- Çalış, H., Hacak H. “Rehin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, s. 538-541.

- Çizakça M. (2000). *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Eyice, S. “Âdile Sultan Sarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 383-384.
- Eyice, S. (1993). “Âdile Sultan Namazgâhı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1.
- Genç, M. (2014). “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, 42.
- Kolay, A. (2017). “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt/Volume:12, Sayı/Issue:2, (1-33).
- Mazak, F. (2000). *Sultan II. Mahmud’ un Kızı Âdile Sultan*, İstanbul: Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı.
- Mazak, F. (2004). “Âdile Sultan’ın Üsküdar’da Yaşadığı Mekanlar, Vakıfları ve Bugünkü Durumları”, *Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs Bildiriler*, Cilt 2, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayın No: 10, s. 131-134.
- Naci, E. (1965). “Türk Sarayında Müstesna Bir Prenses Âdile Sultan”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Cilt:1, Sayı: 10.
- Osmanoğlu, A. (2016). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, T. (1997). “Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslamTarihi ve SanatlarıAnabilim Dalı.
- Özdemir, H. (1996). *Âdile Sultan Divanı*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Özdemir, H. (1998). *Âdile Sultan Vakfiyesi, Türkiye İlmî, İhtimai Hizmetler Vakfı*, İstanbul: Özfa Matbaacılık.
- Özgişi, T. (2013). “Osmanlı’da bir kadın eğitim gönüllüsü: Adile Sultan”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 2, 463-469.
- Özvar, E. & Yıldırım, S. (2022). “Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul.” *Bilig*, no. 102, pp. 27-51.
- Sakaoğlu, N. (2008). *Bu Mülkün Kadın Sultanları Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, İstanbul: Oğlak Yayınları, s.407-412.
- Saz, L. (2010). *Haremde Yaşam, Saray ve Harem Hatıraları*, Sedat D. (Haz.) İstanbul: DBY Yayınları.
- Singer, A. (2012). *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, Ali Özdamar (çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, VGM 01835.00038.
- VGM Defter No: 1463, Kayıt No:165, Defterin ismi: Sultan Mahmud Sâni Validesi Nakşidil Valide Sultan.
- Yılmaz N. (2002). “Âdile Sultan Divanı’nda Dini- Tasavvufi Unsurlar”, *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi.
- Zeyl-i vakfiyye: <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlu#dic28>, (Erişim tarihi: 30 Mart 2022).

Kadın Çalışmalarının Yarım Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz

Half Century of Women's Studies: A Bibliometric Analysis

Nursem KESKİN AKSAY*

Haydar YALÇIN**

Özet

Çalışmamızda, Kadın Çalışmaları¹ alanında akademide belirlenen kriterlere göre en üretken araştırmacılar, en üretken kurumlar, en üretken ülkeler hangileridir sorularının yanında araştırmaların hangi kurumlar tarafından fon yoluyla desteklendiği ve araştırmaların hangi konulara odaklandığı sorularına cevap aranmıştır. Bu amaçla Web of Science'in ilgili indekslerinde kategorisi "Women's Studies" olan bütün yayın bilgileri elde edilmiştir. Veri setinde 1975-2023 arasında 80 farklı kaynaktan 83,117 bilimsel doküman bilgisi (makale, bildiri, kitap bölümü vb.) derlenmiştir. Kadın Çalışmaları literatürü için yıllık büyüme

* Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, nursem.aksay@ihu.edu.tr, orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7260-7464

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı, haydar.yalcin@ege.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5233-2141

1 "Women's Studies" çoğunlukla kapsamının genişliği, çok disiplinli olması ve kadın hareketini de içermesi sebebiyle daha çok "Kadın Çalışmaları" olarak Türkçeye çevrilmektedir. Fakat daha akademik odaklı çalışan dergiler, merkezler ve lisansüstü programlar "Kadın Araştırmaları" kavramını da kullanmaktadır. Bu kavramsallaştırma başka bir makalenin konusu olabilir fakat burada Kadın Çalışmaları, kadınlarla ilgili ve ilişkili her türlü araştırmayı da içine alacak şekilde çatı bir terim olarak alınmaktadır.

Cite this article as: Keskin Aksay, N. & Yalçın, H. (2023). Kadın Çalışmalarının Yarım Yüzyılı: Bibliyometrik Bir Analiz. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 32-66.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

oranı %3,52 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın katkısı çoğunlukla tek boyutlu ele alınan bibliyometri çalışmalarının kadın çalışmaları alanında yazarlar arası iş birliği; yazar, ülke ve kurum üretkenliği; fon sağlayıcılar; araştırma odakları ve eş kelime kümeleri analizi kategorileri ile değerlendirilmesi ve bütünsel bir şekilde ele alınmasına dayanmaktadır. Böylece uluslararası akademik yazında etkili literatürün bu özellikleri gözden geçirilerek, Türkiye’de kadın çalışmalarında akademik olarak öncelik verilmesi gereken araştırma konuları, temalar, araştırma soruları kavramsal tartışmalar ve yaklaşımlar üzerinden bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kadın Çalışmaları, Akademik Üretkenlik, Bibliyometri, Sosyal Ağ Analizi

Abstract

In our study, in addition to the questions of which are the most productive researchers, the most productive institutions, and the most productive countries in the field of Women’s Studies, based on the criteria determined in the academy, we sought answers to the questions of which institutions provided funds to the researches and on which topics these studies focused on. To accomplish this, we collected comprehensive publication data from the relevant indexes of the Web of Science, specifically those categorized under “Women’s Studies.” The dataset encompassed 83,117 scholarly documents (articles, papers, book chapters, etc.) sourced from 80 different outlets, spanning the period from 1975 to 2023. The annual growth rate for Women’s Studies literature was calculated as 3.52%. The contribution of the study is based on holistic evaluation of bibliometric studies, which are mostly considered in a single dimension, with the categories of collaboration among authors; author, country and institutional productivity; funders; research focus areas and co-word analysis in the field of women’s studies. Thus, by reviewing these characteristics of the influential literature in the international academic production, an analysis was carried out on the research topics, themes, research questions, conceptual discussions and approaches that should be prioritised academically in women’s studies in Turkey.

Keywords: Women’s Studies, Academic Productivity, Bibliometrics, Social Network Analysis

Extended Abstract

This study aims to discuss academic productivity in the field of Women's Studies between 1975-2003 through a bibliometric analysis. To this end, it focuses on a range of analyzes involving the most prolific researchers, institutions, and countries. It also aims to provide information on the institutions which support women's studies with funds and the research focus areas. All publication data (WC=women's studies) in the category of "Women's Studies" in the Web of Science database were collected and 83,117 scientific research documents were compiled from 1975 to 2023. The annual growth rate of the Women's Studies literature was calculated as 3.52%. The study takes a comprehensive approach by evaluating various categories such as author collaboration; author, country and institutional productivity; funders; research focus areas and co-word analysis within the scope of bibliometric studies in the field of Women's Studies. Priority research topics, themes, research questions and approaches in the field of Women's Studies in the world are addressed through conceptual discussions.

According to the findings, since the field of women's studies is difficult to define within a single discipline and the issues it discusses are related to many social phenomena, multidisciplinary and interdisciplinary studies make women's studies open to multiple authors and author collaboration. Considering that single-authored documents constitute approximately 30 per cent of all documents, author collaboration rate is high in women's studies. Collaborative studies are important in terms of ensuring gender representation in this field, as well as encouraging male authors to the field of women's studies. Although the author productivity alone may not fully reflect the quality or academic impact of a researcher, when the related measures are analyzed as a whole, they can provide inferential information about author productivity. In this respect, in this study the number of documents, total number of citations, and h-index values of authors conducting research in the field of women's studies are shown together.

When we look at the productivity of countries and institutions, the United States is the country with the highest h-index value. This means that researchers in the United States produce more effective publications and receive more citations. The USA also

leads the way in terms of total number of citations and again shows the highest productivity in terms of manuscript numbers. Countries such as the United Kingdom, Canada, Australia, the Netherlands, and Sweden exhibit a certain level of influence and productivity, albeit lower than the United States. While Harvard and Michigan University which are situated in United States, stand out as the institutions with the highest h-index values indicating high impact and extensive citation rates, it is observed that University of Michigan publications are frequently cited by other researchers in terms of total citations. Although the number of documents of some institutions such as Harvard University is lower, it has been observed that the number of impact and citations is high. This study examines the productivity, impact and cooperation in the field of Women's Studies and reveals the performance inequalities between different countries and institutions. As a result of the analyzes made, it was concluded that Turkey has an important position among non-European countries.

In addition, when we look at the results of our study to reveal the contributions of different funders to academic research and to identify the actors funding women's studies, The Canadian Social Sciences and Humanities Research Council, as a funding institution, has a high h-indeks value, number of citations and number of publications. It has been seen that it provides significant support to academic research. The National Institutes of Health (NIH) has also contributed significantly to research in the field of health, as indicated by its high h-index value and citation count. Pharmaceutical companies such as Pfizer, GlaxoSmithKline, Merck, Novartis, Bayer, Boehringer Ingelheim and Eli Lilly and Company are among the funders that have achieved high h-index values and citation numbers by supporting academic research in the field. Economic and Social Research Council (ESRC) stands out with its high h-index value and citation count. Institutions such as the Office of Research on Women's Health and the National Science Foundation (NSF) also support academic research. Although the number is not very large, it can be said that the most effective and efficient funders are in the fields of social and human sciences. However, it is clearly seen that health and medicine stand out among the effective funders by emphasizing the priority of positivist sciences both in the world and in Turkey. In this context, care should be taken to increase the centers focusing

on women's studies in Turkey, to encourage universities, public institutions, and the private sector to invest in these studies, and to ensure a certain level of contribution.

Words with high "All Degree" value and "Betweenness Centrality" value like "women", "gender", "health", "men", "attitues", "experiences", "violence", "children" are heavily linked with other words in general and stand out as important concepts in women's studies literature. While these words represent themes that are the subject of extensive research and general discussion, words with high "Low Aggregate constraints (LAC)" express research topics that are open to development by having a freer connection construct because they are less restricted with other words. Words such as "health" and "care", can be more freely associated with other concepts. Words with a high "High Aggregate constraints (HAC)" value have more limited connections because they are more constrained with other words. Words such as "women", "health", "gender" have a more specific relationship with other concepts. In other words, it is possible to say that these concepts are concepts that have reached the level of maturity in the women's studies literature. According to co-word analysis, the most prominent clusters are "women," "gender," "feminism," "intersectionality," "race," "sexuality," "masculinity" and "violence".

To conclude, the high interdisciplinary transitivity of the field of women's studies reveals the importance of inter-author collaboration. A gender- and discipline-focused analysis of multi- and single-authored women's studies research can increase gender balance and disciplinary representation and conceptual interactions in women's studies. When we look at the productivity of authors, countries, institutions and funders, we see a positivist focus of knowledge production and investment centered on "Western" civilizations. It is essential to increase the number of funders focused on social sciences and humanities, to focus on different countries and regions, to provide academic investment opportunities in regions other than "Western" civilizations, to discuss academic productivity in universities and to develop interdisciplinary and multidisciplinary research models according to the context. Most importantly, according to research focuses and co-word analyses, highly related concepts and clusters such as "gender" should be reviewed according to country models and alternative ways of contribution should be found. Accordingly, it is seen that a global contribution to

women's studies can be achieved through alternative and layered studies, especially in research focuses such as "masculinity," "race," "culture," "religion," "family," "agency," "space," "affect," "aging," "disability," and "intersectionality"; interdisciplinary balance; local and global multi-stakeholder collaborations and investments.

Kadın Çalışmalarında Bibliyometrik İncelemenin Önemi ve Çalışmanın Katkısı

Kadın çalışmaları ile ilişkili olarak hazırlanan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde, atıf yapma ve cinsiyet arasındaki ilişkilere dair çalışmalar ve buna dayalı olarak kadınların akademik çalışmalarda daha az temsil edildiği bulguları öne çıkmaktadır. Örneğin, cinsiyet atıf farkını uluslararası ilişkiler alanında inceleyen çalışmalara odaklanan Maliniak vd. (2013) atıfların cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisini araştırmış ve kadınlar tarafından yazılan makalelerin erkekler tarafından yazılanlara göre daha az atıf aldığı ve daha az merkezî olduğu saptanmıştır. Bunun en önemli iki nedeni kadınların çoğunlukla kendilerine atıf vermemesi ve erkeklerin de çoğunlukla kadınlara değil erkeklerle atıf vermesi olarak belirtilmiştir (Maliniak vd., 2013). Diğer bazı çalışmalarda ise cinsiyet ve kendi kendine atıf yapma arasındaki ilişkiyi farklı alanlar üzerinde karşılaştırmak hedeflenmiştir. Bu çalışmalara göre, uluslararası ilişkiler alanında da görüldüğü gibi özellikle kendi kendine atıf yapma oranı erkeklerde kadınlara göre çok daha yüksek izlenmiştir ve bunun akademik görünürlük ve kariyere etkisinin kadınlar aleyhine olduğu belirtilmiştir (Costas vd., 2010; King vd., 2017). Atıf davranışının temel dinamiklerini önceleyen çalışmalara da rastlamak mümkündür (Bornmann & Daniel, 2008). Bu tür çalışmalarda, atıf sayılarının neyi ölçtüğü incelenirken atıf davranışı üzerine yapılan çalışmaların bir derlemesi sunulmaktadır. Atıf verme motivasyonlarının akademik nitelik ve bilimsel güvenilirlik dışında da çeşitlendiğini gösteren çalışmalar atıf sayısının bir akademik verimlilik ölçütü olması konusunu tartışmaya açmaktadır (Bornmann & Daniel, 2008).

Atıf ve küresel akademik temsilin ilişkisine vurgu yapan diğer çalışmalarda, bilim alanında küresel cinsiyet eşitsizliklerinin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalara göre cinsiyet eşitsizliğinin küresel ölçekte gerçekleşmesinin en önemli sebepleri aynı pozisyonda olan erkek ve kadınlardan erkeklerin daha çok atıf alması, kadınların aldıkları az atıf sayısı sebebiyle daha çok yerel bir akademik ağ düzeyinde kalmaları

ve küresel ölçekte temsil edilememeleridir (Filardo vd., 2016; Larivière vd., 2013). Yapılan diğer çalışmaları sıralamak gerekirse astronomi alanındaki bir çalışma cinsiyet eşitsizliğini ele alan bibliyometrik bir analiz sunmakta ve çalışmaya dahil edilen yayınların atıf sayıları kullanılarak, kadın ve erkek araştırmacıların yayınlarının nasıl farklı şekilde alıntılandığını ve etkileşim gördüğünü değerlendirmektedir (Caplar vd., 2017). Aynı zamanda yayın verileri kullanılarak, bilim dallarında kadınların temsiliyetinin ne zaman eşitlenmesinin beklendiği ve bu süreçte hangi faktörlerin etkili olduğu incelenmektedir (Caplar vd., 2017). Kadın çalışmaları ve akademik üretkenlik üzerine yapılan çalışmalarda ise akademik yayınlarda cinsiyetin rolü incelenmekte ve kadınların akademik üretkenlikteki katkısı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda analiz edilen makalelerdeki yazarların cinsiyeti, kurumları ve disiplinleri dikkate alınarak cinsiyet eşitsizliklerinin hangi alanlarda ve nasıl ortaya çıktığı araştırılmıştır ve akademik yükseköğretimde kadınların çoğu alanda yeterince temsil edilmediği öne çıkmıştır (West vd., 2013). Başka bir çalışmada ise yüksek etkili tıp dergilerinde yayınlanan makalelerdeki kadınların ilk yazarlık oranı incelenmektedir (Filardo vd., 2016). 1994-2014 yılları arasında yayımlanan makalelerin analiz edildiği çalışmalar, kadınların ilk yazar olarak yer alma oranının zamanla nasıl değiştiğini ve cinsiyet eşitsizliklerini vurgulamaktadır (Filardo vd., 2016; Larivière vd., 2013; Maliniak vd., 2013).

Akademik dergilerdeki taraflı ve önyargılı davranışları araştırmak amacıyla yapılan bir deneysel araştırmanın rapor edildiği çalışmada ise, araştırmacılar, makaleleri tek kör hakemli ve çift kör hakemli değerlendirmelere göndererek prestijli üniversite, tanınmış yazar ve cinsiyet kategorileri özelinde makalelerin hakem değerlendirmelerini incelemiştir (Tomkins vd., 2017). Araştırmalar, aynı zamanda, özellikle lisansüstü, akademik pozisyon ve araştırma destekleri başvurularında kadınların daha düşük puanlar aldığını ve eşit nitelikteki kadın ve erkek başvuruları arasında hem kadın hem de erkek komite üyelerinden kaynaklanan cinsiyet temelli ayrımcılık olduğunu göstermiştir (Moss-Racusin vd., 2013; Trix & Psenka, 2003; Wenneras & Wold, 2010). Benzer bir şekilde, farklı ülkelerde ve disiplinlerde akademik kariyerlerdeki cinsiyet eşitsizliklerinin tarih boyunca nasıl değiştiği incelenmektedir. Analiz edilen veriler, kadınların bilimsel rollerdeki temsiliyetinin zamanla arttığını, ancak hala önemli bir cinsiyet eşitsizliği bulunduğunu

göstermektedir (Tomkins vd., 2017; Trix & Psenka, 2003).

Bu çalışmalar, bibliyometri kullanarak doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanında akademik kariyer başvuruları, yayın süreçleri, referans yazma pratikleri ve atıf verme motivasyonları üzerinden kadınlara karşı olan ayrımcılığı ve önyargılı yaklaşımları ortaya koyarken akademik camiada kadının temsiliyetini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olan sistematik yapıları göstermesi açısından kadın çalışmaları alanına önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, cinsiyet eşitliği çabalarını desteklemek ve ilerlemeyi sağlamak için önemli bir bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır. Tüm bu yanlarıyla bu çalışmaların önemli bir kısmı cinsiyet eşitsizliği kategorisi üzerinden değerlendirmelere odaklanması açısından kadın çalışmaları literatüründe sayılabilir fakat daha çok kadınların sayısal temsiline ve akademik performansının değerlendirilmesinin altını çizmekte ve en önemlisi bu çalışmaları da içine alan kadın çalışmaları literatürünün kendisinin bibliyometrik analizine odaklanmamaktadır. Dünyada kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla birlikte önemli bir artış gösterse de akademide ve birçok sosyal alanda eşitsizlik ve ayrımcılığın devam ettiği düşünüldüğünde kadın çalışmaları literatürünün yapısını anlamak önem arz etmektedir. Bu manada akademideki kadın çalışmaları yayınları olarak kategorize edilen literatürün bibliyometrik verilere dayalı analizinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Kadın çalışmaları literatürünü bibliyometrik yöntem ile analiz eden çalışmalara bakıldığında, çoğunlukla bir ya da birkaç dergiye odaklanarak o dergi içeriğindeki kavramlar, atıflar ve etki analizi üzerine değerlendirmeler öne çıkmaktadır (Mack, 1991; Cronin vd., 1997; Krikos & Ingold 2004; Hassan vd. 2021). Bu doğrultuda en yeni çalışmalardan biri Uluslararası Kadın Çalışmaları (Journal of International Women's Studies -JIWS) dergisinin 2002-2019 yılları arasındaki entellektüel etkileri ve yayın çıkarma modellerini analiz etmektedir (Hassan vd. 2021). Bazı diğer çalışmalar ise daha çok Brezilya, Eski Sovyet Ülkeleri, İsveç ve Malezya gibi ülke ve bölge odaklı hem kadın hem de toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında bibliyometrik analizler içermektedir (Kataeva vd. 2023; Hoppen & Vanz 2023; Söderlund & Madison, 2015, Zainab, 2008). Ayrıca özellikle kadına yönelik şiddet gibi tematik odaklarla bibliyometrik çalışmaların gerçekleştirildiğini görmek mümkündür (Wu vd., 2020; Yıldırım & Ergüt, 2016; Koç, 2020).

Türkiye’de yapılan çalışmalardan olan örnekler ise genellikle kadına yönelik şiddet konusunda küresel ve Türkiye merkezli yayınların analizini içermektedir (Yıldırım & Ergüt, 2016; Koç, 2020). Türkiye’de kadına yönelik şiddet araştırmaları ile ilgili yapılan bibliyometrik bir çalışma, Web of Science’da dünyada kadına yönelik şiddetle ilgili ilk çalışmanın tarihinin 1975, Türkiye’de bu konuda yapılan ilk çalışmanın 2003 yılında olduğunu göstermektedir. Ancak 2015 yılından itibaren ağırlık kazandığı belirtilmektedir (Koç, 2020: 32). Bu noktada Web of Science’ın hegemonik bir bilim kategorisi içinde bazı alanları ve kavramsallaştırmaları dışarıda bıraktığı ve günümüzde kadına yönelik şiddet olarak kavramsallaştırılan konuların sosyal antropoloji, postkolonyalizm, tarih ve edebiyat gibi alanlarda ve hatta disiplinlerin oluşmasından önce farklı şekillerde çok önceden çalışıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat yine de Türkiye’deki çalışmaların küresel ölçekte temsiliyet kazanması ve Türkiye’nin kendine özgü katmanlı yapısıyla dünyada kabul gören literatüre alternatif katkılar yapması yönünde analiz ve öneriler sunmak için küresel ölçekte ve makro bir bakış açısı ile kadın çalışmalarının bibliyometrik analizinin gerekliliği açıktır. Kadın çalışmaları literatürünü “Müslüman ülkeler” kategorisinde üretilen yayınlar üzerinden ele alan, Engin Arık ve Sema Akboğa (2018) tarafından yazılan “Women Studies in the Muslim World: A Bibliometric Perspective-Müslüman Dünyada Kadın Çalışmaları: Bibliyometrik Bir Yaklaşım” adlı makale en az %50 nüfusu Müslüman olan ülkelerde kadın çalışmaları alanında yapılan yayınları incelemektedir. Yazarların Müslüman ülkeler ve Müslüman yazarlar kategorileri tartışmaya açık olmakla birlikte bu ülkelerde kadın çalışmaları alanındaki yayınlara bakıldığında %30,9 oranla Türkiye’nin ilk sırada olduğu görülmektedir. Fakat bu oranın çoğunlukla sağlık, tıp, jinekoloji gibi pozitivist disiplinlerinde görüldüğü, sosyoloji, sosyal-kültürel antropoloji, tarih, edebiyat ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin çok kısıtlı kaldığı, küresel ölçekte temsilin çok düşük olduğu ve yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır (Arık & Akboğa, 2018). Bu çalışma, dünyanın belli ülkelerinde kadın çalışmaları literatürünün durumunu göstermesi açısından önemli bir yerde dursa da kadın çalışmalarının küresel ölçekteki yerini analiz etmemektedir.

Literatürde küresel ölçekte kadın çalışmalarına bibliyometrik bir yaklaşım getiren çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Tsay ve Li (2017) tarafından gerçekleştirilen, 1900-2013 yılları arasında kadın çalışmaları litera-

türünün büyümesini, ülke ve dile göre dağılımlarını, doküman tiplerini, araştırma alanlarını, öne çıkan dergileri ve atıf alan makalelerin özelliklerini inceleyen bir çalışmanın özellikle araştırma odakları ve anahtar kelimeler konusunda eksik kaldığı görülmektedir. Bir diğer küresel boyutlu çalışma ise kavram ve anahtar kelime kümelerine odaklanarak kadın çalışmalarının entelektüel yapısını değerlendirmiştir fakat bu çalışmada da yazar üretkenliği, yazarlar arası iş birliği ve fonlanma konularına yer verilmemiştir (Yun vd., 2020). Bu noktada, bu çalışma yazar üretkenliği, yazarlar arası iş birliği, ülke üretkenliği, çalışma odakları, ilgili kavramsal haritalar ve fon sağlayıcılara odaklanarak bütüncül bir yaklaşımla küresel ölçekte kadın çalışmalarının yapısını anlamaya çalışmaktadır. Atıf ve h-indekslere dayalı nicel bir üretkenlik analizi yanında, çalışma odakları ve ilgili kavramların haritası ise nitel bir değerlendirme sunmaktadır. Çalışmamızda literatürde bahsedilen bu çalışmalardan farklı olarak şu araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

1. Kadın Çalışmaları alanındaki en üretken yazarlar kimlerdir?
  - a. Araştırmacılar
  - b. Kurumlar
  - c. Ülkeler
2. Kadın Çalışmaları alanında ortaya çıkan araştırma odakları nelerdir?
3. Kadın Çalışmalarına fon sağlayan kurumlar hangileridir?

Yöntemsel Çerçeve

Çalışmamızda bibliyometri yöntemi kullanılmıştır. Yöntem matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin bilimsel iletişim ortamlarına uyarlanması içermektedir (Ghaffari vd., 2023). Bu yöntem uyarınca kadın çalışmalarını hususundaki bilimsel yayın dokümanlarına erişebilmek için uluslararası alan yazında indekslenmiş 83,117 akademik çalışmanın bibliyografik verileri derlenmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarda daha çok kadın erkek cinsiyet eşitsizliği, hakem ve akran değerlendirmesi dinamikleri gibi konular ele alınırken alanın temel dinamiklerini ortaya koyan ve büyük resmi ortaya koymaya dönük bir bakış açısı sergileyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Çalışmamızda bu sınırlılığı ortadan kaldırmak için ve Web of Science veri tabanında yer alan konu kategorisinde (WC Category) “women’s studies” indeks-

lenmiş yayınların tamamını alarak herhangi bir veri kaybına konu olmadan kadın çalışmaları ile ilgili; üretken yazarların kimler olduğu, bu yazarların; araştırmacı kurum ve ülke seviyesinde nasıl şekillendiği, kadın çalışmaları konusunda ortaya çıkan araştırma odaklarının neler olduğu ve kadın çalışmalarında fon sağlayan kurumların hangileri olduğu gibi araştırma sorularına cevap aranmıştır. Bunun için bir bibliyometri yöntemini kullandığımız çalışmamızda ve aynı zamanda sosyal ağ analizi ve çizge teorisi yöntemlerinden faydalandık. Sosyal ağ analizi ile birlikte düğüm noktalarının ağda üstlendikleri rollerin önem seviyelerini belirleyebildiğimiz gibi, gelişmekte olan ve alandaki yerini tescillemiş, sabitlemiş tabiri caizse doyumluk seviyesine erişmiş konu alanlarının tespit edilmesi de mümkün olmuştur. Bu alanlarda ve odaklarda beliren kavramların literatürdeki yerleri ve tartışılma şekilleri analiz edilerek çalışmaya nitel bir değerlendirme de katılmıştır.

Çalışmanın Kısıtları

Kadın çalışmaları alanı disiplinler arası ve çok disiplinli bir akademik literatüre sahip olduğundan dolayı sosyal bilimler, beşeri bilimler ve doğa bilimleri alanlarındaki yayın süresi, atıf sayısı, dergi sayısı, akademik temsiliyet ve metot farklarından doğan akademik prestij tanımlarının baskın olan pozitivist bilimler ya da metotlar üzerinde yoğunlaşabilmesi mümkündür. Bu noktada yukarıda da belirtildiği gibi sosyoloji ve sosyal-kültürel antropoloji disiplinlerinde çok önemli bir yer tutan kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları göz ardı edilebilmektedir. Fakat bu çalışmada metot ve disiplin farklılıklarının yaratabileceği hiyerarşi analiz edilmemiştir daha çok kadın çalışmalarının küresel ölçekte durumunun analizi öncelenmiştir. Bu nedenle kadın çalışmalarının disiplin bazlı analizi bu makalenin konusu değildir.

Yukarıda tartışılan, kadın çalışmaları alanında sayılabilecek özellikle kadın ve erkeklerin atıf verme yaklaşımlarına, yazar cinsiyetlerinin oranına ve akademik üretkenliğindeki cinsiyet faktörünün analizine bakan çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitliğine dair önemli bir yerde durmaktadır. Aynı zamanda akademide kadın çalışmalarıyla ilgili çalışanların genelde kadınlar olduğu söylemi yaygındır ve ilgili bazı çalışmalar kadın yazarların bu alanda yüksek oranda bulunduğunu göstermektedir (Cronin vd., 1997; Koç, 2020). Fakat daha önce de belirtildiği gibi nicel olarak kadınların ya da erkeklerin belli alanlarda ne kadar temsil edildiği, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair verilerden biri

olsa da bize çok sınırlı bilgi sunabilmektedir. Kadınların ve erkeklerin akademideki temsili, rolleri ve üretkenliği ile ilgili kapsamlı bir çalışma gerekmektedir. Fakat çalışmamız kadın çalışmalarındaki yazar odaklı bir toplumsal cinsiyet temsili ve eşitliği sorusuna odaklanmamaktadır.

Web of Science barındırdığı yayın sayısı ve en prestijli akademik dizin olarak vurgulanması açısından küresel ölçekte kadın çalışmalarının akademik görünürlüğünün analizi için en önemli dizinlerden biridir. Bununla birlikte her ne kadar küresel ölçekte en prestijli ve üretken yayın dizini olarak kabul edilse de verinin kaynağı olan Web of Science'ın akademideki performans değerlendirmeleri, akademinin sektörleşmesi ve değerlendirme kriterlerini disiplinler arası farklılıklarını göz ardı etmesi açısından akademik etki ve başarının tek kaynağı olarak görülmesinin eleştirel olarak analiz edilmesi gerekebilir (Van Norden, 2017; Salisbury, 2009; Butler, 2016). Daha geniş değerlendirmelere başka dizin ve yayınların eklenmesi ve karşılaştırılması önem arz etmektedir.

Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının daha çok nitel metotları kullandığı düşünülürse bibliyometrik yöntemle yapılan haritalandırmalarda derinlemesine anlam, söylem ve algılardan doğan cinsiyet eşitsizliğinin analizinin eksik kaldığı ve mevcut akademik yapıyı yeniden üretme riski olduğu bilinmektedir (Şentürk vd, 2020; Kümbetoğlu, 2005). Buna rağmen Web of Science'da taranan çalışmaların çoğunlukla nicel yöntemlere ağırlık veren disiplinlerden olduğu görülmekte, bunun pozitivist bilimlerin daha çok atıf alması ve daha "bilimsel" görülmesiyle ilişkisi olduğu söylenmektedir (Şentürk, vd. 2020, Haraway, 1988). Bunlar göz önünde bulundurularak özellikle çalışma odakları ve eş kelime kümeleri analizi üzerinden kavramsal ilişki ve araştırma konuları konusundaki bulgularla nitel bir tartışmaya alan açılmaktadır. Fakat diğer dizinlerle birlikte sosyoloji, sosyal-kültürel antropoloji, edebiyat, tarih ve felsefe gibi alanların çalışmaları konusunda ayrı bir analiz yapılması karşılaştırmalı bir analizi mümkün kılacaktır.

Web of Science'ın kendi arama kriterleri Women's Studies için "women studies (sahiplik eki olmadan kadın çalışmaları)," "female studies (biyolojik cinsiyet olarak kadın çalışmaları)," "feminist studies (feminist çalışmalar)," "feminism (feminizm)," "feminist movement (feminist hareket)," "women's liberation (kadınların özgürleşmesi)," ve "women movement (kadın hareketi)," terimlerini eş anlamlı olarak taramaya katmaktadır. Fakat özellikle son otuz yıldır kadın çalışmaları alanı için de

kullanılmaya başlanan daha geniş kavramsallaştırma “gender studies (toplumsal cinsiyet çalışmaları)” ve bu eş anlamlı terimler dışındaki çalışmalar bu taramaya dahil değildir. “Gender studies” kadın çalışmalarını büyük oranda içinde barındırmaktadır fakat “women’s studies” ile karşılaştırıldığında kadın çalışmaları ile ilgili fakat tamamen içinde sayılmayan bazı farklı konuları ve tartışmaları da içermektedir. Bu konuların ayrımı daha detaylı bir veri analizini ve en önemlisi farklı teorik tartışmaları gerektirmektedir. Literatürde özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmaları ile ilgili birçok tartışma ve yeni yaklaşımlar varken (Kováts, 2017, 2018; Köttig vd. 2018; Graff ve Korolczuk, 2021) toplumsal cinsiyet çalışmaları ile ilgili bibliyometrik bir çalışma tarihsel bir perspektifle feminizm, kadın hareketi ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını içeren bir analizi içermelidir (Lundgren vd., 2015). Tartışma bölümünde çalışma odakları ve ilişkili kavramlarla ilgili olarak bu konularda kısa açıklamalar yapılacaktır ama kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının ilişkisi ve içinde barındırdığı tartışmalar bu makalenin ana soruları arasında yer almamaktadır.

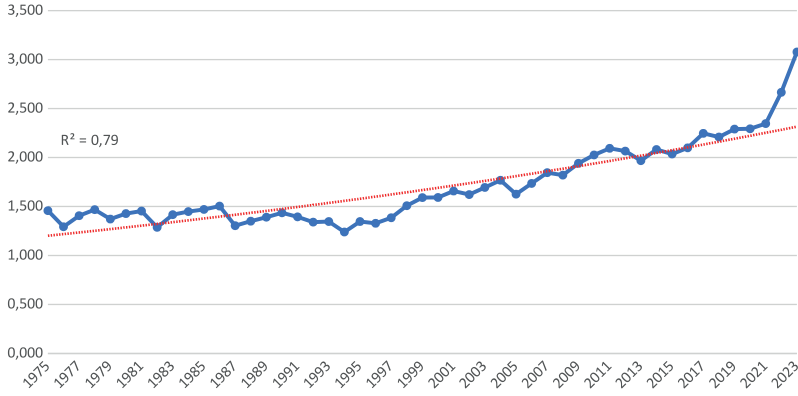
Bulgular

Yapılan çalışmada ortaya çıkan bibliyometrik veriler üretkenlik için önemli olan doküman yaşları, atıf sayısı, referans bilgileri, tek yazarlı ve ortak yazarlı yayınların tespiti ve entelektüel yapıyı görmek için anahtar kelimeler, yazarların kullandığı kelimeler ve araştırma alanları konularına odaklanmıştır. Buna göre, ortalama doküman yaşı 15,4 yıl iken ortalama atıf sayısı 11,2’dir. 83,117 dokümanda toplam 1,290,917 referans bilgisi analiz edilmiştir. 19,622 farklı anahtar kelime ve 38,909 yazarın kullandığı kavramlar bulunmaktadır. Toplamda 86,421 farklı yazar yer alırken, bunların 29,511’i tek yazarlı dokümanlara katkıda bulunmuştur. Doküman başına düşen yazar sayısı ortalama 1,91 olarak hesaplanmıştır. Veriler üretkenlik ve entelektüel yaklaşımların birlikte anlaşılması için yazar iş birlikleri, yazar verimliliği, araştırma odakları, eş kelime analizi, kurum ve ülke üretkenliği ve fon sağlayıcılar başlıkları ile değerlendirilecektir.

Yazar İş Birlikleri

Makale başına düşen yazar sayısı ortalaması değeriyle kadın çalışmalarındaki iş birliği örüntülerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Genellikle karmaşık konuların incelenmesi, araştırmaların derinleştirilmesi

veya farklı disiplinlerin birleştirilmesi gibi durumlarda tercih edilen ortak yazarlık kurumu, bilimsel, teknik veya akademik makaleler, tezler, kitaplar ve diğer akademik yayınlar olmak üzere çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Birden fazla yazarın bir araya gelmesi, farklı disiplinlerden gelen uzmanlıkların birleştirilmesini sağladığından çalışmanın kapsamının genişlemesi ve daha kapsamlı bir perspektif sunulmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan çok yazarlı çalışmalar, iş birliği ve ekip çalışması becerilerinin geliştirilmesine olanak sağlarken, farklı yazarlar arasındaki fikir alışverişi, çalışmanın kalitesini artırabilmektedir. Çok yazarlı çalışmalarda, her yazar kendi uzmanlık alanına odaklanırken çalışmanın farklı yönlerine katkıda sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, her yazarın kendi ağı ve kaynaklarından faydalandığı için çalışmada kullanılan kaynaklarının çeşitliliğinin artırılması mümkündür. Özellikle, kadın çalışmaları alanının tek bir disiplin içinde tanımlanması zor olduğundan ve tartıştığı konular birçok toplumsal olguyla ilişkili olduğundan çok disiplinli ve disiplinler arası çalışmalar kadın çalışmalarını çoklu yazar ve yazar iş birliğine açık hâle getirmektedir. Tek yazarlı dökümanların tüm dökümanların yaklaşık %30'unu oluşturduğu düşünülürse kadın çalışmalarında bu iş birliği oranı yüksek seyretmektedir. Ve bu gerekliliklerden yola çıkarak kadın çalışmalarındaki yazar iş birliği dinamiklerinin üstel büyüme eğrisi ile açıklanabildiği görülmektedir ($R^2 = 0.8162$) (Şekil1). Bu noktada kadın çalışmalarında araştırma odaklı yayınlardan çoklu yazarlı ürünler çıkarılması önem arz etmektedir. Bu konu özellikle akademik yayınlarda toplumsal cinsiyete dayalı temsiliyetler açısından da önemlidir. Daha önce de değindiğimiz gibi, sayısal bir dengenin ya da sayısal dengeli bir temsiliyetin her zaman toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkları ortadan kaldırmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Fakat kadın çalışmaları alanında daha çok erkek akademisyenin bulunması akademide söylem, algı ve yaklaşımları daha az ön yargılı ve taraflı olma noktasında dönüştürmeye katkı sağlayabilir. Genel olarak akademideki yayınlarda kadın temsiliyeti az seyrederken, kadın çalışmalarında özellikle tek yazarlı yayınlarda çoklu yazarlı yayınlara kıyasla bir kadın yazar yoğunluğu olduğu tartışılmaktadır (Cronin vd., 1997; Koç, 2020). Ortak çalışmaların yapılması bu alanda cinsiyet temsiliyetlerin sağlanması açısından önemli olduğu gibi erkek yazarları kadın çalışmaları alanına teşvik ederek tek erkek yazarlı çalışmaların da artmasına olanak sağlayabilir.

Figure 1: Yazar İşbirliği (Ortalama Yazar Sayısı)

Yazar Verimliliği

Bibliyometri, bilimsel yayın ve atıf verilerini, ölçülebilir parametreleri kullanarak bilimsel çalışmaların analizini yapmayı amaçlayan bir disiplin olarak tanımlanabilir. Yazar verimliliği, bir yazarın bilimsel yayın üretimindeki etkinliğini ve başarılarını değerlendirmek için kullanılan bir göstergedir. Bu ölçev, bir yazarın yayın sayısı, aldığı atıf sayısı, dergilere yaptığı yayın katkısı, ortak çalışmalara katılımı gibi faktörleri dikkate alır. Bu veriler, yazarın bilimsel faaliyetlerini, etkisini ve çalışmalarına olan katkısını değerlendirmek için kullanılabilir. Yazar verimliliği, akademik veya bilimsel performansı değerlendirmek, araştırmacıların çalışmalarını karşılaştırmak ve yazarların üretkenliklerini izlemek için kullanılan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ancak, yazar verimliliği tek başına bir araştırmacının kalitesini veya akademik etkisini tam olarak yansıtmayabilir. Zira, literatürde de tartışıldığı gibi akademinin kendi içinde cinsiyetçiliğe dayalı önyargılarının yayın, atıf, yüksek öğretim ve akademik pozisyonlardaki temsiliyetleri etkilediği görülmüştür. Ama bahsi geçen ölçevler bir bütün halinde incelendiğinde yazar üretkenliğine dönük çıkarsayıcı bilgiler sunabilir. Bu bakımdan kadın çalışmaları alanında araştırma yapan yazarların doküman sayısı, toplam atıf sayısı, h-indeks değerleri birlikte gösterilmiştir. Bu sayede kadın çalışmalarına katkı sağlayan, diğer bir deyişle bu araştırmalara yön veren araştırmacıların belirlenmesi mümkün olmuştur. Tablo 1 yakından incelendiğinde Eleanor Krassen Covan, 18 atıf toplamı ve 144 toplam dokümana sahipken h-indeks değeri 3'tür. Claire M. Renzetti iki farklı şekilde yer almaktadır. Tablodaki diğer yazarları da

benzer şekilde değerlendirebiliriz. Her bir yazarın h-indeks değeri, atıf toplamı ve doküman sayısı, çalışmalarının etkisini ve akademik başarısını göstermektedir (Tablo 1).

Table 1: Yazar Üretkenliği

YAZAR	H-İNDEKS ATIF TOPLAMI	TOPLAM ATIF SAYISI	DOKÜMAN SAYISI	H-İNDEKS
COVAN ELEANOR KRASSEN	11	18	144	3
RENZETTI CLAIRE M	7	14	80	2
MEISLER JG	48	85	74	3
MACEY D	22	24	63	2
WHITE K	6	18	61	2
YANO, ELIZABETH M	730	941	53	18
TIROHL BLU	6	6	52	2
GODFREY JODI R	63	99	45	4
GARNER J. DIANNE	2	2	44	1
RENZETTI CM	116	120	42	4
CHRISLER JOAN C	271	296	39	9
BERENSON, ABBEY B	233	288	36	10
GREENBERGER P	10	21	36	3
ERCHULL, MINDY J	450	471	34	12
ARCHARD D	1	1	33	1
SAYERS J	4	8	32	2
OSBORNE P	169	199	31	4
MAGAREY S	10	13	31	2
RUPP LJ	204	212	30	7
HAYSOM LOU	1	4	30	1
DAVIS KATHY	1272	1294	29	5
WASHINGTON, DONNA L	586	639	28	15
BORRERO, SONYA	531	603	28	13
GARNER JD	139	184	28	8
BRUSH LD	434	435	27	16

Ülke Üretkenliği

H-indeks, bir araştırmacının yayınlarının etkisini ve yaygınlığını ölçen bir göstergedir (Obaid, 2023). Tabloda ABD'nin en yüksek h-indeks değerine sahip olduğu görülüyor. Bu da ülkedeki araştırmacıların daha fazla atıf aldığı ve genel olarak yüksek etkiye sahip yayınlar yaptığını gösteriyor. Atıf toplamı, bir ülkedeki yayınların toplam atıf sayısını temsil eder. ABD, toplam atıf sayısı bakımından da açık ara önde görü-

nüyor. Doküman sayısı, bir ülkenin yayın üretkenliğini yansıtır. ABD, en yüksek doküman sayısına sahipken, bu durum ülkenin araştırma ve yayın faaliyetlerinin yoğunluğunu gösteriyor. Diğer ülkeler arasında da farklı performanslar görülmektedir. Örneğin, tablo İngiltere, Kanada, Avustralya, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerin, akademik alanda belirli bir etkiye ve yayın üretkenliğine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, ABD'nin performansı ile karşılaştırıldığında bu ülkelerin göreceli olarak daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye de bu ülkeler kadar yeterli ve etkili olmasa da Avrupa merkezli olmayan ülkeler arasında listede görece önemli bir yere sahiptir.

Table 2: Ülke Üretkenliği

ÜLKE	H-İNDEKS ATIF TOPLAMI	TOPLAM ATIF SAYISI	DOKÜMAN SAYISI	H-İNDEKS
USA	135101	1046717	62648	232
UK	24471	109029	9004	119
CANADA	18198	84888	6066	96
AUSTRALIA	12449	58112	4575	85
NETHERLANDS	9016	19683	1213	66
SWEDEN	11710	24706	1558	52
GERMANY	4761	12029	1491	48
ISRAEL	4288	13721	1074	48
NEW ZEALAND	3691	9025	699	47
SPAIN	4024	15408	1966	47
PEOPLES R CHINA	3118	10898	1181	45
NORWAY	2736	6658	683	42
SOUTH AFRICA	2681	10923	1917	40
ITALY	3149	7779	828	39
FRANCE	2610	5883	1271	38
FINLAND	2024	5733	577	36
TURKEY	2640	7593	940	36
SWITZERLAND	2016	4514	542	33
TAIWAN	2138	6017	580	33
INDIA	1663	5506	1283	31
AUSTRIA	1635	3179	348	30
IRELAND	1408	3709	379	30
BELGIUM	1630	3682	347	29
SOUTH KOREA	1109	5333	918	27
JAPAN	1647	3660	414	27

Kurum Üretkenliği

Bu analizde H-İndeks atıf toplamı, toplam atıf sayısı, doküman sayısı ve h-İndeks değişkenlerine bakılmaktadır. H-İndeks, bir kurumun yayınlarının etkisini ve yaygınlığını ölçen bir göstergedir. Harvard Üniversitesi ve Michigan Üniversitesi en yüksek h-İndeks değerlerine sahip gibi görünüyor, bu da bu kurumların yayınlarının yüksek etkiye sahip olduğunu ve geniş çapta atıf aldığını gösteriyor. Atıf toplamı, bir kurumun yayınlarının toplam atıf sayısını temsil eder. Michigan Üniversitesi en yüksek atıf toplamına sahip görünüyor, bu da kurumun yayınlarının geniş çapta atıf aldığını ve diğer araştırmacılar tarafından sıkça referans gösterildiğini gösteriyor. Doküman sayısı, bir kurumun yayın üretkenliğini yansıtır. Bazı kurumlar, örneğin Harvard Üniversitesi, daha düşük doküman sayısına sahip olmasına rağmen yüksek etkiye ve atıf sayısına sahip görünmektedir. h-İndeks, kurumun akademik etkisini ölçmek için önemli bir göstergedir. Birçok kurumun benzer h-İndeks değerlerine sahip olduğu görülüyor. Bu, kurumların genel olarak benzer düzeyde etkiye sahip olduğunu gösterir.

Table 3: Kurum Üretkenliği

KURUM	H-İNDEKS ATIF TOPLAMI	TOPLAM ATIF SAYISI	DOKÜMAN SAYISI	H-İNDEKS
UNIV MICHIGAN	12087	30542	1382	76
HARVARD UNIV	12151	20265	645	69
UNIV N CAROLINA	8232	18844	986	68
UNIV CALIF LOS ANGELES	6464	16282	822	63
UNIV WISCONSIN	8715	15479	788	59
UNIV ILLINOIS	7709	16406	950	59
UNIV WASHINGTON	7614	15846	803	58
UNIV CALIF SAN FRANCISCO	6946	15584	778	58
UNIV TORONTO	5874	12787	698	57
UNIV PITTSBURGH	4757	13406	821	57
UNIV MASSACHUSETTS	5778	11593	660	54
RUTGERS STATE UNIV	7585	11706	524	53
CTR DIS CONTROL & PREVENT	4267	10969	602	51
OHIO STATE UNIV	4519	8731	532	51
PENN STATE UNIV	5765	12166	648	51

MICHIGAN STATE UNIV	6064	10039	386	50
YALE UNIV	6282	10632	449	50
UNIV S CAROLINA	5253	8063	237	50
UNIV PENN	4470	8750	520	49
UNIV TEXAS	4422	7332	292	49
ARIZONA STATE UNIV	4787	8663	465	49
JOHNS HOPKINS UNIV	4353	8250	429	49
BOSTON UNIV	4601	9949	503	47
UNIV MINNESOTA	4170	8755	635	47
STANFORD UNIV	5782	9432	411	46

Diğer yandan kurumlar ülkeleri bakımından ele alındıklarında ABD'deki üniversitelerin genel olarak yüksek performansa sahip olduğu görülüyor. Hem ülke düzeyinde hem de kurum düzeyinde yüksek h-indeks değerlerine, atıf toplamına ve yayın sayısına sahip kurumlar bulunmaktadır. Örneğin, Michigan Üniversitesi, Harvard Üniversitesi, North Carolina Üniversitesi, California Los Angeles Üniversitesi gibi kurumlar önemli bir etkiye ve yayın üretkenliğine sahiptir. İngiltere'deki üniversiteler de akademik açıdan güçlü bir konumdadır. Yüksek h-indeks değerine, atıf toplamına ve yayın sayısına sahip kurumlar bulunmaktadır. Örneğin, Oxford Üniversitesi, Cambridge Üniversitesi gibi kurumlar uluslararası alanda tanınmış ve etkili kurumlar arasında yer almaktadır. Kanada, akademik alanda önemli bir performans sergileyen ülkelerden biridir. Ülkedeki üniversiteler, yüksek h-indeks değerleri, atıf toplamı ve yayın sayısı ile dikkat çekmektedir. Toronto Üniversitesi, British Columbia Üniversitesi gibi kurumlar ülkenin akademik başarısını temsil etmektedir. Avustralya: Avustralya'daki üniversiteler de akademik açıdan güçlü bir konumdadır. Yüksek h-indeks değeri, atıf toplamı ve yayın sayısına sahip kurumlar bulunmaktadır. Melbourne Üniversitesi, Sydney Üniversitesi gibi kurumlar ülkenin akademik başarısını yansıtmaktadır. Tabloda yer alan diğer ülkeler arasında Hollanda, İsveç, Almanya, İsrail, Yeni Zelanda, İspanya gibi ülkelerin de akademik performansları önemli düzeydedir. Bu ülkelerdeki üniversiteler, yüksek h-indeks değerleri ve atıf toplamlarıyla dikkat çekmektedir. Bu noktada bu üniversitelerdeki akademisyenlerle ortak yayınlar ve projeler içinde olmak hem Türkiye'deki hem de farklı perspektifler getirmesi öncelenerek dünyadaki kadın çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Fakat bunun yanında hem yerelde hem de bu ülkeler di-

şındaki ülkelerde bu alanda karşılaştırmalı, katmanlı, akademik bilgi üretimini sağlayabilecek enstitü, üniversite ve STK'lar kurulmalıdır.

Fon Sağlayıcılar

Tablodaki veriler, farklı fon sağlayıcıların kadın çalışmalarına yaptıkları katkıları göstermektedir. Kanada Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi (Social Sciences and Humanities Research Council of Canada) yüksek bir h-indeks değerine, atıf toplamına ve yayın sayısına sahip olduğu için akademik araştırmalara önemli bir destek sağlamaktadır. Ulusal Sağlık Enstitüleri (National Institutes of Health-NIH) yüksek bir h-indeks değerine ve atıf toplamına sahiptir. Sağlık alanında araştırma yapılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Pfizer, GlaxoSmithKline, Merck, Novartis, Bayer, Boehringer Ingelheim ve Eli Lilly and Company gibi ilaç şirketleri akademik araştırmalara destek sağlayarak yüksek h-indeks değerine ve atıf toplamına ulaşmışlardır. Bu durum, ilaç ve sağlık alanındaki araştırmaların önemine işaret etmektedir. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kurulu (Economic and Social Research Council- ESRC) sosyal, davranışsal ve ekonomik bilimler alanında araştırmalara fon sağlamaktadır. Yüksek h-indeks değeri ve atıf toplamıyla dikkat çekmektedir. Tablo 4'te yer alan diğer fon sağlayıcıların da çeşitli araştırma alanlarında önemli bir etkiye sahip olduğunu görülmektedir. Örneğin, Kadın Sağlığı Üzerine Araştırma Ofisi (Office of Research on Women's Health), Ulusal Bilim Vakfı (National Science Foundation-NSF) gibi kurumlar akademik araştırmalara destek sağlamaktadır. Fon sağlayıcılara baktığımızda listede sayıca çok yüksek olmasalar da en etkili ve üretken fon sağlayıcının, Kanada Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi, sosyal ve beşeri bilimler alanında olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal ve Beşeri Bilimlerin etkisi, çalışma odakları ve eş kelime kümeleriyle ilgili yaptığımız analizde de kuramsal ve kavramsal tartışmaların çokluğuyla ifade edilmiştir. Fakat etkili fon sağlayıcılar arasında sağlık ve tıp alanının öne çıktığı görülmektedir. Bu da hem dünyada hem de Türkiye'de pozitivist bilimlere yapılan yatırımların öncelikli olduğunu tekrar hatırlatmaktadır. Bu noktada Türkiye'de kadın çalışmaları alanına odaklanan merkezlerin artırılması, üniversite, kamu ve özel sektörün bu çalışmalara yatırım için teşvik edilmesi ve belli bir oranda katkı vermeleri sağlanmalıdır.

Table 4: Fon Sağlayıcı Kuruluşların Performansları

FON SAĞLAYICI	H-İNDEKS ATIF TOPLAMI	TOPLAM ATIF SAYISI	DOKÜMAN SAYISI	H-İNDEKS
SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES RESEARCH COUNCIL OF CANADA	391	730	95	15
INTRAMURAL CDC HHS [CC999999] FUNDING SOURCE: MEDLINE	704	949	59	13
PFIZER	318	351	20	13
GLAXOSMITHKLINE	295	319	14	11
DIRECT FOR SOCIAL, BEHAV & ECONOMIC SCIE	518	530	12	10
NATIONAL INSTITUTES OF HEALTH	367	412	20	10
CENTERS FOR DISEASE CONTROL AND PREVENTION	208	229	14	10
MERCK	230	266	19	10
NATIONAL INSTITUTE OF NURSING RESEARCH (NINR)	241	257	18	9
NOVARTIS	229	229	8	8
CANADIAN INSTITUTES OF HEALTH RESEARCH (CIHR)	167	186	12	8
ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH COUNCIL	262	277	15	8
NIDDK NIH HHS [DK31801] FUNDING SOURCE: MEDLINE	176	186	9	7
OFFICE OF RESEARCH ON WOMEN'S HEALTH	229	243	10	7
NIA NIH HHS [AG07181] FUNDING SOURCE: MEDLINE	252	257	8	7
BAYER	210	228	11	7
BOEHRINGER INGELHEIM	157	173	10	7
SOCIAL SCIENCE RESEARCH COUNCIL	124	130	11	7
ELI LILLY AND COMPANY	104	118	9	7
AMERICAN ASSOCIATION OF UNIVERSITY WOMEN	170	180	13	7
NIH ROADMAP FOR MEDICAL RESEARCH	251	263	11	7
VA HSR&D SENIOR RESEARCH CAREER SCIENTIST AWARD [RCS 05-195]	87	112	17	7
INTERNATIONAL DEVELOPMENT RESEARCH CENTER OF CANADA [107579]	107	107	7	7
NATIONAL SCIENCE FOUNDATION	139	163	16	7
PFIZER INC.	136	136	7	7

Araştırma Odaklarının Tespiti

Araştırma odaklarını tespiti için sosyal ağ analizine dayalı temel göstergelerin hesaplanması işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda kullanılan göstergeleri açıklamak gerekirse:

All Degree (Bağlantılılık Derecesi): Bu gösterge, bir düğümün (terim) toplam bağlantı sayısını temsil eder. Yüksek tüm dereceye sahip terimler, ağda diğer terimlerle daha fazla ilişki içinde olabilir (Otte & Rousseau, 2002).

Betweenness Centrality (Arasındalık Merkeziliği): Bu gösterge, bir terimin ağ içindeki iletişim veya bilgi akışında ne kadar önemli olduğunu belirtir. Yüksek aracılık merkeziliğine sahip terimler, ağdaki bilgi akışında önemli bir rol oynayabilir (Badar vd., 2013).

Low Aggregate Constraints (Düşük Toplam Kısıtlamalar): Bu gösterge, terimin ağda daha az kısıtlamaya sahip olduğunu gösterir. Bu, terimin diğer terimlerle daha serbest bir şekilde ilişki kurduğunu veya bağlantıları daha az sınırladığını gösterebilir (Yalçın & Şeker, 2020).

High Aggregate Constraints (Yüksek Toplam Kısıtlamalar): Bu gösterge, terimin ağda daha yüksek kısıtlamalara sahip olduğunu gösterir. Bu, terimin diğer terimlerle daha az bağlantıya veya daha spesifik bir rol veya ilişkiye sahip olduğunu gösterebilir (Erhan & Gümüş, 2020).

Bu bilgiler ışığında Tablo 5’de yer alan kadın çalışmaları alanında önemli yeri olan bazı terimleri açıklayacak olursak:

All Degree (Bağlantılılık Derecesi)

WOMEN: Bu terim, ağdaki bağlantı sayısı en yüksek olan terim olarak görünmektedir. Bu, kadınlarla ilgili konuların veya kadınların ağdaki önemli bir rol oynadığını gösterebilir. Kadınlarla ilgili konular, kadın hareketi, kadın hakları, cinsiyet eşitliği, kadın sağlığı, kadına yönelik şiddet, kadın emeği gibi konulara odaklanan çalışmaları temsil eder. Ve tüm aktivizm, teori ve metodoloji tartışmalarında rağmen en bağlantılı terim olmaya devam etmektedir.

GENDER: Cinsiyetle ilgili terim olarak görünen “gender”, toplumsal cinsiyet olarak Türkçeye çevrilmekte ve ağda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu terim, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyet eşitliği veya cinsiyet farklılıkları gibi konuları temsil edebilir.

HEALTH: Sağlık anlamına gelen “health”, ağdaki bağlantı sayısı bakımından yüksek bir değere sahiptir. Bu, sağlıkla ilgili araştırmaların veya sağlık hizmetleri, hastalıklar, sağlıklı yaşam gibi konuların ağdaki önemli bir yer kapladığını gösterebilir.

MEN: Erkekler anlamına gelen “men”, ağdaki bağlantı sayısı ile dikkat çekmektedir. Bu terim, erkeklerle ilgili araştırmaları, erkek sağlığı, erkeklerin rol ve deneyimleri gibi konuları temsil edebilir.

ATTITUDES: Tutumlar anlamına gelen “attitudes”, ağdaki bağlantı sayısı ile ön plana çıkmaktadır. Bu terim, insanların tutumları, davranışları ve görüşleri üzerine yapılan araştırmaları temsil edebilir.

EXPERIENCES: Deneyimler anlamına gelen “experiences” tutumlara yakın bir şekilde ağda önemli bir yerde görünmektedir. Bu da kadın çalışmalarında önemli bir yer erkek ve kadınların ama özellikle kadınların deneyimlerine odaklanan çalışmaları ifade edebilir.

Betweenness Centrality (Arasındalık Merkeziliği)

GENDER: Türkçeye toplumsal cinsiyet olarak çevrilen “gender”, aracılık merkeziliği açısından dikkat çeken bir konumda yer alıyor. Bu, toplumsal cinsiyetle ilgili çalışmaların veya toplumsal cinsiyetle ilişkili etkileşimlerin önemli bir rol oynadığını gösterebilir.

VIOLENCE: Şiddet anlamına gelen “violence”, aracılık merkeziliği açısından belirgin bir rol oynuyor. Bu terim, şiddet araştırmalarını veya şiddetin sosyal etkilerini temsil edebilir.

CHILDREN: Çocuklar anlamına gelen “children” terimi, aracılık merkeziliği bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bu terim, çocuklarla ilgili araştırmaları, çocuk gelişimi, çocuk sağlığı, çocuk istismarı gibi konuları temsil edebilir.

Low Aggregate Constraints (Düşük Toplam Kısıtlamalar)

HEALTH: “Health” terimi, düşük toplam kısıtlamalar açısından öne çıkan bir terimdir. Bu, sağlıkla ilgili konuların geniş bir yelpazede ele alındığını veya sağlık araştırmalarının çeşitli bağlantılara sahip olduğunu gösterebilir.

CARE: Bakım anlamına gelen “care” terimi, düşük toplam kısıtlamalar açısından dikkate değer bir terimdir. Bu, bakım konularını, özellikle de sosyal veya sağlık bakımıyla ilgili araştırmaları temsil edebilir.

High Aggregate Constraints (Yüksek Toplam Kısıtlamalar)

RACE: Irk anlamına gelen “race” terimi, yüksek toplam kısıtlamalar açısından öne çıkan bir terimdir. Bu terim, ırk veya etnisite konularını, ırksal eşitlik veya ayrımcılık gibi konuları temsil edebilir.

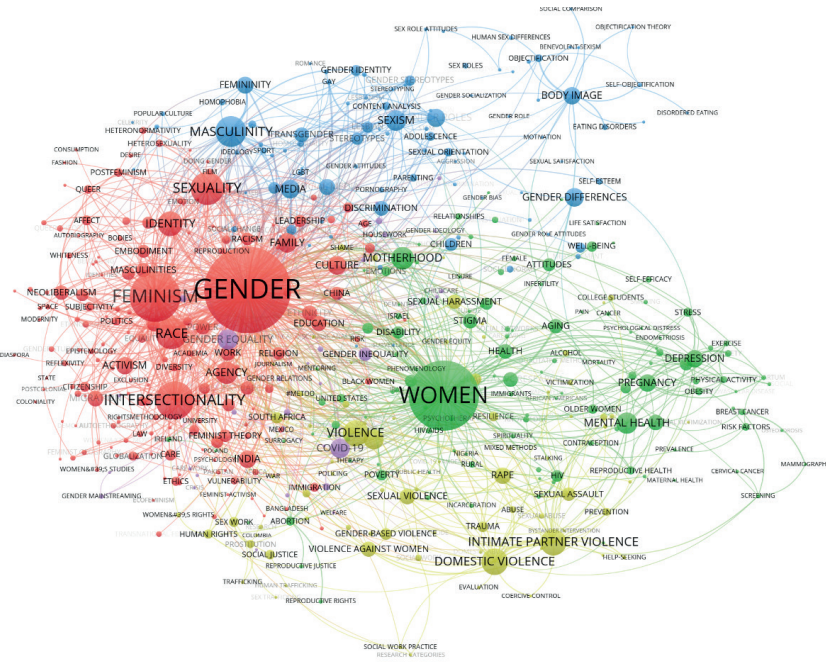
AGE: Yaş anlamına gelen “age” terimi, yüksek toplam kısıtlamalar açısından dikkate değer bir terimdir. Bu terim, yaşla ilgili konuları, yaşlılık araştırmalarını veya yaşa bağlı etkileşimleri temsil edebilir.

Table 5: Öne Çıkan Araştırma Odakları

All Degree	Betweenness centrality	Low Aggregate constraints (LAC)	High Aggregate constraints (HAC)
WOMEN	WOMEN	SUBSTANTIVE REPRESENTATION	WOMEN
GENDER	GENDER	DIFFERENTIATING HOSTILE	PREVALENCE
HEALTH	HEALTH	ADVERTISEMENTS	HEALTH
IMPACT	IMPACT	HOSTILE	GENDER
MEN	MEN	CANDIDATES	RISK
ATTITUDES	ATTITUDES	SECURITY	WOMENS HEALTH
EXPERIENCES	EXPERIENCES	REGIMES	MENTAL-HEALTH
RISK	RISK	CRISIS	RISK-FACTORS
PERCEPTIONS	PERCEPTIONS	DEMOCRACY	UNITED-STATES
BEHAVIOR	BEHAVIOR	AMBIVALENT SEXISM	AFRICAN-AMERICAN WOMEN
SEX	SEX	REPLACEMENT THERAPY	GENDER-DIFFERENCES
WORK	CARE	SPACE	OLDER WOMEN
CARE	WORK	BENEVOLENT SEXISM	DEPRESSION
PREVALENCE	RACE	HORMONE REPLACEMENT THERAPY	SOCIAL SUPPORT
RACE	PREVALENCE	BONE-MINERAL DENSITY	ATTITUDES
VIOLENCE	UNITED-STATES	NEWS	COLLEGE-WOMEN
IDENTITY	VIOLENCE	GLOBALIZATION	IMPACT
FAMILY	CHILDREN	ISLAM	DOMESTIC VIOLENCE
CHILDREN	IDENTITY	CITIZENSHIP	CARE
MODEL	FAMILY	RETHINKING	BEHAVIORS
PREDICTORS	GENDER-DIFFERENCES	ECONOMY	SYMPTOMS
LIFE	LIFE	REPRESENTATION	BEHAVIOR
STRESS	MODEL	ACQUAINTANCE RAPE	EXPERIENCES
AGE	POLITICS	DATE RAPE	ADULTS
DEPRESSION	AGE	UNINTENDED PREGNANCY	STRESS

Eş Kelime Analizi

Eş kelime analizi, bir kelimenin benzer anlamlı veya ilişkili kelimelerle ilişkisini inceleyen bir yöntemdir. Bu analiz, metin madenciliği, doğal dil işleme ve bilgi erişim gibi alanlarda sıkça kullanılmaktadır (Mushtaq vd., 2023; Song vd., 2023). Çalışmamızda kadın çalışmaları alanında ortaya çıkan araştırma odakları nelerdir sorusuna cevap verebilmek için bu yöntem kullanılmıştır. Bu analize göre en çok öne çıkan kümeler “women (kadınlar),” “gender (toplumsal cinsiyet),” “feminism (feminizm)” “intersectionality (kesişimsellik),” “race (ırk),” “sexuality (cinsellik),” “masculinity (erkeklik)” ve “violence (şiddet)” olmuştur.

Figure 2: Eş Kelime Kümeleri

Tartışma ve Sonuç

Belirttiğimiz gibi makalenin amacı kadın çalışmalarının içinden geçtiği karmaşık süreci değerlendirmek ya da bir tanımlamaya girişmek değildir. Fakat özellikle araştırma odaklarındaki düğümleri ve eş kavramları analiz etmek ve Türkiye’deki kadın çalışmalarına katkılarını belirtebilmek için küresel ölçekte ve Türkiye’de kadın çalışmaları alanı hakkında tarihsel ve kavramsal dönüşüm ile ilgili kısa bir özet

vermek yararlı olacaktır. Kadın çalışmalarının tanımlanması ve kurumsallaşma süreci hakkında çok farklı yaklaşımlar vardır. Disiplinler arası ve çok disiplinli yapısı gereği kadın çalışmaları tanımlanması ya da tek bir disiplinle sınırlandırılması çok zor bir alandır (Scott, 1986; Bowles, 1983; Krikos & Ingold, 2004; Woodward & Woodward, 2015). Kadınların toplumsal hayattaki rolleriyle ilgili yapılan her tarihsel, sosyal, politik, ekonomik, kültürel araştırma kadın çalışmaları içinde tartışılabilir. Fakat kadın çalışmaları özellikle akademik kurumsallaşma ve disiplinlerle eklenme sürecinde tanımlanmaya başlanmıştır ve 1960’larda çok daha yaygınlaşan feminist akımlarla özdeşleştirilerek 1970’lerde kurulmaya başlanan merkez, enstitü ve dergilerle ivme kazandığı söylenmektedir (Harding, 1993; Lykke, 2001; Haraway, 1988; Ginsberg, 2008; Arat, 1996). Kadın çalışmalarının feminizm içinde tartışılması ya da ondan doğduğunun iddia edilmesi, feminizmin kendi karmaşık ve heterojen yapısını özellikle feminist hareket ve feminist teori üzerinden bu alana yansıtmış ve feminizmin başlangıcı kadın hareketlerinin başlangıcıyla ilişkilendirilmiştir (Donovan, 2012; Şentürk vd., 2020; Dahlerup, 2015; Woodward & Woodward, 2015). Bu “Batı” merkezli kadın hareketi ve feminizm okuması başka bağlamlardaki örneklerin farklı yapılarını gösteren çalışmalar tarafından eleştirilmiştir (Mahmood, 2002; Abu-Lughod, 1998). Bu noktada bağlantılılık derecesi en yüksek olan terimin “women (kadınlar)” olması süpriz değildir. Ama aynı zamanda eş kelime kümelerinde de “feminism (feminizm)”in “gender (toplumsal cinsiyet)” yanında önemli bir düğüm olarak durması önem arz etmektedir. Özellikle, feminizm siyasi bir hareket olarak başlaması ve kavramsallaştırılması üzerinden kadın hareketleriyle çokça ilişkilendirilmiştir. Feminizm aynı zamanda değişken ve eleştiriler üzerinden form bulan bir teorik yaklaşım olarak kadın çalışmalarının kavramsal odaklarıyla çok yakından bir ilişki içindedir. Bu noktada, feminizmin siyasi hareket ve teorik tartışmalarla geldiği hâl feminizm dalgaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Feminizmin kendi içinde tartışmalı, heterojen ve statik olmayan bir yapısı olduğunu gösteren en çok bu dalgaların tanımlanması ve tarihsel anlatısıyla ilgili bağlama göre farklılıkları ortaya koyan akademisyenler olmuştur (Abu-Lughod, 1998; Sehlkoglou, 2018; Keskin Aksay, 2022; Şentürk vd., 2020). Buna göre seçme ve seçilme hakkı, eğitime erişim, iş gücüne katılım gibi temel haklar konusundaki mücadeleler olarak görülen birinci dalga, Avrupa’da 1800’lü yıllara hatta öncesine dayandırılırken Türkiye’de ge-

riye dönük tartışmalarıyla Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarına dayandırılır (Arat, 1996; Çakır, 2011, 2018; Sehlíkoglu 2018; Donovan, 2012). Daha çok temel haklara rağmen kamusal alandaki, dildeki ve zihniyetteki ayrımcılıklar, eşitsizlikler, hane içi şiddet, rollere dayalı ötekileştirmelerle mücadeleyi ifade eden ikinci dalga feminizmin 1960'larda başladığı söylenirken Türkiye'de hâlâ baskınlığını sürdüren bu akım ancak 1980'lerde etkin olmaya başlamıştır ve bu süreçte ilk kadın çalışmaları merkezleri kurulmuştur (Tekeli, 2016; Sehlíkoglu, 2018).

Tam bu zamanlarda, yani 1980'lerde, kadın hakları tartışmasının homojen ve ideal bir kadın özelinde ilerlemesini eleştiren; etnik, dinî, sınıfsal, ırksal, kültürel deneyimleri ve rolleri farklı olan kadınların temsilini, özneliğini ve kimliğini öne çıkaran üçüncü dalga feminizm tartışmaları ile birlikte "gender (toplumsal cinsiyet)," kavramsallaştırması ve "gender studies (toplumsal cinsiyet çalışmaları)," ortaya çıkmaya başlamıştır (Butler, 2006; Scott, 1986; Curthoys, 2014; Dahlerup, 2015; Andersen, 2015). Fakat toplumsal cinsiyet çalışmaları, Türkiye'de ancak 2000'lerin başında literatürde etkisini gösterebilmiştir (Sehlíkoglu, 2018). Çoğunlukla toplumdaki roller, sağlığa, eğitime ve kamusal alana erişim, iş gücüne katılım ve siyasi temsiliyet üzerinden çalışmalara odaklanan kadın çalışmaları kavramsallaştırması, "gender" kavramının özellikle sosyal bilimlerde yer bulmaya başlamasıyla yerini toplumsal cinsiyet çalışmalarına bırakmaya başlamıştır. Böylece özellikle sosyal bilimler literatüründe toplumsal cinsiyet terminolojisi toplumdaki ayrımcılık, ötekileştirme ve eşitsizlikleri sistematik olarak devam ettiren iktidar ilişkilerini çözümlemede kullanılmaya başlanmıştır (Scott, 1986). Bu noktada hem bağlantılılık derecesi olarak "women" dan sonra en yüksek olan, hem de en önemli arasındalık merkeziliğine sahip olan "gender" kavramının, hem ağda diğer kavramlarla yüksek oranda ilişki içinde olduğu hem de bilgi akışında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Böylece kadınlar üzerine çalışılan çoğu konuda toplumsal cinsiyet çalışmaları alanına da girilmiş olduğu, bu devam eden kavramsallaştırmanın da tartışmaya katılması gerektiği ve özgün tartışmaların gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Fakat haritalandırmada da önemli bir küme olarak görülen ve son yıllarda kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları içinde tartışılan "sexuality (cinsellik)" terminolojisinin cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği üzerinden

aktivist bir harekete dönüşmesi, bu terminolojiyle ile direkt ilişkisi olmasa da, toplumsal cinsiyet kavramı ile ilgili dünyada ve Türkiye’de eleştirel bir yaklaşımın oluşmasına sebep olmuştur. Zaten halihazırda farklı grupların kadın çalışmaları ve feminizm üzerinden ideolojik bir tartışması olması bu eleştirelere zemin hazırlamıştır (Sonakalan, 2020; Keskin Aksay, 2022).

İşte bu noktada toplumsal cinsiyet çalışmalarının beraberinde getirdiği araştırma odaklarını ve kavramları iyi anlamak önemlidir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının, kadın çalışmaları yerine kullanılması uzun bir süre toplumsal cinsiyet çalışmalarının “kadınlar” üzerine çalışmak olduğu kabulünü doğurmuş ve bu ciddi şekilde eleştirilmiştir (Scott, 1986). Çünkü, toplumsal cinsiyet en geniş anlamıyla, kadın ve erkeğe, çoğunlukla biyolojik cinsiyetleri üzerinden, toplum tarafından atfedilen roller, davranışlar, nitelikler ve pratikleri ifade eder ama kavramsallaştırılmasıyla ilgili disiplinler arası farklılıklar ve birçok tartışma literatürde devam etmektedir (Lorber, 2002; Pine, 1996; Sonakalan, 2020; Scott, 1986). İşte bu noktada toplumsal cinsiyet çalışmaları ile “masculinity (erkeklik)” çalışmalarının da teorik olarak tartışılmaya başlaması ve kadın çalışmalarının toplumsal cinsiyet üzerinden erkek çalışmalarını da içermesi gerektiği ortaya atılmıştır (Kimmel vd. 2005; Wienke, 1998; Connell, 2005). Bu da bize araştırmamızda “men (erkekler)” teriminin bağlantılılık sayısının yüksekliğini ve “masculinity (erkeklik)” ve “masculinities (erkeklikler)” kelimesinin eş kelime analizinde önemli bir küme olmasını açıklamaktadır. Bu manada Türkiye’de çok sınırlı olan bu tarz çalışmaların Türkiye bağlamına uygun bir şekilde çalışmalara katılması kadın çalışmalarına da katkı sağlayacaktır.

Üçüncü dalga feminizmin homojen bir kadın anlayışına dayalı hak savunuculuğuna karşı farklı ırk, etnisite, sınıf, kültürel yapı ve dinden kadınların failliklerinin (“agency”), ve deneyimlerinin (“experiences”) temsilini incelemesi, postkolonyal bir yaklaşımda olması kadın ve toplumsal cinsiyet tartışmasının bu terminolojiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu açıdan toplumsal rollerle ilgili olan “attitudes (tutumlar)” ve “experiences (deneyimler)” yüksek bir bağlantılılık derecesine sahiptir ve “agency (faillik)” de önemli bir eş kelime kümesi olarak önümüze çıkar. Burada üçüncü dalganın, farklı kültürel, dinî, etnik ve ırksal yaklaşımlara göre kadınlık ve erkeklik rollerinin değişebileceği savını dolaşıma açması hem “masculinity (erkeklik)” ve “femini-

nity (kadınlık),” hem de “race (ırk),” “ethnicity (etnisite),” “class (sınıf),” “culture (kültür),” ve “religion (din)” tartışmalarının kadın araştırma odaklarına çekilmesine imkân vermiştir. Bu yüzden, özellikle kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında bu kategorilerin birbiriyle farklı ilişkiler içinde olduğunu ve bağımsız düşünülemediğini vurgulayan “intersectionality (kesişimsellik)” terimi önemli bir küme olarak öne çıkmaktadır (Lutz vd., 2011). Aynı zamanda önemli eş kelime kümelerinden biri olarak “race (ırk)” analizde görülmektedir. Fakat ana çalışma odaklarına bakıldığında yüksek toplam kısıtlama oranının yüksek olduğu yani diğer terimlerle daha az bağlantı kurduğu ya da spesifik yollarla ilişkiye girdiği görülmüştür. Bu durum “religion (din),” “culture (kültür)” ve “family (aile)” kümelerinde çok daha düşüktür. Bu manada kesişimsel bir yaklaşımdan doğması gereken ilişkisellik çalışmalara direkt yansımamış gibi görünmektedir. Türkiye’deki kadın çalışmaları birçok kategoriye içermesi açısından bu noktaların ilişkileri üzerine ve özellikle “religion,” “culture,” “family,” “class,” ve “media (medya)” ile ilişkili olarak gündelik hayat, yerel değerler ve maneviyat odaklı çalışmalarla katkı sunabilir (Keskin Aksay, 2019). Özellikle yeni yeni literatürde çalışılmaya başlanılan ve bu analizde de görüldüğü gibi yeterince bağlantılı ağlarda ve kümelerde öne çıkmayan “body (beden),” “space (mekân)” ve “affect (duygulanım)” alanında çalışmalar artırılmalıdır.

Şu ana kadarki analizde göreceğimiz üzere, bulunan çalışma odakları ve eş kelime kümeleri baskın olarak kavramsal ve kuramsal bir tartışmayı içermektedir. Ama özellikle hem bağlantılılık derecelerinde hem de eş kelime kümelerinde daha çok nicel içerikler barındırabilen “health (sağlık),” “violence (şiddet),” “children (çocuklar),” “care (bakım),” ve “age (yaş),” kavramlarının da kısaca analiz edilmesi önemlidir. “Health” kadın çalışmaları odakları analizine göre yüksek bağlantılılık derecesine sahip “gender” den sonra en etkili kavram olarak önümüze çıkmaktadır. Aynı zamanda “health” ağda en düşük kısıtlamalara sahip en çok etkileşime giren çalışma odaklarından biridir. Küresel manada kadının bedeninin ve beden politikalarındaki doğurganlık ve zihinsel sağlık tartışmalarının psikoloji, tıp gibi pozitivist yaklaşımı ağır basan birçok disiplinle alakası olmasının, kadın sağlığının hem devlet politikalarında hem de uluslararası örgütlerde özlük hakkı olarak ele alınmasının bunda etkisi büyüktür. Bu noktada, araştırmamıza göre “violence (şiddet)” aracılık merkeziyeti açısından çok büyük önemdedir

ve bu alanda bilgi akışına önemli katkısı vardır. Bu yüzden “violence (şiddet)” ve onun her kategorisiyle ilişkili “domestic violence (hane içi şiddet),” “sexual violence (cinsel şiddet)” ve “yakın partner şiddeti” etkili kümelerdendir. Arasındalık merkeziciliği yüksek olan diğer terimin “children (çocuklar)” olması, kadın çalışmaları alanındaki tartışmalara istinaden toplumda ve sosyal politikalarda çoğunlukla çocukların daha çok annelerin parçaları olarak algılanması ve çocuk sağlığının hem biyolojik hem de toplumsal olarak kadın/anne sağlığıyla yakından ilişkili tanımlanmasındandır. Bununla ilişkili olarak hane içindeki engelli, yaşlı ve çocuk bakımından, hatta ulus devlet ve milletlerin bakımından ve gelişmesinden sorumlu olarak tanımlanan bireylerin çoğunlukla kadın olması bu çalışmanın analizinde de düşük toplam kısıtlamalarla “care (bakım)” konusunun kadın çalışmalarında bilgi akışında önemli bir etkisi olmasına sebep olmaktadır. Bununla ilişkili olarak “health” “violence” ve “care”yle ilişkili olarak “age (yaş)” ve “disability (engellilik)” kümelerinin de etkileşimde olması beklenmektedir. “Age” bu noktada ağda yüksek kısıtlamaları olmasına rağmen spesifik noktalarda kadın çalışmalarına bilgi akışını sağlayan bir odaktır fakat eş kelime analizinde de görüldüğü gibi “aging (yaşlanma)” üzerinden etkisini sürdürdüğü söylenebilir. Dünya yaşlı nüfusunun artması ve toplumdaki rolleriyle ilgili tartışmaların başlamasıyla yaşlılık çalışmalarının (age-aging studies) dünyada ve Türkiye’de önemi artmıştır ama akademide kısıtlı kalmaktadır. “Disability” de üzerine çalışılması gereken önemli bir küme olarak haritada görülmektedir. Bu noktada yukarıdaki “intersectionality” ve ilişkisellik tartışmasının yukarıda eksikliğinden bahsettiğimiz bütün terimlerin birlikte ele alınmasına yönelik çalışmalar yapılmasıyla kadın çalışmalarına önemli katkı sağlayacağı söylenebilir.

Özetlemek gerekirse, kadın çalışmaları alanının disiplinler arası geçişkenliğinin çok yüksek olması yazarlar arası iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır. Çok ve tek yazarlı kadın çalışmaları araştırmalarının cinsiyet ve disiplin odaklı analizi ile kadın çalışmalarında cinsiyet ve disiplin temsiline dengesi ve kavramsal etkileşimler artırılabilir. Yazar, ülke, kurum üretkenliği ve fon sağlayıcılara bakıldığında “Batı” medeniyetleri merkezli ve daha çok pozitivist bir bilgi üretimi ve yatırım odağı görülmektedir. Sosyal bilimler ve beşeri bilimler odaklı fon sağlayıcıların artırılması, farklı ülke ve bölgelere de ağırlık verilmesi,

“Batı” medeniyetleri dışında tanımlanan bölgelerde akademik yatırım olanakları sağlanması, üniversitelerde akademik üretkenlik tartışmaları yapılması ve bağlama göre disiplinler arası ve çok disiplinli araştırma modelleri geliştirilmesi elzemdir. En önemlisi, araştırma odakları ve eş kelime küme analizlerine göre “gender” gibi yüksek bağlantılı kavram ve kümeler ülke modellerine göre gözden geçirilerek alternatif katkı yolları bulunması gerekmektedir. Buna göre, kadın çalışmaları konusunda küresel bir katkının özellikle “masculinity “race,” “culture,” “religion,” “family,” “agency,” “space,” “affect,” “aging,” “disability,” ve “intersectionality” gibi odaklarda alternatif ve katmanlı çalışmalarla; disiplinler arası dengenin olduğu, yerel ve küresel çok paydaşlı iş birlikleri ve yatırımlarla sağlanabileceği görülmektedir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça

- Abu-Lughod, L. (Ed.). (1998). *Remaking women, feminism and modernity in the Middle East*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Andersen, N. T. (2015). ‘I don’t do theory, I do concept work’. Interview with Aihwa Ong. *Women, Gender & Research 1: Gender Dynamics. Chinese-Nordic Perspectives*.
- Archambault, É., & Larivière, V. (2010). The limits of bibliometrics for the analysis of the social sciences and humanities literature. In S. A. C. O. United Nations Educational (Ed.), *World social science report: Knowledge divides* (pp. 251–254).
- Arik, E., & Akboga, S. (2018). Women’s studies in the Muslim world: A bibliometric perspective. *Publications*, 6(4), 43. <https://doi.org/10.3390/publications6040043>
- Arat, N. (1996). Women’s studies in Turkey. *Women’s Studies Quarterly*, 24(1/2), 400–411. <http://www.jstor.org/stable/40004541>
- Badar, K., Hite, J. M., & Badir, Y. F. (2013). Examining the relationship of co-authorship network centrality and gender on academic research performance: the case of chemistry researchers in Pakistan. *Scientometrics*, 94, 755-775.

- Bornmann, L., & Daniel, H. D. (2008). What do citation counts measure? A review of studies on citing behavior. *Journal of documentation*.
- Bowles, G. (1983). Is women's studies an academic discipline? In G. Bowles & R. D. Klein (Eds.), *Theories of women's studies* (pp. 32–45). London: Routledge & Kegan Paul.
- Butler, D. (2016) 'Web of Science' to be sold to private-equity firms. *Nature* (2016). <https://doi.org/10.1038/nature.2016.20255>
- Butler, J. (2006). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Caplar, N., Tacchella, S., & Birrer, S. (2017). Quantitative evaluation of gender bias in astronomical publications from citation counts. *Nature astronomy*, 1(6), 0141.
- Connell, R. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829–859.
- Costas, R., Van Leeuwen, T. N., & Bordons, M. (2010). A bibliometric classificatory approach for the study and assessment of research performance at the individual level: The effects of age on productivity and impact. *Journal of the American society for information science and technology*, 61(8), 1564-1581.
- Cronin, B., Martinson, A., & Davenport, E. (1997). Women's studies: Bibliometric and content analysis of the formative years. *Journal of Documentation*, 53(2), 123–138. <https://doi.org/10.1108/eum000000007196>
- Curthoys, A. (2014). Gender in the social sciences: Field of study or form of inequity?. *Australian Feminist Studies*, 29(80), 115-120.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, S. (2021). Kadın Tarihi Araştırmaları Türkiye Bibliyografyası . İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi , (22) , 95-132 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iujws/issue/64161/971937>
- Dahlerup, D. (2015). *The development of women's studies/ gender studies in Scandinavian social science*. https://koensforskning.soc.ku.dk/dokumenter/women_in_public_life/
- Donovan, J. (2012). *Feminist theory: The intellectual traditions*. New York: Continuum.
- Erhan, Ç., & Gümüş, Ş. (2020). Opportunities and risks in higher education in the postpandemic period. *Reflections on the Pandemic*, 179.
- Filardo, G., Da Graca, B., Sass, D. M., Pollock, B. D., Smith, E. B., & Martinez, M. A.-M. (2016). Trends and comparison of female first authorship in high impact medical journals: Observational study (1994-2014). *bmj*, 352.
- Ghaffari, M., Aliahmadi, A., Khalkhali, A., Zakeri, A., Daim, T. U., & Yalcin, H. (2023). Topic-based technology mapping using patent data analysis: A case study of vehicle tires. *Technological Forecasting and Social Change*, 193, 122576.
- Ginsberg, A.E. (2008). Triumphs, controversies, and change: Women's studies 1970s to the twenty-first century. In A. E. Ginsberg (Ed.), *The evolution of American women's studies: Triumphs, controversies, and change* (pp. 9-37); New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Graff, A., & Korolczuk, E. (2021). *Anti-Gender Politics in the Populist Moment* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/978100313352>

- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.
- Harding, S. G. (1993). *The science question in feminism*. Cornell University Press.
- Hassan, R., Chhabra, M., Shahza, A., Fox, D., & Hasan, S. (2021). A bibliometric analysis of journal of international women's studies for period of 2002-2019: Current status, development, and future research directions. *Journal of International Women's Studies*, 22(1), 1-37. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4011499>
- Hoppen, N. H., & Vanz, S. A. (2022). The development of Brazilian women's and gender studies: A bibliometric diagnosis. *Scientometrics*, 128(1), 227-261. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04545-w>
- Kataeva, Z., Durrani, N., Izenkova, Z., & Rakhimzhanova, A. (2023). Evolution of gender research in the social sciences in post-Soviet countries: A Bibliometric analysis. *Scientometrics*, 128(3), 1639-1666. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04619-9>
- Keskin Aksay, N. (2022). Kadın, aile ve toplum ilişkisinde AK Parti'nin yaklaşım ve politikaları. İçinde N. Miş, B. Duran, & A. Babacan (Ed.), *Ak Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü* (Vol. 2, pp. 269-309). Ankara: Seta Kitapları.
- Keskin Aksay, N. (2019). Constructing Islam, gender and class: Everyday experiences of veiled Muslim women in the public sphere of Istanbul. In S. Dwyer, R. Franks & R. Green (Eds.), *With(out) trace: Interdisciplinary investigations into time, space and the body* (pp. 189-200). BRILL.
- Kimmel, M. S., Hearn, J., & Connell, R. W. (2005). *Handbook of studies on men & masculinities*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452233833>
- King, M. M., Bergstrom, C. T., Correll, S. J., Jacquet, J., & West, J. D. (2017). Men set their own cites high: Gender and self-citation across fields and over time. *Socius*, 3, 2378023117738903.
- Koç, O. (2020). A bibliometric overview of web of science research on violence against women. *Istanbul University Journal of Women's Studies*, 0(21), 19-35. <https://doi.org/10.26650/iukad.2020.22.002>
- Kováts, E. (2018) Questioning Consensuses: Right-Wing Populism, Anti-Populism, and the Threat of 'Gender Ideology'. *Sociological Research Online*, 23(2): 528-538.
- Köttig, Michaela, Bitzan, R. ve Petö, A. (2017) *Gender and Far Right Politics in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kováts, E. (2017) The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. Köttig, M., Bitzan, R. & Petö, A. haz. *Gender and Far Right Politics in Europe* içinde. Cham: Palgrave Macmillan: 175-190.
- Krikos, L. A., & Ingold, C. (2004). *Women's studies: A recommended bibliography*. Libraries Unlimited.
- Krikos, L. A. (1994). Women's studies periodical indexes: An in-depth comparison. *Serials Review*, 20(2), 65-78. <https://doi.org/10.1080/00987913.1994.10764210>
- Kümbetoğlu, B. (2005). "Niteliksel Araştırmada Farklı Yaklaşımlara Bir Örnek: Feminist Yaklaşım ve Feminist Yöntem", *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınevi.

- Larivière, V., Ni, C., Gingras, Y., Cronin, B., & Sugimoto, C. R. (2013). Bibliometrics: Global gender disparities in science. *Nature*, *504*(7479), 211-213.
- Lorber, J. (2000). Gender. E. F. Borgatta & R. J. V. Montgomery (Eds.), *Encyclopedia of Sociology* (pp. 1057-1066). Macmillan Reference USA.
- Lundgren, S., Shildrick, M., & Lawrence, D. (2015). Rethinking bibliometric data concerning gender studies: A response to Söderlund and Madison. *Scientometrics*, *105*(3), 1389–1398. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1767-3>.
- Lutz, H., Vivar, M.T.H., & Supik, L. (Eds.). (2011). *Framing Intersectionality: Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315582924>
- Lykke, N. (2001). Institutionalization—between successor-discipline and transdisciplinary challenge notes on conceptual frameworks. In N. Lykke, C. Michel, & M.P. de la Bellacasa (Eds.), *Women's studies— from institutional innovations to new job qualifications* (pp. 18–24). ATHENA Panel Report, University of Southern Denmark.
- Mack, T. (1991). A model methodology for selecting women's studies core journals. *Library & Information Science Research*, *13*(2), 131–145.
- Mahmood, S. (2012). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Maliniak, D., Powers, R., & Walter, B. F. (2013). The gender citation gap in international relations. *International Organization*, *67*(4), 889-922.
- Moss-Racusin, C. A., Dovidio, J. F., Brescoll, V. L., Graham, M. J., & Handelsman, J. (2013). Science Faculty's Subtle Gender Biases Favor Male Students. In *Women, Science, and Technology* (pp. 3-14). Routledge.
- Mushtaq, R., Dastane, O., Rafiq, M., & Başar, B. D. (2023). Women financial inclusion research: a bibliometric and network analysis. *International Journal of Social Economics* (ahead-of-print).
- Van Noorden, R. (2017) Web of Science owner buys up booming peer-review platform. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/nature.2017.22094>
- Obaid, O. I. (2023). Analysis of H-index and Papers Citation in Computer Science Field using K-Means Clustering Algorithm. *Iraqi Journal For Computer Science and Mathematics*, *4*(2), 1-9.
- Otte, E., & Rousseau, R. (2002). Social network analysis: a powerful strategy, also for the information sciences. *Journal of Information Science*, *28*(6), 441-453.
- Pine, F. (1996). Gender. A. Barnard & J. Spencer (Eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (pp. 385–398). Routledge.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, *25*(4), 348–349.
- Salisbury, Lutishoor. (2009). Web of Science and Scopus: A Comparative Review of Content and Searching Capabilities. *The Charleston Advisor*. 11.
- Scott, J. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, *91*(5), 1053-1075.
- Sehlikoglu, S. (2018). Revisited: Muslim women's agency and feminist anthropology of the Middle East. *Contemporary Islam*, *11*(3), 73-92.

- Sonakalan, G. (2020). Mülakat/Dr. Öğr. Ü. Nursem Keskin Aksay. *KADEM Kadın Çalışmaları Dergisi*, 9-22. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kademkad/issue/60303/879987>.
- Song, Y., Sun, X., & Duan, W. (2023). Co-Word Analysis of First-Authored Publications Written by Top Cited Scholars of Social Work. *Research on Social Work Practice*, 10497315221148661.
- Söderlund, T., & Madison, G. (2015). Characteristics of gender studies publications: A Bibliometric analysis based on a Swedish population database. *Scientometrics*, 105(3), 1347–1387. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1702-7>
- Şentürk, R., Açıkgeç, A., Küçükural, Ö., Yamamoto, Q. N., Keskin Aksay, N., Özalkan, S., Asadov, A., Naeem, D., Belkız, E., Faytre, L., Taiai, M., Noorata, M., Kırkarlar, O., (2020). Marxism and feminism. In R. Şentürk vd., *Comparative Theories and Methods: Between Uniplexity and Multiplexity* (pp.249-288). Istanbul: Ibn Haldun University Press.
- Tekeli, Ş. (2016). *Feminizmi düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tomkins, A., Zhang, M., & Heavlin, W. D. (2017). Reviewer bias in single-versus double-blind peer review. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(48), 12708-12713.
- Trix, F., & Psenka, C. (2003). Exploring the color of glass: Letters of recommendation for female and male medical faculty. *Discourse & Society*, 14(2), 191-220.
- Tsay, M., & Li, C. (2017). Bibliometric analysis of the journal literature on women's studies. *Scientometrics*, 113(2), 705–734. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2493-9>
- Wenneras, C., & Wold, A. (2010). Nepotism and sexism in peer-review. In *Women, science, and technology* (pp. 64-70). Routledge.
- West, J. D., Jacquet, J., King, M. M., Correll, S. J., & Bergstrom, C. T. (2013). The role of gender in scholarly authorship. *Plos One*, 8(7), e66212.
- Wienke, C. (1998). Negotiating the male body: Men, masculinity, and cultural ideals. *Journal of Men's Studies*, 6(3), 255-282.
- Woodward, K., & Woodward, S. (2015). Gender studies and interdisciplinarity. *Palgrave Communications*, [15018]. <https://doi.org/10.1057/palcomms.2015.18>
- Wu, Y., Chen, J., Fang, H., & Wan, Y. (2020). Intimate partner violence: A bibliometric review of literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5607. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155607>
- Yalçın, H., & Şeker, M. (2020). The effects of COVID-19 pandemic on academic researches and publications. *Reflections on the Pandemic*, 217.
- Yıldırım, İ. E., & Ergüt, Ö. (2016). Researches on the subject of “violence against women”: a bibliometric analysis since 2000. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 311- 333. <https://doi.org/10.14780/muiibd.281417>
- Yun, B., Lee, J. Y., & Ahn, S. (2020). The intellectual structure of women's studies: A bibliometric study of its research topics and influential publications. *Asian Women*, 36(2), 1–23. <https://doi.org/10.14431/aw.2020.6.36.2.1>
- Zainab, A. N. (2008). Growth and pattern of women's studies in Malaysia as reflected by generated literature. *Libres: Library and Information Science Research Electronic Journal*, 18(2), 1-17.

Depression and Anxiety among Low and Middle-Income Turkish Women: The Roles of Coping, and Personal and Environmental Resources

Düşük ve Orta Gelirli Türk Kadınlarında Depresyon ve Anksiyete: Baş Etme ve Kişisel ve Çevresel Kaynakların Rolü

Vahide ULUSOY GÖKÇEK*

Zahide TEPELİ TEMİZ**

Abstract

Introduction: Psychosocial theory of mental well-being suggests that coping, socioeconomic status, environmental resources such as perceived and received social support, and personal resources such as self-efficacy can be related to psychological well-being. The current study aims to discuss differences in well-being and psychological resources of Turkish women with low and middle-income. It also aims to examine the differences among lower-income women's well-being according to receiving non-governmental organization (NGO) support. Finally, it studies the link between income level, self-efficacy, perceived social support, ways of coping with stress, depression, and anxiety among Turkish women with different income levels. **Method:** Out of 129 women

* Dr. Clinical Psychologist, Lecturer, Ph.D., İstinye University, Istanbul, Turkey. E-mail: vahideulusoy@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8787-9510

** Dr. Clinical Psychologist, Postdoctoral Researcher, Ph.D., The George Washington University, Washington, DC, USA. E-mail: zahide.tepelitemiz@gwu.edu, orcid.org/0000-0001-6980-1226

Cite this article as: Gökçek Ulusoy, V. & Tepeli Temiz, Z. (2023). Düşük ve Orta Gelirli Türk Kadınlarında Depresyon ve Anksiyete: Baş Etme ve Kişisel ve Çevresel Kaynakların Rolü. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 67-92.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

participated in the study (Mage = 39.12), 60 are with middle-income, and 69 are with low-income. Twenty-eight of those with low income receive NGO support. **Results:** Findings indicates that middle-income women are coping more effectively and have higher perceived social support, while low-income women significantly report more depressive symptoms. Low-income women with NGO support report more symptoms, perceive less social support, and are coping less effectively than women without NGO support. Hierarchical regression analysis reveals that coping styles, self-efficacy, income level, and perceived social support are associated with depression. Moreover, coping styles and perceived social support are related to anxiety. **Conclusion:** Personal resources like coping and self-efficacy seem to be the most significant predictors of depression and anxiety. However, poverty is still a serious environmental risk to well-being.

Keywords: Anxiety, coping, depression, income level, social support, women

Öz

Giriş: Ruhsal iyiliğin psikososyal teorisine göre stresle baş etme, sosyoekonomik durum, çevresel kaynak olan alınan ile algılanan sosyal destek ve kişisel kaynak olan öz yeterlik psikolojik iyi oluşu etkileyebilmektedir. Bu çalışma alt ve orta gelirli Türk kadınlarının iyi oluşları ve psikolojik kaynaklarındaki farklılıklarını incelemeyi amaçlamıştır. Ayrıca sivil toplum kuruluşundan (STK) destek almanın düşük gelirli kadınların psikolojik iyi oluşuyla ilişkisi incelenmiştir. Son olarak, farklı gelir düzeylerine sahip Türk kadınları arasında, gelir düzeyi, öz-yeterlik, algılanan sosyal destek ve stresle başa çıkma tarzlarının depresyon ve anksiyete ile ilişkisi incelenmiştir. **Yöntem:** 129 kişilik örneklemin (Ortyaş = 39.12) 60'ı orta gelirli, 69'u düşük gelirlidir. Ayrıca düşük gelirli kadınların 28'i STK'dan destek almaktadır. **Bulgular:** Bulgular orta gelirli kadınların daha etkili başa çıktığını ve daha fazla sosyal destek algıladığını, düşük gelirli kadınların ise anlamlı düzeyde daha fazla depresif belirti yaşadığını ortaya koymaktadır. Düşük gelirli katılımcılar arasında, bir STK tarafından desteklenen kadınlar, destek almayanlara kıyasla düzeyde daha fazla depresyon ve anksiyete semptomları bildirmiş, daha az sos-

yal destek algılamıő ve daha dűőük dűzeyde etkili baő etme gűs-
termiőtir. Hiyerarőik regresyon analizi stresle başa ıkma tarzla-
rı, uez yeterlik, gelir dűzeyi ve algılanan sosyal desteęin depresyon
ile anlamlı bir Şekilde ilişkili olduğunu, anksiyete belirtilerinin
stresle başa ıkma tarzları ve algılanan sosyal destekle ilişkili ol-
duğunu ortaya koymaktadır. **Sonuç:** Baş etme ve uez yeterlik gibi
kişisel kaynaklar, depresyon ve anksiyeteyi yordayan en belirgin-
faktűrler gibi gűrűnmektedir. Bununla birlikte, yoksulluk hűlű iyi
oluőu engelleyen uezemli bir çevresel risk faktűrűdűr.

Anahtar kelimeler: Anksiyete, baő etme, depresyon, gelir dűze-
yi, kadın, sosyal destek

Introduction

Given that poverty and social inequality are considered among the most significant social problems in many societies, the relationship between psychological disorders and poverty has become the subject of many studies. According to the psychosocial theory of mental well-being, life stressors such as low socioeconomic status (SES) provoke mental health symptoms (i.e., depression) while personal (i.e., self-efficacy) and environmental resources (i.e., social support), dispositional responses (i.e., coping) and interrelationships between these factors and resources could buffer this relationship (Billings & Moos, 1982, 1985).

Low Socioeconomic Status as Environmental Stressor

Life strain is expected to be more frequent and severe in low-income conditions (Lever, 2008). As a life strain, chronic poverty leads to daily stressors that cause several psychological disorders, such as depression, anxiety and excessive alcohol use (Billings & Moos, 1982, 1985; Palomar-Lever & Victorio-Estrada, 2012; Wadsworth, 2012). Low income is associated with a higher risk of the onset of depression (Kosidou et al., 2011) and an increased incidence of depression (Koster et al., 2006). Although studies reveal inconsistent findings for the relationship between SES and mental health (Frank et al., 2003), some research emphasizes the cumulative effect of low income or low SES, suggesting environmental, county, or social class level measures of poverty to comprehend such relationship (Tirgil & Aygün, 2021; Williams et al., 2011). For example, county-level indices for low-income predict depression among women who are low-wage nursing workers in the U.S. (Muntaner et al., 2006). According to the area-based poverty indices, the low SES group has twice increased odds of depression (Williams et al., 2011). According to a bibliometric study covering 52-year literature, low SES increases the risk of depression, and poor people have significantly less access to mental health services (Panori et al., 2019).

Although poverty threatens both genders, it affects women more (Kavlak et al., 2013). A number of studies show that mothers are at high risk of depression because of their gender and their low socioeconomic status (Hall et al., 1985; Wolff et al., 2008). Moreover, women with low incomes have more depressive symptoms and greater anxiety than women with medium or high incomes (Gourounti et al., 2013). However, Wil-

liams et al. (2011) finds a U shape relation between SES and mood disorders, indicating that low and high SES display significantly increased incidence of a mood disorder in comparison with mid-SES group.

In the Turkish context, there are a few studies on the relationship between mental health status, gender, and income level (Celik et al., 2022; Kose, 2020; Ozcan et al., 2013; Tirgil & Aygün, 2021). Based on the Turkish Health Survey of 2016, Kose (2020) states that women have lower mental health status than men. In Türkiye, the prevalence of depression is higher in women than in men according to OECD (Kose, 2020). Furthermore, women are found more likely than men to report depression based on the report of TurkStats in 2019 (Tirgil & Aygün, 2020). There is a positive relationship between mental health status and household income level (Kose, 2020; Tirgil & Aygün, 2020), which implies decreasing in mental well-being by lower income level.

Conceptualization of Low SES

This study conceptualizes low SES as employment and housing precarity characterized by instability, insecurity, uncertainty, and unpredictability (Bourassa, 2011; Ettlinger, 2007; Waite, 2009). Nonstandard work without social and health insurance, called employment precarity, are a relatively newer conception, and experts of politics, economy, anthropology, and sociology claim it to be a strong indicator of poverty (Das & Randeria, 2015; Ettlinger, 2027; Guyer, 2018; Güler, 2015; Jain & Hassard, 2014; Karadeniz, 2011; Meehan, 2021; Waite, 2009). Moreover, qualitative studies suggest that employment and housing precarity have a deteriorating effect on the quality of life and cause life strain as a new form of poverty in the UK, Portugal, South Africa, and Canada (Carvalho, 2016; Masenya et al., 2017; PEPSO, 2020; Watt, 2020). Also in the Turkish context, employment precarity has been considered as one of the signs of poverty (Erdoğan & Kutlu, 2014; Güler, 2015; Karadeniz, 2011; Ulutaş, 2017; Yılmaz, 2012) indicating unstable and fluctuating payment, impermanence, and lack of insurance because social insurance programs leave atypical workers out of the coverage of the social and health systems (Karadeniz, 2011). Furthermore, the growing body of research into the relationship between precarity and mental health (Dolson, 2015; Nahon et al., 2012; Pazderka et al., 2022; Raifman et al., 2022; Singh et al., 2018; Wojciech et al., 2015) has encouraged us to use the concept of precarity as an indicator of low socioeconomic in

the current study status and has also allowed for hypothesizing a relation between more precarity and increasing psychological symptoms.

Self-Efficacy as a Personal Resource

Self-efficacy is reaching a particular goal and accomplishing a specified activity or task (Bandura, 1977). Low self-efficacy has been associated with a higher level of stress (Dwyer & Cummings, 2001), depression, and anxiety (Albal & Kutlu, 2010; Sharma & Kumra, 2022) and low level of perceived social support (Karademas, 2006; Thompson et al., 2002). Given psychosocial theory suggesting that personal resources could be the characteristics that are global and persistent (Billings & Moos, 1982), the current study conceptualized self-efficacy as a personal resource (Schwarzer, 2014).

Social Support as an Environmental Resource

Social support is one's perception of available resources in social networks (Cohen, 1985; Thompson et al., 2002). Thoits (1995) defined social support as a coping resource that draws on a social fund to handle stressors. As a psychosocial resource, social support is attributed to the various supportive functions of significant others, usually family, friends, and coworkers (Thoits, 1995). Social support is closely related to depression, well-being, self-esteem, coping, and self-efficacy (Major et al., 1990; Thompson et al., 2002). Social support also moderates the adverse psychological effects of stressful life events and life strain on mental health problems (Cohen & Wills, 1985; Hupcey, 1998).

Social support is divided into two categories: perceived and received social support. The first is a general judgment about the availability of support and satisfaction with it; the latter is the quantity of social support (Melrose et al., 2015; Sorias, 1988). As a psychological resource, perceived social support is more influential than received social support for emotional well-being and mental health (Wethington & Kessler, 1986). According to the meta-analysis of Haber et al. (2007), the positive correlation between the two types of social support is relatively mild. However, this relation is more substantial if social support is provided when needed (Melrose et al., 2015).

On the other hand, receiving social support, which could be considered an environmental resource because of phenomenological congruence, also functions to enhance perceived social support (Thoits, 1995).

However, the mental health outcome was related more to recipients' perceptions of social support (Wethington & Kessler, 1986). Although some researchers reveal its positive effect on physical health, the effect of received social support could be positive or negative according to the type of support such as the emotional, instrumental, appraisal, or informational, to the context of support, provider-related circumstances, and especially responsiveness (Maisel & Gabel, 2020; Prati & Pietrantonio, 2010; Uchino et al., 2011). Moreover, Uchino (2004) asserted that receiving social support could be detrimental when "it is not provided in a warm and nurturant manner". Also, when support is much more than one's need, the positive relation between received and perceived social support is detrimental (Melrose et al., 2015). Ang and Malhotra (2016) claimed that mediator factors such as personal mastery suppressed the ameliorating effect of received social support on depressive symptoms. Thus, the types, manner, and amount of received social support and mediators are essential to understand the dynamics of its effect on mental health.

Receiving support from an NGO

In the current study, received social support is operationalized as support from a non-governmental organization (NGO) which boosts the education and social skills of children who work on the streets and provides psychosocial support to their lower-income mothers. Especially in poorer countries or disadvantaged groups in wealthy countries, NGOs may hold structured psychoeducational programs or psychosocial interventions for specific groups such as people with HIV, substance use disorder or depression (Asante et al., 2021; Chacrapani et al., 2022; Rose-Clarke et al., 2020), and refugees (Acarturk et al., 2022; Rawlinson et al., 2020; Sijbrandij et al., 2020). However, there has yet to be any previous research on the role of receiving unstructured, need-based social support, not an intervention, from an NGO on well-being in women with lower income. In the current study, the support from the NGO is long-standing and multifaced. The NGO provides educational support and restricted in-kind aid for children, including stationery items for school, clothes for feasts, and children's transportation fees. For their low-income mothers, the NGO carries out semi-structured psychoeducational and skills training and provides opportunities to cook with the view to selling. In the current study, both perceived and received social support were examined regarding well-being indices.

Due to a hypothesis about the interdependence of social support and coping, many studies have supported the positive relationship between perceived social support and adaptive coping strategies (Valente et al., 2009). Moreover, seeking social support is considered an emotion-focused strategy (Cadigan, 2014; Sanguanklin et al., 2014) that reduces depression and ameliorates the effect of economic stressors (Wadsworth, 2012; Wethington & Kessler, 1986).

Coping

Coping mechanisms are cognitive, emotional, and behavioral efforts to control the stress response and deal with stressors (Farley et al., 2005). As claimed by psychosocial theory (Billings & Moos, 1982) coping may be influenced by environmental stressors like low-income conditions which promote inadequate coping mechanisms making individuals more vulnerable to stress (Lever, 2008; Nelson, 1989; Wadsworth, 2012). On the other hand, some researchers suggest that coping moderates the adverse psychological effects of stressful life events and life strain on mental health problems (Nelson, 1989). Impoverished individuals use specific coping strategies, including seeking emotional coping, social support, denial, self-blame, and reductionism, significantly more than the moderately poor and better-off groups (Lever, 2008). Conversely, this group rarely uses direct strategies like problem-focused coping (Nelson, 1989), which has the best effect on psychological well-being and is negatively associated with depression, postpartum depression, anxiety, and psychological distress (Farley et al., 2005; Lipinska-Grobelny, 2011). As economic stress is positively associated with depressive symptoms, improved coping skills and active control coping are negatively related to depression in women (Wadsworth et al., 2011).

Well-being Indices

Well-being is a complex construct in which different concepts come together, ranging from affective evaluation (positive and negative emotions) to cognitive assessment (global life satisfaction) (Diener, 2000). Three components of well-being that have been mainly researched are life satisfaction, positive affect, and negative affect (Kump Dush et al., 2008). On the other hand, Grossi and Compare (2014) measure general psychological well-being with the following more broader domains: anxiety, depression, positive well-being, self-control, general health, and

vitality. This analysis focuses on depression and anxiety for a broader understanding of the association between coping, social support, self-efficacy, and negative well-being indicators.

The psychosocial theory of mental health suggests that coping may promote mental health and be affected by environmental stressors like poverty and personal and environmental resources separately. Also, environmental stressors may be affected by personal and environmental resources (Billings & Moos, 1982). In line with the theory, we assume that a hierarchical regression model of depression/anxiety may be estimated by coping, economic level, self-efficacy, and social support.

Current Study

Since there are only a few studies examining the relationship between Turkish women's economic conditions and their well-being (Celik et al., 2022; Kose, 2021; Ozcan et al., 2013; Tirgil & Aygul, 2021), this study first examined the role of income level, self-efficacy, coping, perceived social support on depression and anxiety among lower and middle-income Turkish women. We hypothesized that lower-income women displayed worse results than middle-income level. We also hypothesized that coping, economic level, self-efficacy, and social support explained a significant amount of the variable in a hierarchical model of depression and anxiety, separately. The second purpose of this study was to examine differences in self-efficacy, perceived social support, depression, and anxiety levels and coping styles of low-income women based on receiving or not receiving NGO support. We hypothesized that women who received support from an NGO displayed better results than women who were not recipients. As far as is known, this is the first study to reach out to low-income women from impoverished neighborhoods and examine any NGO support's role in their well-being in Türkiye.

Method

Participants and Procedure

Based on the literature, inclusion criteria for low-income level covered precarious work (no social insurance of spouses and only one has an income equivalent to minimum wage), precarious home (being a tenant), and having more than one child besides perceived low socioeconomic level. Inclusion criteria for middle-income level were having a standard job with social insurance and being a homeowner. The data of

lower-income mothers who were NGO support recipients were collected by purposive sampling via an NGO which has given social and educational support to child street sellers and their mothers to strengthen children's readaptation to the national education system. The data of lower-income mothers without support from an NGO was collected by snowball sampling via volunteer NGO-supported mothers who introduced researchers to their neighbors from impoverished areas in Istanbul. The data of mothers with middle-income level status was recruited by convenient sampling via psychology students who studied without a full scholarship in private universities in Istanbul. The sample comprised 129 women of whom 53.5 percent (n=69) had a low SES, and 46.5 percent (n=60) had a medium SES. Only 40.6% of women with lower income (n=28) have received support from an NGO. 28 women received institutional social support. Participants' average marriage duration was 17.18 years (SD=8.39), and the average age was 39.12 years (SD=7.72).

The study was carried out in conformity with the internationally recognized Helsinki Declaration of 1964, the latest revision in 2013, following ethical approval of Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Ethics Committee (Approval Date: 26.07.2017), Istanbul, Türkiye. Participants were orally informed about the study and signed an informed consent form before being given the scale battery, including a demographic form and psychometric scales, which are explained above. The survey took approximately 15 minutes, depending on the educational level of the participants.

Table 1. Descriptive Statistics About Participants

Age range		39.12±7.72
Social status	N	%
Low income	69	53.5
Middle income	60	46.5
Total	129	100
NGO-support recipients among low income	28	40.6

Measures

Demographics. The demographic questionnaire included the date of birth, gender, level of education, employment status of women and their husbands, marital status, parental status, social insurance, perceived socioeconomic level of the family, etc.

Ways of Coping with Stress Inventory. The scale was developed by Şahin and Durak (1995) based on the Ways of Coping Inventory, a widely utilized scale by Folkman and Lazarus (1988). The questionnaire comprises 30 items and five subscales (self-confident, optimistic, submissive, helpless styles, and seeking social support). The items of the scale are rated on a 4-point Likert-type scale anchored by 1= 0%, 2= 30%, 3= 70%, and 4= 100%. The possible score range is 0 to 120 for the entire scale. The scale has long been used also into two dimensions called effective (problem-oriented/active) and ineffective (emotion-oriented/passive) after a discriminative analysis, providing a better reliability coefficient (e.g., Bayrak et al., 2018; Şahin et al., 2009; Şahin et al., 2009). Effective coping includes ‘optimistic approach’, ‘self-confident approach’, and ‘receiving social support’. Ineffective coping consists of the ‘helpless approach’ and ‘submissive approach’. The scale indicated good internal consistency ($\alpha = .82$ for effective coping, $\alpha = .78$ for ineffective coping). In the current study, Cronbach’s alpha values are .86 for effective coping and .85 for ineffective coping.

Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS). MSPSS, developed by Zimet et al. (1990), was adapted to Turkish by Eker and Akar (1995). The scale comprises 12 items and three subscales related to the resources of support (family, friends, particular person), with four items for each subscale. The items are rated on a 7-point Likert-type scale from “definitely no” to “definitely yes” The scale gives an overall score varying between 12 and 84. Higher scores indicate greater perceived social support. Turkish adaptation showed good internal consistency ($\alpha = .89$). In this study, Cronbach’s alpha value was .90.

General Self-Efficacy Scale (GSE). GSE, developed by Schwarzer and Jerusalem (1995) and adapted to Turkish by Aypay (2010), has ten items, measured on a 4-point scale anchored by 1= “not at all true”, 2= “hardly true”, 3= “moderately true”, 4= “exactly true” to produce scores that can range from 10 to 40. Higher scores reveal higher self-efficacy. Turkish adaptation showed good internal consistency ($\alpha = .83$). In this study, Cronbach’s alpha value was .88.

Beck Depression Inventory (BDI). The 21-item Beck Depression Inventory was developed by Beck in 1961. Each item reflects a behavioral feature of depression. The total score, measured on a 4-point

Likert scale, can vary between 0 and 63. Higher scores indicate higher depression levels. Reliability and validity analyses of the Turkish version of the BDI were performed by Tegin (1980) and Hisli (1988). The split-half and test-retest reliabilities were significantly high (Hisli, 1988). Cronbach's alpha of .88 was obtained for the scale in this study.

Beck Anxiety Inventory (BAI). The BAI is a 21-item self-report scale measuring the symptoms of anxiety. The total score, measured on a 4-point Likert scale, ranges between 0 to 63, with higher scores indicating more anxiety. Internal consistency of the Turkish version of the inventory, adopted by Ulusoy, Hisli, and Erkmén (1998), is significantly high at .93. Cronbach's alpha for the BAI was .93 in this study.

Design

The current study is descriptive research with a cross-sectional design. The first aim of the study was investigated in two steps: 1. socioeconomic group differences in depression, anxiety, effective coping, ineffective coping, self-efficacy, and perceived social support, 2. the examination of the hierarchical regression model of depression and anxiety with an array of predictors: a) socioeconomic group as dummy variable b) effective and ineffective coping c) self-efficacy (personal resource) and perceived social support (environmental resource). For the second purpose of this study, two groups were generated according to receiving or not receiving support from NGO, and the differences in means of the groups were compared.

Statistical Analysis

The data were analyzed using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) for Windows Version 21.0. In the preliminary analysis, the Pearson correlation test was used for continuous variables, and Spearman's rank correlation test was used for categorical variables. T-test was used for group comparisons. Plots were used for normality assessment for t-tests. Hierarchical regression was carried out to explore whether the predictor variables explained the variance in depression and anxiety. The hierarchical regression model was checked for linearity and normality by Mahalanobis distance and residual plots. Three outlier cases controlled normal distribution were excluded from further analysis. Possible multicollinearity was investigated using tolerance, condition indices, variance inflation factor (VIF) statistics, and

correlation analyses between the independent variables. The results confirmed that multicollinearity was not a problem in this data. $p < .05$ was accepted as a significance level.

Results

Preliminary Analysis

Depression showed a negative correlation with self-efficacy ($r = -.41$, $p < .01$), perceived social support ($r = -.41$, $p < .01$), and socioeconomic status ($r = -.33$, $p < .01$), also a positive correlation with ineffective ($r = .28$, $p < .01$) and negative correlation with effective ($r = -.22$, $p < .05$) coping style. A significant correlation was found between anxiety and ineffective coping ($r = .59$, $p < .01$). Anxiety also correlated with effective coping ($r = .30$, $p < .01$) and self-efficacy ($r = -.18$, $p < .05$). Self-efficacy showed a significant positive correlation with effective coping ($r = .34$, $p < .05$) and perceived social support ($r = .29$, $p < .01$). There was no significant correlation between socioeconomic status and anxiety.

Table 2. Correlation Coefficients Between Coping, Self-Efficacy, Social Support, Depression, and Anxiety

	1	2	3	4	5	6
1. Ineffective coping	1					
2. Effective coping	.42**	1				
3. Anxiety	.59**	.30**	1			
4. Depression	.28**	-.22*	.48**	1		
5. Perceived soical support	-.11	.27**	-.16	-.41**	1	
6. Self-efficacy	-.16	.34**	-.18*	-.41**	.29**	1
7. Socio-economic status	.02	.20	.07	-.33**	.28**	.10

Note. ** $p < .01$, * $p < .05$

Economic Level Groups and Psychological Symptoms

Differences between personal and environmental resources and the well-being of income groups were analyzed with the t-test. According to the results, middle-income women were coping more effectively; $t(127) = -2.49$, $p = .014$. The effect size was moderate; Cohens's $d = .44$. Compared to low-income women, middle-income women have significantly higher levels of perceived social support; $t(127) = -3.32$, $p = .001$. Cohen's $d = .59$ indicated a medium effect size. Low-income women reported significantly more depressive symptoms than middle-income women; $t(127) = 4.09$,

$p=.000$. Cohen's $d=.71$ indicated a strong effect size. Results revealed no other significant results.

Table 3. Group Differences Between Lower-Income and Better-Off Women

Variables	Levene		t	p	Lower-income		Middle-income	
	F	sig.			X	sd	X	sd
Ineffective coping	3.59	.06	-.24	.813	17.28	7.66	17.62	8.67
Effective coping	3.59	.06	-2.49	.014	37.69	7.05	41.14	8.69
Self-efficacy	.15	.70	-1.15	.253	31.54	5.86	32.70	5.55
Perceived social support	3.86	.05	-3.32	.001	57.00	18.49	66.87	14.72
Depression	13.51	.00	4.09	.000	15.96	11.17	9.28	7.19
Anxiety	.05	.83	-.74	.459	18.36	14.24	20.20	13.75

To explain the variance of depression and anxiety, two hierarchical regression analyses were conducted. In the first regression analysis, income level, effective and ineffective coping, self-efficacy, and perceived social support were assessed as predictors of depression. Results showed that the income level predicted depression scores and explained 11% of the variance at the first step. All five variables explained 37% of the total variance of depression scores; $R^2=.37$, $F(4,128)=14.44$, $p=.000$. According to the hierarchical regression parameters, the order of importance of predicting variable was respectively as ineffective coping ($\beta=.30$, $p=.001$), self-efficacy ($\beta=-.23$, $p=.007$), income level ($\beta=.22$, $p=.004$), and perceived social support ($\beta=-.21$, $p=.011$).

Table 4. Hierarchical Regression Results of Predictor Variables for Depression Scores

Steps and Variables	B	SE	β	t	p	Partial r
1st Step SES	6.68	1.68	.33	3.97	.000	.33
%Explained Variance R^2	.11*					
2nd Step SES	5.39	1.56	.27	3.45	.001	.30
Ineffective coping	-.42	.11	-.34	-3.95	.574	-.33
Effective coping	.53	.10	.40	5.15	.300	.42
%Explained Variance R^2	.28*					
3rd Step SES	4.48	1.52	.22	2.95	.004	.26
Ineffective coping	-.20	.12	-.16	-1.72	.089	-.15
Effective coping	.37	.11	.30	3.44	.001	.30
Perceived social support	-.12	.05	-.21	-2.59	.011	-.23
Self-efficacy	-.40	1.45	-.23	-2.75	.007	-.24
%Explained Variance R^2	.37*					

Note. * $p<.05$

The second hierarchical regression model was conducted to explain the variance of anxiety scores. Due to the nonsignificant correlation between socioeconomic status and anxiety, SES was not included in the regression model predicting anxiety. The predictors were effective and ineffective coping, self-efficacy, and perceived social support. All four variables explained 44% of the total variance of depression scores; $R^2 = .44$, $F(4,128) = 24.00$, $p = .000$. Results showed that ineffective and effective coping and perceived social support significantly predicted anxiety.

Table 5. Hierarchical Regression Results of Predictor Variables for Anxiety Scores

Steps and Variables	B	SE	β	t	p	Partial r
1st Step						
Ineffective coping	.78	.12	.53	6.57	.000	.50
Effective coping	.27	.14	.16	1.15	.052	.17
%Explained Variance R^2	.39*					
2nd Step						
Ineffective coping	.63	.13	.43	4.89	.000	.40
Effective coping	.50	.15	.29	3.23	.002	.28
Perceived social support	-.15	.06	-.18	-2.52	.013	-.22
Self-efficacy	-.31	.19	-.13	-1.58	.117	-.14
%Explained Variance R^2	.44*					

Note. * $p < .05$

Groups of NGO-support Recipient

There was a significant negative correlation between perceived social support and support from an NGO ($r = -.33$, $p < .01$) and a positive correlation between depression and support from an NGO ($r = .32$, $p < .01$). Regarding low-income women receiving support from an NGO made a difference in levels of perceived social support, depression and anxiety and effective coping. NGO-support recipients among lower-income women reported significantly more depression and anxiety; respectively, $t(67) = 2.63$, $p = .011$, $t(68) = 2.60$, $p = .011$. Cohen's $d = .80$ indicated a strong effect size for anxiety, and $d = .66$ showed a medium effect size for depression. They also perceived significantly less social support; $t(67) = -2.93$, $p = .005$ and were coping less effectively; $t(67) = -2.98$, $p = .004$. An almost large effect size was found $d = .77-.73$ for perceived social support and effective coping.

Table 6. Group Differences Between Lower-Income Women with and without Support From NGO

Variables	Levene		t	p	Support from an NGO		No support	
	F	Sig.			X	sd	X	sd
Ineffective coping	2.40	.13	1.35	.181	18.92	6.01	16.34	8.38
Effective coping	.50	.48	-2.98	.004	34.52	7.20	39.50	6.37
Self-efficacy	2.95	.09	-1.40	.166	30.24	6.86	32.28	5.15
Perceived social support	3.39	.07	-2.93	.005	48.80	13.12	61.66	19.58
Depression	.00	.97	2.63	.011	20.46	10.56	13.40	10.80
Anxiety	.55	.46	2.60	.011	24.05	12.07	15.13	14.49

Discussion

This study examined the depression and anxiety levels of women with low- and middle-income in terms of coping, environmental stressor (i.e., income level), personal psychological resource (i.e., self-efficacy), and environmental resources (i.e., perceived social support, received social support). Group differences between income groups showed that middle-income women were coping effectively and perceived more social support, and were less depressed congruent with previous research results (Hoebel et al., 2017; Linder et al., 2019; Wojciech et al., 2015). However, the two groups were similar regarding ineffective coping, anxiety, and self-efficacy. Anxiety also was not associated with SES in this study, although a wide range of research reported otherwise (Kosidou et al., 2011; Linder et al., 2019; Mwinyi et al., 2017; Nunes et al., 2022). Anxiety was seen in this sample independently of SES. However, the sample is small to generalize. Considering the relationship between anxiety and SES in the literature, longitudinal studies and cluster analyses with larger samples are needed.

Findings of hierarchical regression revealed a moderate correlation between SES and depression, in line with the findings of previous studies revealing that low income can provoke more depressive symptoms (Aranda & Lincoln, 2011; Hoebel et al., 2017; Linder et al., 2019; Wojciech et al., 2015). As a contributory factor for the life strain, low SES predicted depression among the Turkish women in this study. While the relationship between SES and depression was moderate in this study, ineffective coping and self-efficacy seemed stronger predictors than the economic level in the hierarchical model. Effective coping had a positive relationship, but self-efficacy and perceived social support had a nega-

tive relationship with depression, meaning that depression increases as effective coping increases, and self-efficacy and perceived social support decrease in agreement with the previous studies (Albal & Kutlu, 2010; Cadigan, 2014; Gourounti et al., 2013).

A hierarchical model of effective coping, ineffective coping, perceived social support, and self-efficacy explained 44% of the variance of anxiety. In the model, effective and ineffective coping and social support were significant predictors, while self-efficacy was not. In the literature, anxiety is reported to be related positively to ineffective but negatively to effective coping (Jokela, 2022; Lu et al., 2015; Pozzi et al., 2015; Rogowska et al., 2022; Wijndaele et al., 2006). Unexpectedly, current results showed a positive relationship between anxiety and effective coping, including optimistic, self-confident, and receiving social support in the study. The definition of effective coping by containing social support may lead to unexpected results as people with anxiety seek support at most (Pozzi et al., 2015). This unexpected result has also been explained to be due to cultural differences, different appraisal standards, and different methods as well as different measurement tools used in studies. Although effective coping skills did not provide a useful coping resource in this sample, this finding could not be generalizable to the population. Thus, more longitudinal studies are needed. Nevertheless, the results suggest that psychologists in the field address the on-point personal resources in programs developed to protect low-income women's mental health.

Results showed a mild correlation between receiving support from an NGO and perceived social support, similar to the findings of previous studies (Haber et al., 2007; Melrose et al., 2015). In line with Melrose et al. (2015) and Maisel and Gabel (2020), the mild relationship between received and perceived social support could stem from the responsiveness of support provided by NGO, which contained primarily social and educational support of the participants despite their immediate need of economic support. Group differences showed that low-income women who were not NGO-support recipients had better outcomes regarding effective coping, perceived social support, depression, and anxiety. The results against NGO support could be explained by the amount, perceived responsiveness, and type of the received support, which could promote a detrimental effect on psychological well-being (Maisel & Ga-

bel, 2020; Melrose et al., 2015; Prati & Pietrantonio, 2010; Uchino et al., 2011). Gilman et al. (2013) found that people with severe economic strain benefited more from psychological interventions, but the positive outcomes declined over time, indicating that shorter duration was effective among poorer participants. Also, high levels of social support increased psychological symptoms (Paukert et al., 2015). In the current study, NGO support has been ongoing for a long time (around ten years), which may explain the worse well-being of the support recipients. They also discussed that in the long run, adverse effects of economic strain could outweigh gains in mental well-being. Participants in the current study were also exposed to economic strain for a long time. However, the underlying results of receiving NGO support can be linked to participants' inclination to represent themselves as needier than they were for sustaining the support they were receiving. Nevertheless, more research needs to be conducted to eliminate the diminishing effect of self-efficacy or other possible moderator factors on the receiving social support and well-being, as shown in Ang and Malhotra's study (2016).

Although the qualities of the received support such as type, amount, and perceived responsiveness by recipients, could also change the effect of receiving social support (Maisel & Gabel, 2020; Prati & Pietrantonio, 2010; Uchino et al., 2011), they were not discussed in this study. Despite the adverse effect of the NGO in this study, NGOs may provide valuable opportunities to strengthen the personal resources and well-being of low-income women who cannot reach mental health professionals even if they have social health insurance since the public health system does not cover psychological support programs (i.e., skills training), nor psychotherapy in Türkiye. In this context, systematic reviews and meta-analysis indicated that psychological interventions for depression were effective to ameliorate the symptoms in low SES population (Rojas-Garcia et al., 2015) and in women with low SES (Bellon et al., 2015; van der Waerden et al., 2011).

Limitations and Future Directions

The most important limitation of this study is the sample size. A larger sample of impoverished people who receive support from NGOs could provide more precise results and more models to explain both depression and anxiety via independent variables in the current study. Besides, future research could explore a possible buffering effect of so-

cial support between socioeconomic level and mental health. The current study provides a significant contribution to research into support from NGOs on depressive symptoms of impoverished Turkish women. Future research should target specific skills training and social support programs for low-income women and evaluate their efficacy. Because of personal factors, targeted support could be built around the community to better contribute to reducing the gap between the well-being of women of lower and higher socioeconomic status.

In conclusion, while the personal resource (self-efficacy) seemed to have the most substantial effect on well-being, environmental variables, such as income level and receiving social support, had a contradictory or diminishing effect on well-being. Although present research failed to show any booster effect of NGO support, the results revealed that the women struggling with poverty could protect their mental health against harsh economic conditions by empowering effective coping skills, self-efficacy, and perceived social support. Therefore, it is likely that organizational support targeting boosting the personal resources of disadvantaged women could ameliorate the detrimental effects of poor socioeconomic living conditions.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Compliance with Ethical Standards

Ethical approval was obtained from Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Ethical Committee (Approval Date: 26.07.2017).

References

- Acarturk, C., Uygun, E., Ilk kursun, Z., Carswell, K., Tedeschi, F., Batu, M., ... & Barbui, C. (2022). Effectiveness of a WHO self-help psychological intervention for preventing mental disorders among Syrian refugees in Türkiye: a randomized controlled trial. *World Psychiatry*, 21(1), 88-95.
- Ang, S., & Malhotra, R. (2016). Association of received social support with depressive symptoms among older males and females in Singapore: Is personal mastery an inconsistent mediator? *Social Science & Medicine*, 153, 165-173. doi: 10.1016/j.socscimed.2016.02.019
- Aranda, M. P., & Lincoln, K. D. (2011). Financial strain, negative interaction, coping styles, and mental health among low-income Latinos. *Race and Social Problems*, 3(4), 280-297. doi: 10.1007/s12552-011-9060-4
- Asante, K. O., Asiama-Sampong, E., & Appiah, R. (2021). A qualitative exploration of the role of NGOs in the recovery support for persons with substance use disorders in a low-income African setting. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 16(1), 1-10.
- Aypay, A. (2010). The adaptation study of General Self-Efficacy (GSE) Scale to Turkish. *Inonu University Journal of the Faculty of Education (INUJFE)*, 11(2).
- Bayrak, R., Güler, M., & Şahin, N. H. (2018). The mediating role of self-concept and coping strategies on the relationship between attachment styles and perceived stress. *Europe's Journal of Psychology*, 14(4), 897-913. doi: 10.5964/ejop.v14i4.1508
- Bellón, J. Á., Moreno-Peral, P., Motrico, E., Rodríguez-Morejón, A., Fernandez, A., Serrano-Blanco, A., ... & Conejo-Ceron, S. (2015). Effectiveness of psychological and/or educational interventions to prevent the onset of episodes of depression: A systematic review of systematic reviews and meta-analyses. *Preventive medicine*, 76, S22-S32. doi: 10.1016/j.ypmed.2014.11.003
- Billings, A. G., & Moos, R. H. (1982). Stressful life events and symptoms: A longitudinal model. *Health psychology*, 1(2), 99.
- Billings, A. G., & Moos, R. H. (1985). Life stressors and social resources affect post-treatment outcomes among depressed patients. *Journal of Abnormal Psychology*, 94(2), 140.
- Bourassa, C. (2011). Absolute & Relative Poverty. In The Editors of Salem Press (Eds.), *The Effects of Poverty & the Welfare State* (p.24-33). Salem Press.
- Cadigan, R. J., & Skinner, D. (2015). Symptoms of depression and their management among low-income African-American and White mothers in the rural South. *Ethnicity And Health*, 3, 293. doi:10.1080/13557858.2014.921889
- Carvalho, I. S. F. P. D. (2016). Poverty and precarity in Portugal (Doctoral dissertation).
- Çelik, A., Ener, D., & Çetinkaya, F. (2022). Aksaray ilinde meslek edindirme kursuna devam eden kadınlarda depresif belirti görülme sıklığı ve çeşitli faktörlerle ilişkisi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 7(3), 461-475.
- Chakrapani, V., Kaur, M., Tsai, A. C., Newman, P. A., & Kumar, R. (2022). The impact of a syndemic theory-based intervention on HIV transmission risk behaviour

- among men who have sex with men in India: Pretest-posttest non-equivalent comparison group trial. *Social science & medicine*, 295, 112817.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357.
- Das, V., & Randeria, S. (2015). Politics of the urban poor: Aesthetics, ethics, volatility, precarity: An introduction to supplement 11. *Current Anthropology*, 56(S11), S3-S14. doi: 10.1086/682353
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34.
- Dolson, M. S. (2015). Trauma, workfare and the social contingency of precarity and its sufferings: The story of Marius, a street-youth. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 39, 134-161.
- Erdoğan, S., & Kutlu, D. (2014). Dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğu: İşgücü piyasası ve sosyal koruma politikaları bağlamında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 41(2).
- Ettlinger, N. (2007). Precarity unbound. *Alternatives*, 32(3), 319-340. doi:10.1177/030437540703200303
- Farley, T., Galves, A., Dickinson, L. M., & Perez, M. de J. D. (2005). Stress, coping, and health: A comparison of Mexican immigrants, Mexican-Americans, and non-hispanic whites. *Journal of Immigrant Health*, 7(3), 213-220. doi: 10.1007/s10903-005-3678-5
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personal and Social Psychology*, 54, 466-75.
- Frank, J. W., Cohen, R., Yen, I., Balfour, J., & Smith, M. (2003). Socioeconomic gradients in health status over 29 years of follow-up after midlife: The Alameda county study. *Social science & medicine*, 57(12), 2305-2323. doi: 10.1016/j.socscimed.2003.08.003
- Grossi, E., and Compare, A. (2014). “Psychological General Well-Being Index (PGWB),” in *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, 5152–5156. doi: 10.1007/978-94-007-0753-5_2309
- Gourounti, K., Anagnostopoulos, F., & Lykeridou, K. (2013). Coping strategies as psychological risk factor for antenatal anxiety, worries, and depression among Greek women. *Archives Of Women’s Mental Health*, 16(5), 353-361. doi:10.1007/s00737-013- 0338-y.
- Güler, M. A. (2015). Ulusal istihdam stratejisi bağlamında Türkiye’de güvencesiz çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 46(3).
- Guyer, J. I. (2018). Pauper, percentile, precarity: Analytics for poverty studies in Africa. *Journal of African History*, 59(3), 437-448. doi:10.1017/S0021853718000427
- Hall, L. A., Williams, C. A., & Greenberg, R. S. (1985). Supports, stressors, and depressive symptoms in low-income mothers of young children. *American Journal of Public Health*, 75(5), 518-522.
- Hisli, N. (1988). Validity, reliability of Beck Depression Inventory. *Journal of Psychology*, 7(23), 3-13. (Turkish)

- Hisli, N. & Durak, A. (1995). Ways of Coping With Stress Inventory: Adaptation for university students. *Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.
- Hoebel, J., Maske, U. E., Zeeb, H., & Lampert, T. (2017). Social inequalities and depressive symptoms in adults: the role of objective and subjective socioeconomic status. *PloS one*, 12(1), e0169764.
- Hupcey, J. E. (1998, May 3). Social support: Assessing conceptual coherence. *Qualitative Health Research*, 8(3), 304-318.
- Jain, A., & Hassard, J. (2014). Precarious work: Definitions, workers affected and OSH consequences. Spain: EU-OSHA (European Agency for Safety & Health at Work). Available at: https://oshwiki.eu/wiki/Precarious_work:_definitions,_workers_affected_and_OSH_consequences
- Jokela, M. (2022). Why is cognitive ability associated with psychological distress and well-being? Exploring psychological, biological, and social mechanisms. *Personality and Individual Differences*, 192, 111592.
- Karadeniz, O. (2011). Türkiye’de atipik çalışan kadınlar ve yaygın sosyal güvencesizlik. *Çalışma ve Toplum*, 2(29), 83-127.
- Kamp Dush, C. M., Taylor, M. G., & Kroeger, R. A. (2008). Marital happiness and psychological well-being across the life course. *Family Relations*, 57(2), 211-226.
- Karademas, E. C. (2006). Self-efficacy, social support and well-being: The mediating role of optimism. *Personality and Individual Differences*, 40, 1281-1290.
- Kavlak, O., Atan, S. U., Sirin, A., Sen, E., Guneri, S. E., & Dag, H. Y. (2013). Pregnant Turkish women with low income: Their anxiety, health-promoting lifestyles, and related factors. *International Journal Of Nursing Practice*, 19(5), 507-515. doi:10.1111/ijn.12093
- Kose, T. (2020). Gender, income and mental health: The Turkish case. *PloS one*, 15(4), e0232344. doi:10.1371/journal.pone.0232344
- Kosidou, K., Dalman, C., Lundberg, M., Hallqvist, J., Isacson, G., & Magnusson, C. (2011). Socioeconomic status and risk of psychological distress and depression in the Stockholm Public Health Cohort: A population-based study. *Journal of affective disorders*, 134(1-3), 160-167. doi: 10.1016/j.jad.2011.05.024
- Koster, A., Bosma, H., Kempen, G. I., Penninx, B. W., Beekman, A. T., Deeg, D. J., & van Eijk, J. T. M. (2006). Socioeconomic differences in incident depression in older adults: The role of psychosocial factors, physical health status, and behavioral factors. *Journal of psychosomatic research*, 61(5), 619-627. doi: 10.1016/j.jpsychores.2006.05.009
- Lever, J. P. (2008). Poverty, stressful life events, and coping strategies. *The Spanish Journal of Psychology*, 11(1), 228-249.
- Linder, A., Gerdtham, U. G., Trygg, N., Fritzell, S., & Saha, S. (2020). Inequalities in the economic consequences of depression and anxiety in Europe: a systematic scoping review. *European journal of public health*, 30(4), 767-777.
- Lipinska-Grobelny, A. (2011). Effects of gender role on personal resources and coping with stress. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 24(1), 18-28. doi: 10.2478/s13382-011-0002-6
- Lu, W., Bian, Q., Song, Y. Y., Ren, J. Y., Xu, X. Y., & Zhao, M. (2015). Prevalence and

- related risk factors of anxiety and depression among Chinese college freshmen. *Journal of Huazhong University of Science and Technology [Medical Sciences]*, 35, 815-822.
- Major, B., Cozzarelli, C., Sciacchitano, A. M., Cooper, M. L., Testa, M., & Mueller, P. M. (1990). Perceived social support, self-efficacy, and adjustment to abortion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 452-463.
- Meehan, P. (2021). Precarity, poverty and poppy: Encountering development in the uplands of Shan State, Myanmar. *International Journal of Drug Policy*, 89, 103064. doi: 10.1016/j.drugpo.2020.103064
- Muntaner, C., Li, Y., Xue, X., Thompson, T., O'Campo, P., Chung, H., & Eaton, W. W. (2006). County level socioeconomic position, work organization and depression disorder: A repeated measures cross-classified multilevel analysis of low-income nursing home workers. *Health & Place*, 12(4), 688-700. doi: 10.1016/j.healthplace.2005.09.004
- Mwinyi, J., Pisanu, C., Castela, E., Stringhini, S., Preisig, M., & Schiöth, H. B. (2017). Anxiety disorders are associated with low socioeconomic status in women but not in men. *Women's health issues*, 27(3), 302-307.
- Nahon, S., Lahmek, P., Durance, C., Olympie, A., Lesgourgues, B., Colombel, J. F., & Gendre, J. P. (2012). Risk factors of anxiety and depression in inflammatory bowel disease. *Inflammatory bowel diseases*, 18(11), 2086-2091.
- Nelson, G. (1989). Life strains, coping and emotional well-being: A longitudinal study of recently separated and married women. *American Journal Of Community Psychology*, 17(4), 459.
- Nunes, J. C., Carroll, M. K., Mahaffey, K. W., Califf, R. M., Doraiswamy, P. M., Short, S., ... & Hong, D. S. (2022). General Anxiety Disorder-7 Questionnaire as a marker of low socioeconomic status and inequity. *Journal of Affective Disorders*, 317, 287-297.
- Özcan, H., Subaşı, B., Budak, B., Çelik, M., Gürel, Ş. C., & Yıldız, M. (2013). Ergenlik ve genç yetişkinlik dönemindeki kadınlarda benlik saygısı, sosyal görünüş kaygısı, depresyon ve anksiyete ilişkisi. *Journal of Mood Disorders*, 3(3), 107-13.
- Palomar-Lever, J., & Victorio-Estrada, A. (2012). Factors that influence emotional disturbance in adults living in extreme poverty. *Scandinavian Journal Of Psychology*, 53(2), 158-164. doi:10.1111/j. 1467-9450.2011.00921.x
- Panori, A., Mora, L., & Reid, A. (2019). Five decades of research on urban poverty: Main research communities, core knowledge producers, and emerging thematic areas. *Journal of Cleaner Production*, 237, 117850. doi: 10.1016/j.jclepro.2019.117850
- Paukert, A. L., Pettit, J. W., Kunik, M. E., Wilson, N., Novy, D. M., Rhoades, H. M., ... & Stanley, M. A. (2010). The roles of social support and self-efficacy in physical health's impact on depressive and anxiety symptoms in older adults. *Journal of clinical psychology in medical settings*, 17, 387-400.
- Pazderka, H., Shalaby, R., Eboime, E., Mao, W., Obuobi-Donkor, G., Agyapong, B., ... & Agyapong, V. I. (2022). Isolation, Economic Precarity, and Previous Men-

- tal Health Issues as Predictors of PTSD Status in Females Living in Fort McMurray During COVID-19. *Frontiers in Psychiatry*, 13.
- Prati, G., & Pietrantonio, L. (2010). The relation of perceived and received social support to mental health among first responders: A meta-analytic review. *Journal of Community Psychology*, 38(3), 403-417. doi: 10.1002/jcop.20371
- Rawlinson, R., Aslam, R. H. W., Burnside, G., Chiumento, A., Eriksson-Lee, M., Humphreys, A., ... & Dowrick, C. (2020). Lay-therapist-delivered, low-intensity, psychosocial intervention for refugees and asylum seekers (PROSPER): protocol for a pilot randomised controlled trial. *Trials*, 21(1), 1-14.
- Rogowska, A. M., Ochnik, D., & Kuśnierz, C. (2022). Revisiting the multidimensional interaction model of stress, anxiety and coping during the COVID-19 pandemic: a longitudinal study. *BMC psychology*, 10(1), 255.
- Rojas-Garcia, A., Ruiz-Perez, I., Rodriguez-Barranco, M., Bradley, D. C. G., Pastor-Moreno, G., & Ricci-Cabello, I. (2015). Healthcare interventions for depression in low socioeconomic status populations: A systematic review and meta-analysis. *Clinical psychology review*, 38, 65-78. doi: 10.1016/j.cpr.2015.03.001
- Rose-Clarke, K., Pradhan, I., Shrestha, P., BK, P., Magar, J., Luitel, N. P., ... & Verdeli, H. (2020). Culturally and developmentally adapting group interpersonal therapy for adolescents with depression in rural Nepal. *BMC psychology*, 8(1), 1-15.
- Sanguanklin, N., McFarlin, B. L., Finnegan, L., Park, C. G., Giurgescu, C., White-Traut, R., & Engstrom, J. L. (2014). Job strain and psychological distress among employed pregnant Thai women: Role of social support and coping strategies. *Archives of Women's Mental Health*, 17(4), 317-326. doi: 10.1007/s00737-013-0410-7
- Sijbrandij, M., Acarturk, C., Bird, M., Bryant, R. A., Burchert, S., Carswell, K., ... & Cuijpers, P. (2017). Strengthening mental health care systems for Syrian refugees in Europe and the Middle East: integrating scalable psychological interventions in eight countries. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup2), 1388102.
- Schwarzer, R. (Ed.). (2014). *Self-efficacy: Thought control of action*. Taylor & Francis.
- Schwarzer, R. & Jerusalem, M. (1995). Generalized self-efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston (Eds.), *Measures in Health Psychology: A User's Portfolio. Causal and Control Beliefs* (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-Nelson.
- Singh, A., Daniel, L., Baker, E., & Bentley, R. (2019). Housing disadvantage and poor mental health: a systematic review. *American journal of preventive medicine*, 57(2), 262-272.
- Sorias, O. (1988). Examination on mental health protective effect of social supports in depressive and healthy controls. *Journal of Ege University Medical Faculty*, 27(3), 1033-1039. (Turkish)
- Şahin, N. H., Batigün, A. D., & Yılmaz, B. (2009). Debriefing with teachers after the Marmara earthquake: An evaluation study 1. *Disasters*, 33(4), 747-761. doi: 10.1111/j.0361-3666.2009.01107.x

- Şahin, N. H., Güler, M., & Basim, H. N. (2009). The Relationship between cognitive intelligence, emotional intelligence, coping and stress symptoms in the context of type a personality pattern. *Turkish Journal of Psychiatry*, 20(3).
- Thoits, P. A. (1995). Stress, coping, and social support processes: Where are we? What next? *Journal of Health and Social Behavior, Extra Issue: Forty Years of Medical*, 35, 53-79.
- Tilgin, A., & Aygün, A.H. (2021). Mental Health Determinants in Turkey: Investigating an Extensive List of Variables. *İnsan ve Toplum [The Journal of Humanity & Society]*, 11, 2, p.47-69. doi: 10.12658/M0618
- Thompson, M. P., Kaslow, N. J., Short, L. M., & Wyckoff, S. (2002). The mediating roles of perceived social support and resources in the self-efficacy suicide attempts relation among African American abused women. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(4), 942-949.
- Uchino, B. N. (2004). *Social support and physical health: Understanding the health consequences of relationships*. Yale University Press: New Haven, CT, US.
- Uchino, B. N., Carlisle, M., Birmingham, W., & Vaughn, A. A. (2011). Social support and the reactivity hypothesis: Conceptual issues in examining the efficacy of received support during acute psychological stress. *Biological psychology*, 86(2), 137-142.
- Ulusoy, M., Sahin, N. H., & Ekmen, H. (1998). Turkish version of the Beck anxiety inventory: Psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 12(2), 163-172
- Ulutaş, Ç. Ü. (2017). Türkiye refah rejiminin dönüşüm sürecinde sosyal yardım sistemi. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 8(12), 27-48.
- Valente, M. A., Ribeiro, J. P., & Jensen, M. P. (2009). Coping, depression, anxiety, self-efficacy and social support: Impact on adjustment to chronic pain. *Escritos de Psicología*, 2(3), 8-17.
- Wadsworth, M. E. (2012). Working with low-income families: Lessons learned from basic and applied research on coping with poverty-related stress. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 42, 17-25. doi: 10.1007/s10879-011-9192-2
- Wadsworth, M. E., Santiago, C. D., Einhorn, L., Etter, E. M., Rienks, S., & Markman, H. (2011). Preliminary efficacy of an intervention to reduce psychosocial stress and improve coping in low-income families. *American Journal of Community Psychology*, 48, 257-271. doi: 10.1007/s10464-010-9384-z
- Waite, L. (2009). A place and space for a critical geography of precarity?. *Geography Compass*, 3(1), 412-433. doi:10.1111/j.1749-8198.2008.00184.x
- van der Waerden, J. E., Hoefnagels, C., & Hosman, C. M. (2011). Psychosocial preventive interventions to reduce depressive symptoms in low-SES women at risk: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 128(1-2), 10-23. doi: 10.1016/j.jad.2010.02.137
- Wijndaele, K., Matton, L., Duvinneaud, N., Lefevre, J., De Bourdeaudhuij, I., Duquet, W., ... & Philippaerts, R. M. (2007). Association between leisure time physical activity and stress, social support and coping: A cluster-analytical approach. *Psychology of Sport and Exercise*, 8(4), 425-440.

- Williams, L. J., Brennan, S. L., Henry, M. J., Berk, M., Jacka, F. N., Nicholson, G. C., ... & Pasco, J. A. (2011). Area-based socioeconomic status and mood disorders: Cross-sectional evidence from a cohort of randomly selected adult women. *Maturitas*, 69(2), 173-178. doi: 10.1016/j.maturitas.2011.03.015
- Wojciech, B., Magdalena, M., Magdalena, K., Elzbieta, D. Z., & Wojciech, D. (2015). Socioeconomic determinants of depressive symptoms in a Polish population. *Mental Health & Prevention*, 3(4), 152-156.
- Wolff, B. C., Santiago, C. D., & Wadsworth, M. E. (2009). Poverty and involuntary engagement stress responses: Examining the link to anxiety and aggression within low- income families. *Anxiety, Stress & Coping*, 22(3), 309-325. doi:10.1080/10615800802430933
- Yılmaz, M. (2012). Küreselleşme ve kentsel yoksulluk: Sosyolojik bir perspektif. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 257-287.
- Zimet, G. D., Powell, S. S., Farley, G. K., Werkman, S., & Berkoff, K. A. (1990). Psychometric characteristics of the multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 55(3-4), 610-617.

Kadınlarda Somatizasyon: Biyopsikososyal Yaklaşım Perspektifinden Bir Değerlendirme

*Somatization in Women: An Evaluation from the Biopsychosocial Perspective**

Selin KARAKÖSE**

Özlem SERTEL BERK***

Öz

Somatizasyon, psikolojik ve duygusal faktörlerin bedensel belirtilerle ifade edilmesi olarak tanımlanan, ortaya çıkış nedenleri, sürdürücü faktörleri ve tedavisiyle çok yönlü karmaşık bir yapıya sahip psikolojik bir sendromdur. Hastalıkların kaynağını hücrenel ve kimyasal süreçlerle açıklayan biyomedikal model günümüzde yerini, hastalıkların biyolojik, sosyal ve psikolojik faktörlerle ilişkili olduğunu vurgulayan biyopsikososyal modele bırakmıştır. Bu çalışmanın amacı kadın olmanın bir risk faktörü olarak görüldüğü somatizasyonu biyopsikososyal model bakış açısından incelemektir. Kadınlarda somatizasyonun daha yaygın olarak görülmesi biyolojik faktörler kapsamında beyin sistemi,

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

** Doktora Sonrası Araştırmacı, Florida State University, College of Medicine, 1115 W Call St, Tallahassee, FL 32304, US. E-posta: skarakose@fsu.edu, orcid.org/0000-0001-8629-4422

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, B Blok, Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6, Laleli Fatih İstanbul, Türkiye. E-posta: osberk@istanbul.edu, orcid.org/0000-0002-3045-3903

Cite this article as: Karaköse, S. & Sertel Berk, Ö. (2023). Kadınlarda Somatizasyon: Biyopsikososyal Yaklaşım Perspektifinden Bir Değerlendirme. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 93-117.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

hormonlar ve üreme sistemindeki farklarla ilişkilendirilmektedir. Kadınların erkeklere kıyasla depresyon ve anksiyete başta olmak üzere diğer ruh sağlığı problemlerini daha çok yaşamaları ve daha yüksek nörotisizm kişilik boyutu eğilimine sahip olmaları ise somatizasyonla ilişkili görülen psikolojik faktörlerdir. Somatizasyonun Batılı olmayan toplumlarda daha sık görülmesine ek olarak, özellikle erkek egemen toplumlarda kadınların dezavantajlı konumda yer almaları ve evlilik-aileyle ilgili konularda daha çok sorumlu olmaları somatizasyonla ilgili sosyal faktörler olarak görülmektedir. Somatizasyonun çok boyutlu yapısı etkin bir tedavide multidisipliner yaklaşım gerekliliğini ortaya koyarken, önleyici çalışmalar içerisinde psikolojik ve sosyal etmenlerin yer almasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Biyopsikososyal model, Kadınlarda somatizasyon, Biyolojik faktörler ve somatizasyon, Psikolojik faktörler ve somatizasyon, Sosyal faktörler ve somatizasyon,

Abstract

Somatization, defined as the expression of psychological and emotional factors through physical symptoms, is a complex psychological syndrome with its predisposing causes, perpetuating factors and treatment. The biomedical model, which explains the causes of diseases via cellular and chemical processes, has been replaced by the biopsychosocial model, which emphasizes that diseases are related to biological, social and psychological factors. This study aims to examine somatization, in which being a woman is considered a risk factor, from the biopsychosocial perspective. The fact that it is more common to observe somatization in women is linked with biological differences in the brain system, hormones and reproductive system. Compared to men, women suffer from mental health issues more, particularly depression and anxiety, and having a high tendency on the neuroticism dimension are physiological factors associated with somatization. In addition to the fact that somatization is more common in non-western societies, it is noteworthy that in male-dominated societies, women have more responsibilities regarding marriage and family, and women's disadvantaged positions both in society and marriage are recognized as social factors for somatization. While the multi-dimensional nature of

somatization emphasizes the necessity of a multidisciplinary approach for an effective treatment, it also underlines the significance of including psychological and social factors in prevention studies.

Keywords: Biopsychosocial model, Somatization in Women, Biological factors in somatization, Psychological factors in somatization, Social factors in somatization

Extended Abstract

Somatization is one of the psychological symptoms with the highest prevalence in primary care (Dickinson et al., 2003). Lipowski (1988) defines somatization as a tendency to experience psychological distress with somatic symptoms. Somatic symptoms are medically unexplained bodily symptoms (Dickinson et al., 2003) caused by psychosocial factors (Real et al., 2000). Consistent with this, Hsu and Folstein (1997) state that somatic symptoms have also been characterized as the physical expression of psychological distress. Gender differences are also prominent in somatization, with women being more likely to experience higher levels of somatization than men (e.g. Barsky et al., 2001; Bener et al., 2010; Brambila-Tapia et al., 2021; Kocalevent et al., 2013; Mourad, Jaarsma, Strömberg & Johansson, 2022).

The definition and assessment of somatization has been changed by the theoretical models of illness. A biomedical model, which can be categorized as reductionist and mind and body dualistic, proposes that mental disorders are brain diseases. According to the biomedical model, somatization had been limited to medically unexplained symptoms (Rosendal, Fink, Bro & Olesen, 2005). The alternative model described by Engel (1977), namely the biopsychosocial model, provides a multidimensional approach focusing on biological, social, psychological and behavioral dimensions of illness. With regard to this improvement in analyzing health, there have been several important changes in the diagnostic criteria of somatization on changes with the current version of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) used as a handbook by mental health care professionals. The current version of diagnostic criteria focuses on the degree to which a patient's thoughts, feelings and behaviors about their somatic symptoms are disproportionate or excessive rather than medically unexplained symptoms. This study aims to examine somatiza-

tion from a biopsychosocial perspective, in which being a woman is seen as a risk factor.

From the biopsychosocial perspective, the biological factors include neuroanatomical, neurophysiological and neurobiological changes (Fillingim & Maixner, 1995). The brain system, hormones and functioning of the reproductive system among women and men simultaneously make women more prone to somatization (Regitz-Zagrosek, 2012; Vlassoff, 2007). It has been found that these differences may not be the same for both genders in the perception and processing of somatic stimuli (Fillingim & Maixner, 1995) and these differences moderate the GABA receptors, which is closely related to pain (Enna & McCarson, 2006; Jasmin, Wu, & Ohara, 2004).

Gender differences are also prominent in mental health research, with women's being more likely to have higher levels of depression and anxiety than men (e.g., Beam, Dinescu, Emery & Turkheimer, 2017; McLean, Asnaani, Litz ve Hofmann, 2011). Considering the comorbidity between somatization and mental illness particularly in women (Mourad et al, 2022), women are more likely to suffer from somatization due to the higher prevalence and likelihood of depression and anxiety. As a personality trait, neuroticism has been shown to be linked with somatization (Jellesma, 2018; Wongpakaran & Wongpakaran, 2014). With regard to gender differences, women are reported to be higher on neuroticism than men (Akyunus, Gençöz & Aka, 2021; Schmitt, Realo, Voraceck & Allik, 2008; Weisberg, De Young & Hirsh, 2011). Considering the characteristics of neuroticism, women may experience somatization to express their anxiety and negative effect through their bodies.

Social factors of somatization highlight that the prevalence of somatization varies by culture. It has been found that somatization is more prevalent in non-western cultures (Ma-Kellams, 2014; Xiaolu et al., 2015) as a result of having more of a tendency to express distress physically (Ots, 1990). Beyond cultural differences, family relations are an important cause for somatization within social factors. Findings demonstrate that the majority of the women suffering from chronic pain and somatization are married. (Babu, Streedevi, John & Krishnapillai, 2019; Gupta, Taneja, Kapoor & Kumar, 2020).

Although several researchers have focused on the impacts of marriage upon health (e.g. Kiecolt-Glaser & Wilson, 2017), reporting that married individuals have better mental and physical health than unmarried (Kiecolt-Glaser & Newton, 2001; Robles, 2014), recent studies focus on how marital quality rather than being married associate with individuals' physical and psychological well-being (e.g., Parlak & Karakose, 2022; Sharpley, Khambhati, Schultz, Tahhan & Quyyumi, 2020; Özel & Karakose, 2023). Dyadic adjustment is a term to define the quality of a marriage in terms of marital satisfaction and marital happiness through the changes that the individuals make in adapting to the demands of the relationship (Lewis & Spainer, 1979). With regard to gender differences, current studies demonstrate that married women have lower dyadic adjustment and experience more physical and mental symptoms related to marital dissatisfaction compared to married men (Beam et al., 2017; Scott et al., 2010; Wishman et al., 2006). Within the family, women are generally responsible for household chores and caretaking duties for their children (Ciciolla & Luthar, 2019). It is also known that women are often second only to men in other issues related to marriage, especially money and sexuality (Finlay & Clarke, 2003). These inequities in gender roles may have an emphasis on making marriages more comfortable for men. Consistent with this, a study conducted with Turkish housewives draws attention to the role of breakdown in housewives, especially among high psychological distress and psychological symptoms (Durak, Senol-Durak, & Karakose, 2022), while another study examining breakdown in married Turkish women finds that two different dimensions of breakdown, lack of support and boring-strenuous home environment, are firmly associated with somatization (Karakose & Ulusoy, 2022).

Lim (2000) suggests a negative relationship between somatization and dyadic adjustment. One possible explanation is that married women may have somatization symptoms as a result of low dyadic adjustment and another explanation is that they have lower dyadic adjustment due to their somatization symptoms. In contrast to negative association between dyadic adjustment and somatization, somatization may also have a functional role in marriages. It has been expected that people with symptoms have a good family relationship as a result of the aspect of somatization that fosters secondary gains by accepting pain complaints

more within the family (Yavuz et al., 2012). As a result of somatization taking place in the family as a form of communication, the symptom may continue to exist and serve satisfaction in the relationship. Feinauer and Steele (1992) call this type of family caregiver marriage where symptoms occur to keep the balance of the trajectory. In other words, somatization may occur as a coping method to work through conflicts in marriage and to keep marital stability and happiness.

Somatization is a complex phenomenon including biological, psychological and social components. In this study, social factors are addressed from the perspective of culture and marriage. The role of income level, education level and employment status in explaining the fact that somatization is more common in women in relation to both dyadic adjustment and somatization is not mentioned. In addition, it is noteworthy that although this study includes the factor of marriage as well as culture under the title of social factors, the findings obtained include the result of the somatization in marriage by collecting data from a single spouse. Studies involving both spouses are suggested to understand the dyadic association between somatization and related factors in marriage. Recent studies that include married couples from Türkiye in using dyadic data analysis (e.g., Karakose, Urs, Marshall, & Ledermann, 2023; Karakose & Ledermann, 2023, Malatyali & Sunal, 2020) conclude that one's outcome is affected by their own as well as spouse's predictor. Thus, it is suggested that future studies should test the association between somatization and chronic and psychiatric disorders, traumatic experiences and marital conflicts in couples, particularly using dyadic data analysis. From the perspective of the biopsychological approach, it is highlighted that beyond multidisciplinary treatment, psychological and social factors that cause and increase somatization should be considered by policy makers and mental health care professionals to cope with and prevent somatization.

Giriş

Somatizasyon birincil sağlık basamaklarında ve toplumda yaygın olarak görülen bir psikiyatrik bozukluktur (Dickinson et al., 2003; Hinz ve ark., 2018; Garrusi, Danaei ve Aboosaeidi, 2019). Lipowski (1988) somatizasyonu psikolojik belirtilerin bedensel belirtiler hâlinde yaşandığı bir yardım arama eğilimi olarak tanımlamaktadır. Bu semptomlardan müzdarip kişilerde duygulanımsal dilin sözcükler yerine beden üzerinden oluştuğu belirtilmektedir (Stoudemire, 1991). Bir başka deyişle, ifade edilmeyen duyguların bedensel yakınmalarla bedene yansması olarak fiziksel biçim alması şeklinde yorumlanmaktadır. Somatizasyona dair tanımlar ve somatizasyonun değerlendirilmesi psikiyatrik rahatsızlıkların açıklanmasına yönelik görüşlerin zaman içerisinde değişmesiyle birlikte farklılaşmıştır. Güncel olarak “Somatik Belirti Bozuklukları ve İlişkili Bozukluklar” olarak tanı sınıflandırmasında “Somatik Belirti Bozukluğu” ile değerlendirilen somatizasyon sıkıntı veren ya da günlük yaşamı önemli derecede etkileyen bir ya da daha fazla somatik belirtinin varlığıyla karakterize olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). “Kişinin belirtilerinin önemiyle orantısız süreklilik gösteren düşünceler, sağlıklı ya da belirtilerle ilişkili sürekli yüksek düzeyde anksiyete ve bu belirtilere ya da sağlık anksiyetesine aşırı zaman ve içsel güç harcama belirtilerinden en az biriyle kendini gösteren, bedensel belirtiler ya da bunlara eşlik eden sağlıklı ilgili anksiyeteye ilişkili aşırı düzeyde düşünceler, duygular ya da davranışlar” kriterlerinden tipik olarak en az 6 ay süreklilik göstermesi somatizasyonun tanı kriterleri arasındadır (APA, 2022).

Somatizasyonun bir tanı olarak tarihi, tıbbın günümüze kadar değişim ve dönüşümden etkilenmiştir. Sağlığı hastalık ya da sakatlık hâlinin yokluğuyla tanımlayan biyomedikal model, hastalıkların kaynağını ise fizyolojik bozulmalar, özellikle hücrelerin bozulması ya da hastalanmasından kaynaklı olarak görmektedir. Bir başka ifadeyle sağlık ve hastalık sadece fizyolojik problem olarak tanımlanmaktadır (Weiss ve Lonquist, 2016). Beden ve ruh dualizmi temeline dayanan biyomedikal model kapsamında somatizasyon etiyojisi geleneksel bir patolojinin belirlenemediği fiziksel semptomlar olarak görülmeyle birlikte (Butler, Evans, Greaves ve Simpson, 2004), sağlığın Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından fiziksel, ruhsal ve sosyal bütün bir iyilik hâli olarak tanımlanması (WHO, 2005) bütüncül bir tıp modellemesine gidilmesinde önemli adım olmuştur.

Hastalıkların kaynağını hücrenel ve kimyasal dengesizliklerle açıklayan biyomedikal model, psikolojik ve sosyal etkiyi göz ardı etmesi sebebiyle eleştirilirken (Okuyuz, 1999), psikolojide yer alan kuram ve uygulamaların fizyolojik sağlık sorunlarını açıklamak için kullanılmasıyla birlikte bedensel belirtilerde psikolojik ve sosyal etkilerin rolü önem kazanmaya başlamıştır. Engel (1977) tarafından kavramsallaştırılmış biyopsikososyal model, sağlık ve hastalık arasında birçok değişkenin rolüne odaklanarak biyomedikal modelin aksine hastalıkların biyolojik, sosyal ve psikolojik faktörlerle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Biyopsikososyal modelde adından anlaşıldığı üzere biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin birbiriyle etkileşiminin rolüne (Taylor, 2009) ve bu üç boyutun tüm sağlık hizmetlerinde dikkate alınmasının önemine dikkat çekilmektedir (Ghaemi, 2009) Biyopsikososyal model kapsamında genetik ve erken dönem çevresel faktörler, bireyleri somatik semptomatoloji yaşamaya yatkın hâle getirmiş olsa bile hastalığın kavramsallaştırılmasında biliş, duygu, davranış ve çevre arasındaki etkileşim vurgulanır (Brown, 2004; Rief, Hennings, Riemer ve Euteneuer, 2014; Sharpe, Peveler ve Mayou, 1992).

Ruhsal bozuklukların tanı ve sınıflandırmasında kullanılan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (DSM, The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) kapsamında somatizasyon bir bozukluk olarak ilk kez DSM- 3'te 'Bedensel Yakınmalarla Giden Psikiyatrik Bozukluklar' kategorisinde tıbbi olarak açıklanamayan ve yaşam boyu süren semptomlar olarak 'Somatoform Bozukluklar' tanı kategorisinde yer almıştır (American Psychiatric Association [APA], 1980). DSM'nin 4. baskısı güncellenmiş versiyonu olan DSM- 4-TR ile 'Somatizasyon Bozukluğu' ismiyle 'Somatoform Bozukluklar' tanı kategorisi altında yer alan somatizasyon, 30 yaşından önce başlayan ve tekrarlayıcı, multipl, klinik olarak anlamlı ağrı, gastrointestinal, cinsel ve psödonörolojik belirtilerle seyreden bir bozukluk olarak tanımlanmıştır (APA, 2000). Bir başka ifadeyle, zihnin ve bedeninin ayrı olduğunu öne süren zihin-beden düalizmi temeline oturan biyomedikal sürecin hâkim olduğu dönemlerde somatizasyonun tıbbi olarak açıklaması yapılamamış, hastalık ya da doku hasarına bağlı kalmaksızın, yaşanan bedensel belirtiler olarak değerlendirilmiştir (Alkın, 1999; Çermik ve ark., 1999).

Hastalıkları açıklamaya yönelik modellerin gelişimine paralel şekilde güncel olarak kullanılmakta olan DSM-5 ile somatizasyonun

bir tanı olarak değerlendirilmesine ilişkin kriterlerde değişikliklere gidilmiş ve semptomlar için herhangi bir tıbbi kaynak bulunmaması gerekliliği güncel tanı değerlendirmesinde yer almamıştır. Ayrıca ismi ‘Somatik Belirti Bozukluğu’ olarak değiştirilmiştir (APA, 2012). Tanısal sistemde gerçekleşen bu değişikliklerin somatizasyonun düalistik bakışıyla ele alınmasına yönelik temel problemi çözmeye aday olduğu belirtilmiştir (Duruk ve Sertel-Berk, 2019). Somatizasyonu açıklamada medikal tıp modelinden biyopsikososyal modele geçişe işaret eden bu önemli adım, aynı zamanda oluşan isim değişikliğinin tanı alan kişileri etiketlemeye karşı bir yaklaşımı da beraberinde getirdiği söylenebilir.

Somatizasyonun bir psikiyatrik tanı olarak DSM kriterleriyle değerlendirilmesine ek olarak, ölçekler aracılığıyla bir semptom şeklinde ölçümlenmesi yaygındır. Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri- Bedensel Belirtiler Küme Ölçeği (MMPI-BBKÖ), Semptom/Belirti Yorumlama Anketi (SYA/ BYA), Belirti Tarama Testi (SCL-90) Somatizasyon Alt Ölçeği (SOMA), somatik semptomların değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılan ölçüm araçlarıdır. Gerek somatizasyonu psikiyatrik bir tanı olarak değerlendiren gerekse listelenen ölçüm araçlarıyla psikolojik bir semptom olarak ele alan hem ulusal hem de uluslararası alan yazındaki çalışmalar kadınlarda somatizasyonun yaygın görüldüğüne dikkat çekmektedir (örn., Barsky, Peekna ve Borus, 2001; Bener, Ghouloum ve Burgut, 2010; Brambila-Tapia ve ark., 2021; Kocalevent, Hinz ve Brähler, 2013; Mourad, Jaarsma, Strömberg ve Johansson, 2022; Ritsner, Ponizovsky, Kurs ve Modai, 2000). Bu çalışmanın amacı somatizasyonun kadınlarda yaygın görülmesini biyopsikososyal yaklaşım perspektifinden değerlendirmektir.

Biyolojik Faktörler

Somatizasyonda görülen cinsiyet farkı nöroanatomik, nörofizyolojik ve nörobiyolojik farklılıklarla ilişkilendirilmektedir (Fillingim ve Maixner, 1995). Kadınlar ve erkekler arasında beyin sistemi, hormonlar ve üreme sistemindeki işleyişlerin aynı olmaması kadınları somatizasyon için daha yatkın kılmaktadır (Regitz-Zagrosek, 2012; Vlassoff, 2007). Özellikle bu farkların somatik uyarıların algılanması ve işlenmesinde her iki cinsiyet için aynı olmayabileceği (Fillingim ve Maixner, 1995) ve ağrıyla yakından ilişkili olan GABA reseptörlerinin cinsiyetle ilişkili hormonlar tarafından modüle edildiği bilinmektedir (Enna ve McCarson, 2006; Jasmin, Wu ve Ohara, 2004).

Ayrıca, bu faktörlerle yakından ilişkili olacak şekilde kadınların adet görme, hamilelik ve menapoz gibi biyolojik süreçlerinin de etkisiyle, erkeklere kıyasla daha fazla bedensel uyarılma ve farkındalık sahibi oldukları bilinmektedir (Warner, 1995). Barsky, Peekna ve Borus (2001) kadınların erkeklere kıyasla daha yoğun, daha fazla sayıda ve daha sık bedensel semptom bildirdiklerine dikkat çekmektedir. Bu biyolojik mekanizmaların somatik bozukluklar ile depresif semptomlar ve anksiyete bozuklukları için de ayırt edici olduğu bilinmektedir (Koh, 2018). Kadınların erkeklere kıyasla somatizasyondan ve somatik semptomlardan daha çok müzdarip olmalarına yönelik sunulan bu biyolojik açıklamalara ek olarak psikolojik değişkenler açısından da daha dezavantajlı olmaları biyopsikososyal yaklaşım perspektifinden psikolojik faktörlerin rolüne dikkat çekmektedir.

Psikolojik Faktörler

Ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalarda cinsiyet farkının öne çıktığı, özellikle kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek depresyon ve anksiyete düzeyine sahip oldukları raporlanmıştır (örn.; Beam, Dinnescu, Emery ve Turkheimer 2017; McLean, Asnaani, Litz ve Hofmann, 2011). Hem depresyon hem de anksiyete somatik semptomlarla yakından ilişkili olmakla birlikte (Heinrich, 2004) özellikle kadınlarda bu semptomların bir arada daha sık görüldüğü bilinmektedir (Mourad ve ark., 2022). Depresyon ve anksiyete ile somatizasyon arasındaki komorbidite göz önüne alındığında, kadınlarda depresyon ve anksiyete daha yaygın olduğundan somatizasyonun da daha sık görülüyor olması muhtemeldir. Ayrıca, kadınların somatizasyonla yakından ilişkili bulunan negatif duygulanım (Piccinelli ve Simon, 1997) ve duygusal sıkıntı düzeylerinde erkeklerden daha yüksek puanlara sahip olduğu bilinmektedir (Macina, Bendel, Walter ve Wrege, 2021; Trofimova ve Sulis, 2018). Bu nedenle negatif duygulanımın ve olumsuz duygular yaşama eğiliminin kişilik boyutu olan nörotisizm, somatizasyon ile kişilik faktörlerinin araştırıldığı çalışmaların sıklıkla konusu olmuştur.

Yapılan araştırmalar nörotisizmin* somatizasyonla yakından ilişkili (Jellesma, 2018; Wongpakaran ve Wongpakaran, 2014) ve somatizasyonun en güçlü yordayıcısı olduğunu bildirmektedir (Klimowicz, 2003). Ulusal ve uluslararası alanyazınında yapılan çalışmalar nörotisizm kişilik özelliği düzeyinin kadınlarda erkeklere göre daha yüksek

olduğuna dikkat çekmektedir (Akyunus ve ark., 2021; Schmitt ve ark., 2008; Weisberg ve ark., 2011). Bu kapsamda, nörotisizm düzeyi yüksek kadınların daha çok endişe ve tedirginlik yaşadığı ve bu nedenle de psikolojik ve duygusal faktörlerin bedensel belirtilerle ifade edildiği somatizasyonu erkeklere kıyasla daha çok deneyimlediği düşünülebilir. Psikolojik faktörlerin neden kadınlarda daha yaygın olduğunu ve somatizasyonun neden daha sık görüldüğünü değerlendirmek için biyopsikososyal yaklaşım kapsamında sosyal faktörlerin önemini de göz ardı etmemek gerekir.

Sosyal Faktörler

Somatizasyonla ilişkili sosyal faktörlerin başında kültür gelmektedir ve pek çok çalışma kültür bağlamında somatizasyonu açıklamaya çalışmaktadır. Ek olarak, özellikle evli kadınlarda somatizasyonun daha yüksek görülmesine ilişkin bulgular olması (örn., Babu, Streedevi, John ve Krishnapillai, 2019; Gupta ve ark., 2020) evlilik perspektifinden de somatizasyonun değerlendirilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Ancak somatizasyon alanında sosyal faktörleri değerlendiren çalışmaların çoğu zaman kültüre odaklandığı ve evlilikle ilişkisine yönelik incelemelere yeterince yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bu nedenle aşığıdaki bölümde önce kültürel faktörlere, sonrasında ise somatizasyonun ortaya çıkması ve devam etmesinde rolü olduğu düşünülen evlilikle ilgili faktörlere yer verilecektir.

Kültürel Faktörler

Kültürler arası çalışmalar somatizasyonun sıklığının farklı toplumlarda karşılaştırılabilir olmasına olanak tanınması yanında kültürel farkların somatizasyon üzerindeki rolünün de anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Gureje ve arkadaşları (1999) tarafından somatizasyonun birincil sağlık basamaklarında bir psikopatoloji olarak yaygınlığının Türkiye, Yunanistan, Almanya, Hindistan, Nijerya, Hollanda, İngiltere, Japonya, Fransa, Brezilya, Şili, Amerika, Çin ve İtalya olmak üzere toplam 14 ülkede değerlendirildiği çalışmada, somatizasyon yaygınlığında ilk iki sırayı Güney Amerika ülkeleri paylaşmış ve üçüncü sırayı Türkiye almıştır. İlgili çalışmada ülkemizde somatizasyon yaygınlığı %1,9 ve somatik semptom yaygınlığı %25,2 olarak bulunmuştur. Batılı olmayan toplumlarda, somatizasyonun ve somatik belirtilerin daha yaygın olduğuna da dikkat çekmektedir (Ma-Kellams, 2014; Xiaolu ve ark., 2015).

Kişilerde somatik algının ve anlamının kültürden etkilendiği (Bragazzi, Puente ve Natta, 2014) ve özellikle kolektivist kültürlerde bireylerin duygusal sıkıntılarını bedenleri aracılığıyla ortaya koyduğu bilinmektedir (Kirmayer ve Young, 1998). Bedensel belirtiler ile somatizasyonun iç içe geçtiği Çin kültüründe olduğu gibi (Ryder, Yang, Zhu, Yao, Yi, Heine ve Bagby, 2008; Zhou ve ark., 2011), somatizasyon Türk kültüründe de yaygın olarak görülmektedir. Türk göçmenleri inceleyen bir çalışmada katılımcıların yarısından fazlasının somatoform bozukluk tanısı aldığı ve dörtte birinde de kronik somatoform ağrı bozukluğu görüldüğü raporlanarak somatizasyonun en yaygın görülen rahatsızlık olduğu bildirilmiştir (Schmeling-Kludas, Fröschlin ve Boll-Klatt, 2003). Sıkıntılarının somatik olarak ifade edilmesi özellikle sosyal çevre ve uyumu desteklemek suretiyle Batılı olmayan toplumlarda kabul edilebilir bir mekanizma olarak görülürken, Batı toplumlarında bu durum ilkel ve regresif bir tutum olarak kabul görmekten uzaktır (Şahin, Türkcan, Belene, Yeşillibursa ve Yurt, 2009). Benzer şekilde, Batı toplumlarının aksine Batılı olmayan toplumlarda, ruhsal hastalıklara yönelik psikolojik semptomların inkâr edilmesi ve maskelenmesi yaygın görülen bir davranıştır (Skapinakis ve Araya, 2011).

Evlilikle İlgili Faktörler

Larson ve Holman (1994) evliliği aile ilişkisinin kurulması ve kendinden sonra bir neslin yetiştirilmesini sağlayan bir insan ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Evlilik ve sağlık ilişkisi alanyazınında sıklıkla araştırılmaktadır. Genel olarak yürütülen pek çok çalışmanın bulgusu evli bireylerin evli olmayanlara göre daha iyi ruhsal ve fiziksel sağlığa sahip olduğunu gösterse de (Kiecolt-Glaser ve Newton, 2001; Robles, 2014; Whitson ve El-Sheikh, 2003, Williams ve Umberson, 2004), cinsiyet farkını araştıran çalışmalar evliliğin erkeklerin fizyolojik ve psikolojik sağlıklarına sunduğu katkının daha çok olduğunu belirtmektedir. Evlilikle ilgili yapılan güncel çalışmaların evli olmaktan ziyade evlilik kalitesinin bireylerin fiziksel ve psikolojik iyi olma hâliyle nasıl ilişkili olduğuna odaklanarak evlilik uyumu kavramının rolünü incelediği görülmektedir (örn., Parlak ve Karaköse, 2022; Sharpley, Khambhati, Schultz, Tahhan ve Quyyumi, 2020; Özel ve Karaköse, 2023). Spainer (1976) evlilik uyumunu eşlerin günlük yaşam dâhilinde birbirlerine uyum sağlaması ve belirli bir süre içerisinde değişimi olarak tanımlamaktadır. Evlilik uyumu evliliğin devamı için önemli bir faktör olması

yanında (Le ve Agnew, 2003), hem fizyolojik hem de psikolojik sağlık problemleriyle yakından iliŐkildir (Robles 2014, Wade ve Pevalin, 2004; Whisman ve Uebelacker, 2003).

Kadınlar genel olarak aile içerisinde evdeki düzenin sağlanması ve çocukla ilgili sorumlulukların esas stlenicisi konumundadır (Ciciolla ve Luthar, 2019). Ayrıca aile içerisinde cinsiyete dayalı hiyerarŐik bir yapı da söz konusu olabilmektedir (Finlay ve Clarke, 2003). Ülkemiz alanyazınında ev kadınlarıyla yapılan bir çalışma özellikle yüksek psikolojik sıkıntı ve psikolojik semptomlar arasında ev kadınlarındaki tükenmiŐliđin rolüne dikkat çekerken (Durak, Senol-Durak ve Karakose, 2022), evli kadınlarda tükenmiŐliđin araştırıldığı bir başka çalışmada tükenmiŐliđin iki farklı boyutu olan destek eksikliği ve sıkıcı-yorucu ev ortamının somatizasyon ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. (Karakose ve Ulusoy, 2022).

Evliliği ilişki memnuniyeti ve mutluluğu açısından değerlendiren evlilik uyumu kavramı (Lewis ve Spainer, 1979) ile somatizasyon arasındaki negatif yönlü ilişkiye dikkat çeken çalışmalar olsa da evliliklerde somatizasyonun iŐlevsel bir yönünün de bulunabileceğini yani somatizasyon düzeyi arttıķa evlilik uyumunun arttığına yönelik de bulgular yer almaktadır (Lim, 2000). Somatizasyonun kişi için ağrı Őikāyetlerinin aile içinde daha fazla kabul edilerek sekonder (ikincil) kazançları besleyen yn nedeniyle semptomu olan kişilerin aile iliŐkilerinin iyi olması rastlanan bir durumdur (Yavuz ve ark., 2012). Bir başka ifadeyle, somatizasyonun bir iletişim biçimi olarak ailede yer etmesi sonucu semptomun varlığının devamı ve ilişkide memnuniyete hizmet etmesi muhtemeldir.

Sonuç

Somatizasyon bir tanı olarak psikopatoloji kapsamında değerlendirildiği gibi en st düzeyinde çok sayıda tıbbi muayene ve tedavi giriŐimleriyle kişinin iŐlevselliđini kaybettiği ve stresli durumlara bağlı olarak ortaya çıkan bedensel belirtilerin yer aldığı bir spektrum olarak görülmektedir (Kırkpınar, Deveci, Kılıç ve Zihni-amur, 2016). Somatizasyona ilişkin yapılan çalışmalar cinsiyet farkına işaret ederken, kadınların erkeklere kıyasla daha fazla somatik semptom gösterdiği ve daha yüksek oranda somatizasyon tanısı aldığı bilinmektedir (Davila, Bernier, Franco ve Kopka; Walker, Gelfand, Gelfand, Koss ve Katon, 1995).

Somatizasyonun etiyojisi biyomedikal bakış açısından incelendiğinde salt biyolojik olduğunu söylemek için yeterli kanıt bulunmamaktadır (Okuyuz, 1999). Ruh ve beden ayırımına karşı çıkararak insanı bütünlük açısından ele alan biyopsikososyal yaklaşım kapsamında (Engel, 1977), bu çalışmada kadınlarda somatizasyon sosyal ve psikolojik faktörlerle bir arada ele alarak değerlendirilmiştir.

Somatizasyonun kadınlarda daha yaygın olarak görülmesi biyolojik olarak cinsiyetler arası görülen nöroanatomik, nörofizyolojik ve nörobiyolojik farklılıklarla ilişkilendirilmektedir (Fillingim ve Maixner, 1995). Somatik semptomları olan ve somatizasyon yaşayan kişilerde daha sık depresyon ve anksiyete görüldüğü (Bonomi ve ark., 2006; Gülec, Hoçaoğlu ve Durmuş, 2007) ve bu bozuklukların komorbide oranlarının yüksek olduğu bilinmektedir. Bu nedenle kadınlarda somatizasyonun daha yaygın görülmesinde psikolojik faktörler olarak diğer semptom ve bozuklukların yaygınlığı yer almaktadır. Ayrıca kişilik özelliklerinden nörotisizmin somatizasyonla yakından ilişkili olması (Jellesma, 2018; Wongpakaran ve Wongpakaran, 2014) ve kadınların daha yüksek nörotisizm düzeyine sahip olmaları (örn., Akyunus ve ark., 2021; Schmitt ve ark., 2008; Weisberg ve ark., 2011) somatizasyonun kadınlarda daha yaygın görülmesine yönelik psikolojik faktörlerin rolüne dikkat çekmektedir.

Sosyal faktörler kapsamında özellikle Batılı olmayan toplumlarda somatizasyonun daha yaygın görülmesi psikolojik rahatsızlıkların toplumlarda kabul görmesi, kişilerin kendilerini ifade etme biçimleriyle ilişkilendirilmektedir (Kirmayer, Groleau, Looper ve Dao, 2004; Ma-Kellams, 2014). Erkek egemen toplumlarda kadınların daha dezavantajlı olması ise somatizasyonun kültürel boyutuyla yakından ilişkilidir. Wool ve Barsky (1994) kadınların olumsuz yaşam olaylarını daha fazla deneyimlemeleri nedeniyle somatizasyonun kadınlarda daha yaygın olduğuna dikkat çekmektedir. Somatizasyon tanısına sahip olan kadınlar ile olmayan kadınları karşılaştıran bir çalışmada, somatizasyon bozukluğu tanısına sahip kadınların çocukluk dönemlerinde daha fazla duygusal ihmal, duygusal ve fiziksel istismar yaşadığı bulunmuştur (Taycan, Şar, Çelik ve Erdoğan-Taycan, 2014).

Somatizasyonu etkileyen sosyal faktörlerden biri de evlilik ilişkisidir. Somatizasyonla ilgili yapılan çalışmalarda ağrı ya da benzeri somatik problemlerden müzdarip kadınların büyük bir oranının evli olması

(Babu ve ark., 2019; Gupta ve ark., 2020) somatizasyonu açıklamada evliliğin olası bir rolüne dikkat çekmektedir. İlgili alanyazınında yapılan çalışmalar evlilik memnuniyetinin evli çiftlerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Kiecolt-Glaser ve Newton, 2001; Robles, 2014). Evlilikteki mutluluk ve memnuniyeti tanımlamak için kullanılan evlilik uyumu kavramına ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, evli kadınların evli erkeklere kıyasla daha fazla fiziksel ve psikolojik semptom yaşadıkları bilinmektedir (Beam et al., 2017; Scott ve ark., 2010; Wishman ve ark., 2006). Evlilik uyumu ve somatizasyon arasındaki ilişkiyi yorumlamada evlilik uyumuyla negatif yönde ilişkili olan evlilik süresi ve çocuk sahibi olma durumu (Lanner ve Bradbury, 2010; Orathinkal ve Vansteenwegen, 2007; Twenge, Campbell, Foster, 2003) göz ardı edilmemelidir. Çermik ve arkadaşları (1999) yaptıkları çalışmada somatizasyon görülen kadınların özellikle 10 yıldan daha uzun süredir evli olan kadınlar olduğuna dikkat çekmektedir. İlerleyen evlilik yıllarında çocuğun dünyaya gelmesi ve kadına yüklenen sorumluluğun artışının bu ilişkiye katkı sunması olasıdır. Bununla tutarlı şekilde, ülkemiz alanyazınında yürütülen güncel bir çalışmada evli ev kadınlarında tükenmişlikle ilişkili olan sıkıcı-yorucu ev ortamı ve destek eksikliği puanları arttıkça somatizasyon puanlarının da arttığı görülmüştür (Karakose ve Ulusoy, 2021).

Evlilik uyumu ve somatizasyon arasında negatif bir ilişki den bahsedilse de (Lim, 2000) evli kadınların evliliklerinde yaşadıkları memnuniyetsizlik nedeniyle mi hastalandıkları yoksa sağlık koşullarının mı evliliklerinde memnuniyetsizlik yarattığı henüz net olarak bilinmemektedir (Levenson ve ark., 1993). Bu bakış açısına göre somatizasyon ile evlilik uyumu arasında sebep-sonuç ilişkisine dair çıkarım yapmak için bu değişkenlerin ilişkisini boylamsal olarak inceleyen çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır.

Evlilik uyumu ve somatizasyon arasındaki negatif ilişkiye dikkat çeken bulgulara rağmen, somatizasyon ve evlilik uyumu arasındaki ilişkinin pozitif yönde olabilmesi de mümkündür. Feinauer ve Steele (1992) kronik ağrıdan müzdarip bazı çiftlerde evlilik uyumunun ortadan kalkmadığını, bu durumun ağrının evliliği dengede tutmak üzere bir misyon üstlenmesiyle açıklanabildiğini belirtmektedir. Bakım veren evlilikler olarak adlandırılan bu tarz evliliklerde, kadınlarda görülen somatik semptomların olumlu yaklaşım görmesi sonucunda evlilik uyumuyla

pozitif bir ilişki göstermesi ve ikincil bir kazanç olarak semptomun devamlılığında rol oynaması mümkündür. Somatizasyonun doğası gereği evlilikte ortaya çıkan çatışmalarla baş etmek ve bu çatışmalara karşı evlilik uyumunu korumak adına bir baş etme yöntemi olarak kullanılma ihtimalinin somatizasyonun işlevini değerlendirmede göz önüne alınması önemlidir. Nitekim ülkemizde yeni evli çiftlerle evlilik uyumu ve somatizasyon arasındaki karşılıklı ilişkiyi boylamsal olarak inceleyen bir tez çalışmasında, evliliğin ilk yılındaki evlilik uyumunun 2,5 yıl sonra ölçümlenen somatizasyon düzeyini hem kadın hem de erkek eşler için pozitif yönde yordadığı ancak evliliğin ilk yılındaki somatizasyon düzeyinin çiftlerin 2,5 yıl sonraki evlilik uyumlarıyla ilişkili olmadığı bulunmuştur. İlgili bulgu, somatizasyonun evlilikte ortaya çıkan çatışmalarla başa çıkmak ve evliliğin ilk yıllarından sonra azalmaya başlayan evlilik uyumunu dengede tutmak adına bir rol edinmesi olarak yorumlanmaktadır (Karaköse, 2018). Ancak bu ilişkinin evliliğin diğer aşamalarındaki çiftlerde nasıl olduğunu ve zaman içerisinde nasıl değişim göstereceğini anlamak için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada sosyal faktörler kültür ve evlilik perspektifinden ele alınmıştır. Hem evlilik uyumu hem de somatizasyonla yakından ilişkili olabilecek gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve kadınların çalışma durumlarının somatizasyonun kadınlarda neden daha yaygın görüldüğünü açıklamadaki olası rolüne değinilmemiştir. Ayrıca, bu çalışmada sosyal faktörler başlığı altında kültüre ek olarak evlilik kapsamında bir incelemeye yer verilmiş olsa da bu bulguların pek çoğunun somatizasyonun evlilik içindeki rolünü tek bir eşten veri toplayarak değerlendirdiği görülmüştür. Somatizasyonun evlilik içerisindeki kişisel (intrapersonal) ve kişiler arası (interpersonal) faktörlerle ilişkisinin değerlendirilmesi için her iki eşin katıldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde ikili (dyadic) veri analizi kullanılarak evli çiftlerle yürütülmüş güncel araştırmalar (örn., Karaköse, Urs, Marshall ve Ledermann, 2023; Karaköse ve Ledermann, 2023, Malatyahı ve Sunal, 2020) eşlerin kendileriyle ilgili faktörlerin sadece kendi sonuç değişkenleriyle ilgili değil, aynı zamanda eşlerinin sonuç değişkenleri üzerinde de rolü olduğuna dikkat çekmektedir. Bu kapsamda kişilerin semptomlarını pekiştiren eş davranışlarının anlaşılması etkin tedavi protokollerinin geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Özellikle ikili veri analiz yöntemi

kullanılarak her iki eşin de dâhil olacağı kronik ve psikiyatrik rahatsızlıklar ile travmatik yaşantıların rolünün ve evliliklerde çatışmaların değerlendirildiği boylamsal araştırma çalışmalarının somatizasyonun doğasının anlaşılmasına ışık tutacağı düşünülmektedir. Somatizasyonla ilgili alanyazınında yapılan çalışmaların artması ve semptomların işlevlerinin anlaşılmasının etkin bir tedavi için gerekli olduğu açıktır. Somatizasyonun biyopsikososyal yapısı kapsamında bahsedilen bireysel ve toplumsal düzeydeki öngörü faktörlerinin ruh sağlığı çalışanları ve politika yapıcılar tarafından somatizasyonun önlenmesinde dikkate değer olduğu düşünülmektedir.

*: Kişilik alanlarının kapsamlı ve boyutsal olarak değerlendirildiği beş faktör kişilik modelinde (FFM; Costa ve McCrae, 1985) kişilik özellikleri nörotisizm (nevrotiklik), dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve özdenetim olmak üzere beş boyutta değerlendirilmektedir. Nörotisizm (nevrotiklik) boyutu kişilerin durumları tehdit edici olarak görmesi ve hissetmesi ve bu nedenle olumsuz duygular yaşama eğilimidir.

Teşekkür: Bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: N/A.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no grant support.

Kaynakça

- Akyunus, M., Gençöz, T. & Aka, B.T. (2021). Age and sex differences in basic personality traits and interpersonal problems across young adulthood. *Current Psychology*, 40, 2518–2527. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-0165-z>
- Alkın, T. (1999). Somatizasyonda Biyolojik Etmenler. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 1(1), 18-26.
- APA (1980). *DSM-3 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık.
- APA (2010). *DSM-4-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık.
- APA (2013). *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık.

- American Psychiatric Association. (2022). Somatic symptoms and related disorders Disorder içinde. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787.x09_Somatic_Symptom_and_Related_Disorders
- Babacan, S. (2003). Hastalıkta Ruh ve Baden Etkileşimi. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(2), 519-524.
- Babu, A. R., Sreedevi, A., John, A. & Krishnapillai, V. (2019). Prevalence and determinants of somatization and anxiety among adult women in an urban population in Kerala. *Indian Journal of Community Medicine: Official Publication of Indian Association of Preventive & Social Medicine*, 44(Suppl 1), 66-69. https://doi.org/10.4103/ijcm.IJCM_55_19
- Barsky, A.J., Peekna, H.M. & Borus, J.F. (2001). Somatic symptom reporting in women and men. *Journal of General Internal Medicine*, 16(4), 266-275. <https://doi:10.1046/j.1525-1497.2001.00229.x>
- Beam, C. R., Dinescu, D., Emery, R. & Turkheimer, E. (2017). A Twin Study on Perceived Stress, Depressive Symptoms, and Marriage. *Journal of Health and Social Behavior*, 58(1), 37–53. <https://doi.org/10.1177/0022146516688242>
- Bener, A., Ghuloum, S. & Burgut, F. T. (2010). Gender differences in prevalence of somatoform disorders in patients visiting primary care centers. *Journal of Primary Care & Community Health*, 1(1), 37-42. <https://doi.org/10.1177/2150131909353333>
- Bonomi, A. E., Thompson, R. S., Anderson, M., Reid, R. J., Carrell, D., Dimer, J. A. & Rivara, F. P. (2006). Intimate partner violence and women's physical, mental, and social functioning. *American Journal of Preventive Medicine*, 30(6), 458-466. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2006.01.015>
- Bragazzi, N. L., Puente, G. D. & Natta, W. M. (2014). Somatic perception, cultural differences and immigration: results from administration of the Modified Somatic Perception Questionnaire (MSPQ) to a sample of immigrants. *Psychology Research and Behavior Management*, 7, 161–166. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S55393>
- Brambila-Tapia, A. J. L., Saldaña-Cruz, A. M., Meléndez-Monreal, K. C., Esparza-Guerrero, Y., Martínez-Hernández, A., Rosales-Torres, B. G. & Ríos-González, B. E. (2021). Association of personal, behavioral and positive psychological variables with somatization and number of diseases in Mexican general population: the influence of gender. *Psychology, Health & Medicine*, 1-9. <https://doi.org/10.1080/13548506.2021.1985150>
- Brown, R. J. (2004). Psychological mechanisms of medically unexplained symptoms: An integrative conceptual model. *Psychological Bulletin*, 130 (5), 793-812.
- Ciciolla, L. & Luthar, S. S. (2019). Invisible household labor and ramifications for adjustment: Mothers as captains of households. *Sex Roles*, 81(7), 467-486. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-1001-x>
- Costa, P. X., Sr. & McCrae, R. R. (1985). *NEO Personality Inventory (NEO-PI)*. Odesa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Davila, G. W., Bernier, F., Franco, J. & Kopka, S. L. (2003). Bladder dysfunction in

- sexual abuse survivors. *The Journal of Urology*, 170(2 Pt 1), 476–479. <https://doi.org/10.1097/01.ju.0000070439.49457.d9>
- Dhindsa, D. S., Khambhati, J., Schultz, W. M., Tahhan, A. S. & Quyyumi, A. A. (2020). Marital status and outcomes in patients with cardiovascular disease. *Trends in Cardiovascular Medicine*, 30(4), 215-220. <https://doi.org/10.1016/j.tcm.2019.05.012>
- Dickinson, W.P., Dickinson, L.M., deGruy, F.V., Candib, L.M., Main, D.S., Libby, A.M. & Rost, K. (2003). The somatization in primary care study: a tale of three diagnoses. *General Hospital Psychiatry*, 25(1), 1-7. <https://doi.org/10.1016/s0163>
- Durak, M., Senol-Durak, E. & Karaköse, S. (2022). Psychological distress and anxiety among housewives: The mediational role of perceived stress, loneliness, and housewife burnout. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02636-0>
- Duruk, B. & Sertel Berk, Ö. (2019). Fonksiyonel somatik sendromlar ve DSM-5: Zihin beden yaklaşımı açısından bir değerlendirme. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 3(2), 116-128. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000013>
- Eagly, A. H. (2013). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Psychology Press.
- Engel, G. (1977). The need for a new medical model: a challenge for biomedical science. *Science*, 196(4286), 129–136. <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Enna, S. J. & McCarron, K. E. (2006). The role of GABA in the mediation and perception of pain. *Advances in Pharmacology*, 54, 1-27. [https://doi.org/10.1016/S1054-3589\(06\)54001-3](https://doi.org/10.1016/S1054-3589(06)54001-3)
- Feinauer, L. L. & Steele, W. R. (1992). Caretaker marriages: The impact of chronic pain syndrome on marital adjustment. *American Journal of Family Therapy*, 20(3), 218–226. <https://doi.org/10.1080/01926189208250891>
- Fillingim, R. B. & Maixner, W. (1995, December). Gender differences in the responses to noxious stimuli. In *Pain forum* (Vol. 4, No. 4, pp. 209-221). Churchill Livingstone.
- Gabriel, B., Beach, S. R.H. & Bodenmann, G. (2010). Depression, marital satisfaction and communication in couples: Investigating gender differences. *Behavior Therapy*, 41(3), 306–316. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2009.09.001>
- Garrusi, B., Danaei, M. & Aboosaeidi, R. (2019). The prevalence and predictive factors of somatization and its relationship with anxiety and depression in Iranian population. *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 60(4), 400-406. <https://doi.org/10.15167/2421-4248/jpmh2019.60.4.1006>
- Ghaemi S. N. (2009). The rise and fall of the biopsychosocial model. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 195(1), 3–4. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.109.063859>
- Glise, K., Ahlberg, G. & Jonsdottir, I. H. (2014). Prevalence and course of somatic symptoms in patients with stress-related exhaustion: does sex or age matter. *BMC Psychiatry*, 14(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-14-118>
- Gupta, S., Taneja, N., Kapoor, S. K. & Kumar, A. (2020). Comparison of mental health status of married and unmarried girls of late adolescent age in an urban slum

- of Delhi. *Indian Journal of Community Medicine*, 45(2), 145–148. https://doi.org/10.4103/ijcm.IJCM_204_19
- Gureje, O., Simon, G.E., Ustun, T.B. & Goldberg, D.P. (1997). Somatization in cross-cultural perspective: a World Health Organization study in primary care. *American Journal of Psychiatry*, 154(7), 989-995. <https://doi.org/10.1176/ajp.154.7.989>
- Gülec, M. Y., Hocaoglu, C., Gökce, M. & Sayar, K. (2007). Kalple ilişkili olmayan göğüs ağrısında aleksitimi, öfke ve bedensel duyumları büyütmeye*/Alexithymia, anger and somatosensory amplification with chest pain without cardiac etiology. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(1), 14.
- Heinrich, T. W. (2004). Medically unexplained symptoms and the concept of somatization. *WMJ-MADISON*-, 103, 83-87.
- Hinz, A., Ernst, J., Glaesmer, H., Brähler, E., Rauscher, F. G., Petrowski, K. & Kocalevent, R. D. (2017). Frequency of somatic symptoms in the general population: Normative values for the Patient Health Questionnaire-15 (PHQ-15). *Journal of Psychosomatic Research*, 96, 27-31. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2016.12.017>
- Hsu, L. K. G. & Folstein, M. F. (1997). Somatoform disorders in Caucasian and Chinese Americans. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 185(6), 382–387. <https://doi.org/10.1097/00005053-199706000-00004>
- Jasmin, L., Wu, M. V. & Ohara, P. T. (2004). GABA puts a stop to pain. *Current Drug Targets-CNS & Neurological Disorders*, 3(6), 487-505. <https://doi.org/10.2174/1568007043336716>
- Jellesma, F. C. (2008). Health in young people: social inhibition and negative affect and their relationship with self-reported somatic complaints. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 29(2), 94-100. <https://doi.org/10.1097/DBP.0b013e31815f24e1>
- Karaköse, S. (2018). *Yeni evli çiftlerde evlilik uyumu ve somatizasyon arasındaki karşılıklı ilişkinin boylamsal açıdan incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaköse, S., & Ulusoy, A. (2022). Ev kadınlarında tükenmişlik ve somatizasyon: Depresyonun yordayıcıları. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(1), 94-102. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.22.1.10>
- Karaköse, S., & Ledermann, T. (2023). Let's talk, honey: An analysis of associations between communication patterns and dyadic adjustment in married couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, <https://doi.org/10.1177/02654075231153668>
- Karaköse, S., Urs, M., Marshall, J. E. & Ledermann, T. (2023). Depression, anxiety, stress, and sexual satisfaction in couples. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/0092623X.2023.2166637>
- Kırpınar, İ., Deveci, E., Kılıç, A. & Çamur, D. Z. (2016). Somatization disorder and hypochondriasis: As like as two peas? *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(3), 165–173. <https://doi.org/10.5455/apd.201002>
- Kiecolt-Glaser, J. K. & Newton, T. L. (2001). Marriage and health: His and

- hers. *Psychological Bulletin*, 127(4), 472–503. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.4.472>
- Kiecolt-Glaser, J. K. & Wilson, S. J. (2017). Lovesick: How Couples' Relationship Influence Health. *Annual review of clinical psychology*, 8(13), 421–443. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045111>
- Kirmayer, L. J., Groleau, D., Looper, K. J. & Dao, M. D. (2004). Explaining medically unexplained symptoms. *Canadian Journal of Psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*, 49(10), 663–672. <https://doi.org/10.1177/070674370404901003>
- Kirmayer, L. J. & Young, A. (1998). Culture and somatization: clinical, epidemiological, and ethnographic perspectives. *Psychosomatic Medicine*, 60(4), 420–430. <https://doi.org/10.1097/00006842-199807000-00006>
- Klimowicz, A. (2003). Comparison of the personality of anxiety disorder patients and somatization disorder patients before and after psychotherapy. *Psychiatria Polska*, 37(2), 235-246.
- Kocalevent, RD., Hinz, A. & Brähler, E. (2013). Standardization of a screening instrument (PHQ-15) for somatization syndromes in the general population. *BMC Psychiatry*, 13(91), 1-8 <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-91>
- Koh, K. B. (2018). Biological Mechanisms of Somatization. In *Stress and Somatic Symptoms* (pp. 95-103). Springer, Cham.
- Güleç, M. Y., Hocaoglu, C., Gökce, M. & Sayar, K. (2007). Kalple ilişkili olmayan göğüs ağrısında aleksitimi, öfke ve bedensel duyuları büyütme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(1), 14.
- Larson, J. H. & Holman, T. B. (1994). Premarital predictors of marital quality and stability. *Family Relations*, 43(2), 228-237. <https://doi.org/10.2307/585327>
- Lavner, J. A. & Bradbury, T. N. (2010). Patterns of change in marital satisfaction over the newlywed years. *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1171-1187. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00757.x>
- Le, B. & Agnew, C. R. (2003). Commitment and its theorized determinants: A meta-analysis of the Investment Model. *Personal Relationships*, 10(1), 37-57. <https://doi.org/10.1111/1475-6811.00035>
- Levenson, R. W., Carstensen, L. L. & Gottman, J. M. (1993). Long-term marriage: Age, gender, and satisfaction. *Psychology and Aging*, 8(2), 301–313. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.8.2.301>
- Lewis, R. & Spanier, G. (1979). Theorizing about the quality and stability of marriage. In: Burr, W.R, Hill, R., Nye, F.I, Reiss I, editors. *Contemporary Theories about the Family: Research-based theories*. 2 ed. New York: Free Press.
- Lipowski, Z.J (1988). Somatization: the concept and its clinical application. *American Journal of Psychiatry*, 145(11), 1358-1368. <https://doi.org/10.1176/ajp.145.11.1358>
- Lim, B. K. H. (2000). *Conflict resolution styles, somatization, and marital satisfaction in Chinese couples: The moderating effect of forgiveness and willingness to seek professional help*. Texas Tech University.
- Malatyah, M. K. & Sunal, A. B. (2020). Evli çiftlerde bağlanma boyutları ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide evlilik gücünün aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergi-*

- si, 35(85), 65-78. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320181219m000016>
- Macina, C., Bendel, R., Walter, M. & Wrege, J. S. (2021). Somatization and somatic symptom disorder and its overlap with dimensionally measured personality pathology: A systematic review. *Journal of Psychosomatic Research*, 151, 110646. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2021.110646>
- Ma-Kellams, C. (2016). Addendum: Cross-cultural differences in somatic awareness and interoceptive accuracy: A review of the literature and directions for future research. *Frontiers in Psychology*, 5, 1379-1487. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01379>
- McLean, C. P., Asnaani, A., Litz, B. T. & Hofmann, S. G. (2011). Gender differences in anxiety disorders: prevalence, course of illness, comorbidity and burden of illness. *Journal of Psychiatric Research*, 45(8), 1027–1035. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2011.03.006>
- Mourad, G., Jaarsma, T., Strömberg, A. & Johansson, P. (2022). Somatization in women and men with non-cardiac chest pain compared to the general Swedish population. *Psychiatry Research Communications*, 2(2), 100047. <https://doi.org/10.1016/j.psycom.2022.100047>
- Okyayuz, H. Ü. (1999). *Sağlık Psikolojisi, Sağlık Psikolojisi Giriş*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Orathinkal, J., Vansteenwegen, A. & Burggraeve, R. (2008). Are demographics important for forgiveness? *The Family Journal*, 16(1), 20–27. <https://doi.org/10.1177/1066480707309542>
- Özel, E. P. & Karaköse, S. (2023). Bağlanma stilleri ile ilişki merkezli ve partner odaklı obsesif kompulsif belirtiler arasındaki ilişkide evlilik uyumunun aracı rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 7 (1), 11-25. <https://doi.org/10.57127/kpd.26024438m000077X>
- Parlak, Ü. & Karaköse, S. (2022). COVID-19 sürecinde evden çalışan annelerde depresyonu yordayan faktörler: İş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliği. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 149-189. <https://doi.org/10.21798/kadem.2022.56>
- Peleg, O. (2008). The relation between differentiation of self and marital satisfaction: What can be learned from married people over the course of life?. *The American Journal of Family Therapy*, 36(5), 388-401. <https://doi.org/10.1080/01926180701804634>
- Piccinelli, M. & Simon, G. (1997). Gender and cross-cultural differences in somatic symptoms associated with emotional distress. An international study in primary care. *Psychological Medicine*, 27(2), 433–444. <https://doi.org/10.1017/s0033291796004539>
- Real, M., Rodríguez-Arias, J., Cagigas, J., Aparicio, M. & Real, M. (2000). Terapia Familiar Breve: Ahorro en el gasto sanitario de la patología somatomorfa [Brief Family Therapy: Cost reduction in the treatment of somatoform pathology. *Cuadernos de terapia familiar*, 14, 167–173.
- Regitz-Zagrosek, V. (2012). Sex and gender differences in health: Science & Society Series on Sex and Science. *EMBO Reports*, 13(7), 596-603. <https://doi.org/10.1038/embor.2012.87>

- Riecher-Rössler, A. (2010). Prospects for the classification of mental disorders in women. *European Psychiatry*, 25(4), 189-196. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2009.03.002>
- Rief, W., Hennings, A., Riemer, S. & Euteneuer, F. (2010). Psychobiological differences between depression and somatization. *Journal of Psychosomatic Research*, 68(5), 495-502. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2010.02.001>
- Robles, T. F. (2014). Marital quality and health: Implications for marriage in the 21st century. *Current Directions in Psychological Science*, 23(6), 427-432. <https://doi.org/10.1177/0963721414549043>
- Ryder, A. G., Yang, J., Zhu, X., Yao, S., Yi, J., Heine, S. J. & Bagby, R. M. (2008). The cultural shaping of depression: somatic symptoms in China, psychological symptoms in North America? *Journal of Abnormal Psychology*, 117(2), 300-313. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.117.2.300>
- Schmeling-Kludas, C., Fröschlin, R. & Boll-Klatt, A. (2003). Stationäre psychosomatische Rehabilitation für türkische Migranten: Was ist realisierbar, was ist erreichbar? [Inpatient psychosomatic rehabilitation for Turkish migrants: what can be realized, what are the effects?]. *Die Rehabilitation*, 42(6), 363-370. <https://doi.org/10.1055/s-2003-45460>
- Schmitt, D. P., Realo, A., Voracek, M. & Allik, J. (2008). Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1), 168-182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.1.168>
- Scott, K. M., Wells, J. E., Angermeyer, M., Brugha, T. S., Bromet, E., Demyttenaere, K., de Girolamo, G., Gureje, O., Haro, J. M., Jin, R., Karam, A. N., Kovess, V., Lara, C., Levinson, D., Ormel, J., Posada-Villa, J., Sampson, N., Takeshima, T., Zhang, M. & Kessler, R. C. (2010). Gender and the relationship between marital status and first onset of mood, anxiety and substance use disorders. *Psychological Medicine*, 40(9), 1495-1505. <https://doi.org/10.1017/S0033291709991942>
- Sharpe, M., Peveler, R. & Mayou, R. (1992). The psychological treatment of patients with functional somatic symptoms: a practical guide. *Journal of Psychosomatic Research*, 36(6), 515-529. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(92\)90037-3](https://doi.org/10.1016/0022-3999(92)90037-3)
- Skapinakis, P. & Araya, R. (2011). Common somatic symptoms, causal attributions of somatic symptoms and psychiatric morbidity in a cross-sectional community study in Santiago, Chile. *BMC Research Notes*, 4(1), 1-5. <https://doi.org/10.1186/1756-0500-4-155>
- Spanier, G.B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38, 15-28. <https://doi.org/10.2307/350547>
- Stoudemire A. (1991). Somatothymia. *Psychosomatics*, 32(4), 365-381. [https://doi.org/10.1016/s0033-3182\(91\)72037-9](https://doi.org/10.1016/s0033-3182(91)72037-9)
- Şahin, E. M. Ö., Türkcan, A. S., Belene, A., Yeşilbursa, D. & Yurt, E. (2009). Somatizasyonda kültürel ve sosyolojik faktörler [Somatization: Cultural and sociologic factors]. *Yeni Symposium: Psikiyatri, Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 47(4), 187-193.

- Taycan, O., Şar, V., Çelik, C. & Erdogan-Taycan, S. (2014). Trauma-related psychiatric comorbidity of somatization disorder among women in eastern Turkey. *Comprehensive Psychiatry*, 55(8), 1837–1846. <https://doi.org/10.1016/j.comp-psych.2014.08.052>
- Taylor, E.S. (2009)ç Health Psychology, McGraw-Hill International Edition, 7th edition, NY.
- Trofimova, I., Sulis, W. (2018). There is more to mental illness than negative affect: comprehensive temperament profiles in depression and generalized anxiety. *BMC Psychiatry* 18, 125- 142. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1695-x>
- Tunçer, Ö. (1999). Somatizasyon-Bir Klinik Yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Dergisi*, 1(1). 90-91.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. & Foster, C. A. (2003). Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. *Journal of Marriage and Family*, 65(3), 574-583. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00574.x>
- Vlassoff, C. (2007). Gender differences in determinants and consequences of health and illness. *Journal of Health, Population, and Nutrition*, 25(1), 47-61.
- Wade, T. J. & Pevalin, D. J. (2004). Marital Transitions and Mental Health. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(2),155-170. <https://doi.org/10.1177/002214650404500203>
- Walker, E. A., Gelfand, A. N., Gelfand, M. D., Koss, M. P. & Katon, W. J. (1995). Medical and psychiatric symptoms in female gastroenterology clinic patients with histories of sexual victimization. *General Hospital Psychiatry*, 17(2), 85–92. [https://doi.org/10.1016/0163-8343\(94\)00058-L](https://doi.org/10.1016/0163-8343(94)00058-L)
- Wanic, R. & Kulik, J. (2011). Toward an understanding of gender differences in the impact of marital conflict on health. *Sex Roles: A Journal of Research*, 65(5-6), 297–312. <https://doi.org/10.1007/s11199-011-9968-6>
- Warner, C. D. (1995). Somatic awareness and coronary artery disease in women with chest pain. *Heart & Lung*, 24(6), 436-443. [https://doi.org/10.1016/s0147-9563\(95\)80021-2](https://doi.org/10.1016/s0147-9563(95)80021-2)
- Weisberg, Y. J., Deyoung, C. G. & Hirsh, J. B. (2011). Gender Differences in Personality across the Ten Aspects of the Big Five. *Frontiers in Psychology*, 2, 178-189. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00178>
- Weiss, G.L. & Lonnquist, L.E (2016). *The Sociology of Health, Healing and Illness*, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315662749>
- Whitson, S. & El-Sheikh, M. (2003). Marital conflict and health: Processes and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 8(3), 283 312. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(01\)00067-2](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(01)00067-2)
- Whisman, M. A., Weinstock, L. M. & Tolejko, N. (2006). Marriage and Depression. In C. L. M. Keyes & S. H. Goodman (Eds.), *Women and depression: A handbook for the social, behavioral, and biomedical sciences* (pp. 219–240). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841262.012>
- World Health Organization. (2005).Constitution of the World Health Organization: World Health Organization: Basic documents. 45th ed. Geneva: World Health Organization; 2005.

- Williams, K. & Umberson, D. (2004). Marital status, marital transitions, and health: A gendered life course perspective. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(1), 81–98. <https://doi.org/10.1177/002214650404500106>
- Wongpakaran, T. & Wongpakaran, N. (2014). Personality traits influencing somatization symptoms and social inhibition in the elderly. *Clinical Interventions in Aging*, 9, 157–164. <https://doi.org/10.2147/CIA.S56246>
- Zhou, X., Min, S., Sun, J., Kim, S. J., Ahn, J. S., Peng, Y., Nohn, S. & Ryder, A. G. (2015). Extending a structural model of somatization to South Koreans: Cultural values, somatization tendency, and the presentation of depressive symptoms. *Journal of Affective Disorders*, 176, 151-154. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2015.01.040>
- Yavuz, F. (2012). *Fibromyalji ve Somatoform Bozukluk Hastalarında Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırılması*, Uzmanlık Tezi, Düzce Üniversitesi, Psikiyatri Anabilim Dalı, Düzce.

Şanlıurfa İlinde Yoksullukla Mücadelede Mikro kredi Uygulamasının Kadınların Gelirleri Üzerindeki Etkisi*

The Effect of Microcredit Application on Women's Income in Poverty Fighting in the Province of Sanliurfa

Ebru MANCI**

Mehmet Reşit SEVİNÇ***

Özet

Ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarla çözmeye çalıştığı sorunların başında yoksulluk sorunu gelmektedir. Yoksulluk sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülkelerin de problemidir. Yapılan araştırmalara ve verilere bakıldığında yoksul nüfusun büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu yüzden yoksulluk literatürüne “kadın yoksulluğu” kavram olarak eklenmiştir. Kadın yoksulluğuyla mücadelede günümüzde birçok uygulama ve çalışma yürütülmektedir. Mikro kredi uygulaması da bunlardan bir tanesidir. Bu çalışmada Şanlıurfa ilinde yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulamasının etkisi ve mikro kredi kullanan kadınların mikro kredi uygulama-

* Bu çalışma danışmanlığını Doç. Dr. Mehmet Reşit SEVİNÇ'in yaptığı ve Ebru MANCI'nın hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma 21157 proje numarası ile Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi ABD, manciebru@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4833-4264>.

*** Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, rsevinc@harran.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0617-7822>

masına yönelik memnuniyet düzeyleri araştırılmıştır. Araştırma kapsamında Őanhurfa ilinde mikro kredi kullanan 145 kadınıla yüz yüze görüşme yoluyla anket gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre mikro kredi kullanan kadınıların gelirlerinde kredi kullanım öncesine göre olumlu bir katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadınlar ortalama 3.475,86 TL (145 kişi) mikro kredi kullanmıştır. Mikro kredi kullanan kadınlar 4.694,77 TL (49 kişi) olan ortalama aylık gelirlerini, 8.396,36 TL'ye (132 kişi) yükseltmiŐlerdir. Araştırmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu aldıkları kredi miktarının yeterliliğini, mikro kredi sayesinde planladıkları işleri yapabildiklerini, mikro kredi aracılığıyla yaptıkları işlerin gelir getirici olduğunu ve gelirlerine olumlu katkı sağlayarak ekonomik olarak rahatladıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Söz c kler: Yoksulluk, kadın yoksulluğu, mikro kredi, Őanhurfa

Abstract

The problem of poverty is one of the most important problems that countries try to solve through their economic and social policies. Poverty is a problem not only for underdeveloped and developing countries but also for developed countries as well. Examining the research and data, it is seen that the vast majority of poor population consists of women. Therefore, the term "women's poverty" has been included into the poverty literature as a concept. Today, many practices and studies are carried out to fight women's poverty, and micro-credit implementation is one of them. In this study, the impact of micro-credit implementation in the fight against poverty in Őanhurfa and the satisfaction levels of women using micro-credits regarding micro-credit implementation are discussed. Within the scope of the research, a face-to-face interview was conducted with 145 women using micro-credit in Őanhurfa. According to the results of the research, a positive change was found in the income of women using micro-credit. Women used an average of 3,475.86 TL (145 people) of micro-credit. Women using micro-credit increased their average monthly income from 4,694.77 TL (49 people) to 8,396.36 TL (132 people). The majority of the women participating in the research stated that the amount of credit they had received was sufficient; they could do the work they planned thanks to micro-credit; the

work they did through micro-credits was income-generating and that they were economically relieved by making a positive contribution to their income.

Keywords: Poverty, women's poverty, micro-credit, Şanlıurfa

Extended Abstract

Poverty is one of the social problems and issues that are always at the top of the agenda, discussed not only by academics but also by policymakers and practitioners from past to present. On the other hand, poverty is a problem that is frequently seen not only in underdeveloped or developing countries, but also in developed countries, and has long-term, permanent and serious social effects. Poverty is not just a lack of one's income or supplies. The social exclusion experienced by the individual is also due to the weakness of their connection with life and the inequity experienced in the sharing of resources. This makes it necessary to deal with poverty separately in absolute and relative terms. Whether in absolute or relative terms, poverty seriously affects individuals in society, especially women. When we examine the studies about poverty, it is seen that a large part of the poor population consists of women. Therefore "women's poverty" has been articulated in the poverty literature as a concept. Today, many practices and studies are carried out in the fight against women's poverty. Micro-credit implementation is one of them. Micro-credit implementation is a financing tool provided to people trying to be freed from poverty or to reduce its effects, small entrepreneurs who want to start a new business, businesses that need raw materials, and businesses that need to buy machinery and equipment. The micro-credit project developed to combat women's poverty was launched in 1973, emerging as a project implementation in Bangladesh under the coordination of Prof. Dr. Muhammed Yunus. Afterward, it has been applied in different structures and models in all developing countries. In this study, the impact of micro-credit implementations for poverty alleviation upon women's income in Şanlıurfa province and the degree of satisfaction of women using micro-credit in micro-credit implementations are discussed. There are two micro-credit branches in Şanlıurfa, one in the city center and the other in Siverek. According to the year 2019 data in Şanlıurfa, a total of 1110 women benefited from micro-credit from both branches. This figure also constitutes

the research universe. The main material of the research is the primary data obtained from women using micro-credit. Survey forms are used to collect primary data. The convenience sampling method is used in the sample calculation. $\pm 10\%$ acceptable margin of error and 99% confidence level is taken into account in the sample calculation. At the end of the calculations, it is decided that the sample number should be 145 women. Within the scope of the research, face-to-face interviews are conducted with 145 women using micro-credit in the province of Şanlıurfa. The average age of women using microcredit is 41,57. The vast majority, 93,8%, is married. The average number of children those women have is 4,05. The education level of women is quite low and the rate of women working in an income-generating job before using micro-credit is 44,1%. Women using micro-credit have established their businesses with the credit they used. Women are mostly interested in the economic activities that can be done in their households. According to the research findings, a positive change has been achieved in the incomes of women using micro-credit. The average monthly income level of women who had a regular income before using micro-credit is 4694,77 TL. Women used 3475,86 TL micro-credit for their economic activities. After using micro-credit, the average monthly income of women increased to 8396,36 TL. The majority of the women who participated in the survey states that the amount of credit they received was sufficient, that they could do the work they planned thanks to micro-credits, that the work they did through micro-credits was income-generating and that they were economically relieved by making a positive contribution to their income. It has been concluded that women who use micro-credit are mostly engaged in small activities based on manual labor. It has been found out that women do these activities in their own houses. For this reason, women are generally not registered and cannot benefit from other opportunities that the social security system will offer. Women's social security is based on their spouses, children, or parents. The weakest point of this system is that women using micro-credit make production in informal areas. This inadequacy of the micro-credit system has also been mentioned in other academic studies on this subject. This issue needs to be regulated within the legal framework for the success and widespread positive impact of micro-credit implementation.

Giriş

Yoksulluk, politika yapıcı ve uygulayıcılar yanında araştırmacıların da geçmişten günümüze kadar tartıştığı, gündemin daima en üst sıralarında yer alan, toplumsal sorunların başında gelmektedir. Diğer taraftan yoksulluk, sadece gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde görülmeyi, gelişmiş ülkelerde de sıkça görülen, uzun dönemli, sürekli ve ciddi toplumsal etkileri olan bir sorundur (Davran ve Tok, 2018, s. 2141; Gülçubuk ve Aluftekin, 2004, s. 80; Sevinç, Aydoğdu, Cançelik, Binici ve Palabıçak, 2020, s. 2; Sevinç, Aydoğdu, Palabıçak ve Cançelik, 2020, s. 2433) Sahra altı Afrika bölgesi hariç dünyanın hemen hemen her yerinde 1970'li yılların ortalarından itibaren, eğitim ve gelir seviyesinin artmasına bağlı olarak yoksulluk oranında düşme görülmektedir (Akanbi, 2015, s. 124; Channing, McKay ve Tarp, 2016, s. 3; Koca, 2015, s. 26; Madden, 2000, s. 183; Memiş, Kara ve Tayfur, 2010, s. 341). Ancak buna rağmen ülkelerin yoksullukla mücadeleye yönelik politikaları ve programları gündemdeki önemini yitirmemiştir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri yoksullukla mücadele yöntem ve araçlarını da etkilemektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla mutlak yoksullukla mücadele etmeye çalışırken, gelişmiş ülkeler göreceli yoksullukla mücadele programları ve politikaları uygulamaktadırlar (Lipton ve Ravallion, 1993, s. 71; Morduch, 1994, s. 221).

Mutlak yoksulluk, yoksulluk üzerine yapılan akademik çalışmalarda, literatürde en çok kullanılan yoksulluk çeşididir. Gelir yoksulluğu olarak da adlandırılan mutlak yoksulluk, bireyin biyolojik varlığını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu besin kaynaklarına ulaşabilecek gelire sahip olmaması demektir (Eskelinen, 2011, s. 2568; Jandhyala, 2002, s. 191; Laderchi, Saith ve Stewart, 2003, s. 245; Lipton ve Ravallion, 1993, s. 2568; Sevinç, Aydoğdu, Palabıçak ve diğerleri, 2020, s. 2433). Dünya Bankası uluslararası düzeyde bireyin mutlak yoksulluk sınırını 2015 yılında günlük 1,90 Amerikan dolarının altında gelir elde etmesi olarak tanımlamıştır (Arabacı, 2019, s. 129; Cruz, Foster, Quillin ve Schellekens, 2015, s. 1; Sevinç, Aydoğdu, Cançelik ve diğerleri, 2020, s. 2). Göreceli yoksulluk, yoksulluk sınırını belirlerken gelir veya gider dağılımındaki bir noktayı değerlendirmeye alır. Uygulamada, araştırmacılar genellikle göreceli yoksulluk sınırını ortalama gelirle harcama yüzdesi, medyan gelirle harcama yüzdesi veya basitçe nicelik olarak belirtirler (Madden, 2000, s. 182; Zheng, 2001, s. 338). Bireyin,

toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip olduğu ekonomik kaynaklar gö-
reli yaşam standartlarının bir göstergesidir. Göreli yoksulluk olgusu,
bu standartları referans alarak açıklanabilmektedir (Moller, Huber,
Stephens, Bradley ve Nielsen, 2003, s. 22). Bir bireyin sadece biyolojik
anlamda değil, toplumsal anlamda da kendisini tatmin edebilmesi için
gerekli olan tüketim ve yaşam biçimi düzeyi, göreli yoksulluk sınırını
belirtir. Bu sınırın altındakiler göreli yoksuldurlar (Gülçubuk ve Alufte-
kin, 2004, s. 80; Sevinç, Aydoğdu, Palabıçak ve diğerleri, 2020, s. 2433).
Aşlında göreli yoksulluk gelirin adil olarak dağılımının bir göstergesi
olarak da kullanılabilir.

Yoksulluk kavramı açıklanırken bireylerin gelirlerinin veya sahi-
bi bulunduğu metaların yetersizliği üzerinde durularak açıklama yap-
maya çalışmak yeterli olmayacaktır. Bireyin yaşadığı toplum içerisinde
karşı karşıya kaldığı sosyal dışlanma, yaşam mücadelesi sürecinde güç-
süz olması ve bireyin kaynakların paylaşılmasında istenilen düzeyde ya
da yeterince pay almaması yoksulluğun açıklanmasında yer alması ge-
reken hususlardır (Eskelinen, 2011, s. 3; Gerşil, 2015, s. 164; Hatipler,
2019, s. 58-59; Lipton ve Ravallion, 1993, s. 2568).

Gerek mutlak gerekse göreli anlamda olsun, yoksulluk toplumda-
ki bireyleri özellikle kadınları ciddi anlamda etkilemektedir. Yoksulluk
odaklı yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaların ço-
ğunda yoksul nüfusun büyük oranda kadınlardan oluştuğu görülmek-
tedir. Bu yüzden yoksulluk literatürüne “kadın yoksullaşması” ya da
“kadın yoksulluğu” eklenmiştir (Bastos, Casaca, Nunes ve Pereirinha,
2009, s. 764; Buvinić, 1997, s. 39; Chen ve diğerleri, 2005, s. 37; Gerşil,
2015, s. 162; Işık ve Ataç, 2011, s. 66-67; Pearce, 1978, s. 29-30).

Yoksulluk toplumdaki her bireyi olumsuz olarak etkilese de özelli-
kle kadınların üzerindeki olumsuz etki ve baskısının daha fazla olduğu
söylenebilir. Kadın yoksulluğu kavramının kullanımı 1978’de Diane Pe-
arce’le başlar. Pearce bu kavramı özellikle kadınların ekonomik ve sos-
yal hayatta buldukları konumlarının her geçen gün daha kötüye gitti-
ğine yönelik farkındalık yaratmak için kullanmıştır (Işık ve Ataç, 2011,
s. 67; Pearce, 1978, s. 30). Pekin’de 1995 yılında düzenlenen dördüncü
Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı’nda da “Yoksulluğun Kadınlaş-
ması” kavramı üzerinde durulmuştur (Bastos ve diğerleri, 2009, s. 766;
Gerşil, 2015, s. 162; Pearce, 1978, s. 30).Düşük eğitim veya eğitimsizlik,
birçok kaynağa ulaşmadaki mahrumiyet, kadınları zor şartlar altında

çalışmak durumunda bırakmıştır. Ekonomik faaliyetler sürecinde çalıştırılan kadınların yarattıkları katma değer dikkate alınmaksızın sosyal güvence yapılmadan kayıt dışı çalıştıkları bilinen bir husustur (Arizpe, 1977, s. 28; Buvinić, 1997, s. 39-40; Chen ve diğerleri, 2005, s. 8; Kabeer, Milward ve Sudarshan, 2013, s. 250). Kadınların almış oldukları eğitim düzeyi genel anlamda erkeklerin eğitim düzeyine göre daha düşüktür. Bundan dolayı kadınların ekonomik faaliyetlere ilişkin bilgi düzeyleri yeterli olmamaktadır. Ayrıca hane içerisinde önemli olan sorumlulukların birçoğu kadınların üzerinde kalmaktadır. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde kadınların çalışma hayatında yer almaları ya çok zor olmaktadır ya da kısıtlanmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2002, s. 6).

Toplumların hemen hemen hepsinde kadın-erkek eşitsizliğine dayanan ayrım görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) araştırmalarında ve verilerinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hemen hemen her ülkede karşı karşıya kalınan bir durum olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen ülkeler arasında aynı konuyla ilgili yapısal anlamda temel farklılıkların da olduğu belirtilmektedir (Chen ve diğerleri, 2005, s. 15; Şenses, 2017, s. 114-115).

Kadın yoksulluğunu anlamak için belirleyici özellikleri incelemek gerekmektedir. Buvinić kadın yoksulluğuna ilişkin iki temel belirleyici özelliğin şunlar olduğundan bahsetmiştir. Birincisi; kadınların iş gücü piyasasındaki buldukları konum, ikincisi ise eğitim olanaklarından faydalanma durumlarıdır. İş gücü piyasasında kadın oranının düşük olması, kayıt dışı çalıştırılması, aile işlerinde ücretsiz olarak çalışmaları, düşük ücretlerle istihdam edilmeleri gibi nedenlerle kadınların kazandıkları gelirler üzerinde olumsuz yönde bir baskı yaratmaktadır. Kadınların iş gücüne katılım oranlarının düşük olmasının en temel nedeni, cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar eğitim imkânlarından yeterince faydalanmadıkları için iş kollarında da yeterince başarılı olamamaktadırlar. Bu nedenle mesleki becerileri düşük, aile içi konumları kötü etkilenmektedir (Buvinić, 1997, s. 47-48; Işık ve Ataç, 2011, s. 69-70).

Türkiye’de kadın istihdamının genel durumuna bakacak olursak ilk bulgunun kadınların iş gücüne katılımlarının oransal olarak azlığıdır. Özellikle kırdan kente göçle gelen kadınlar emek arzı imkânlarından uzak kalmaktadırlar. Çalışan kadınlar ise düşük ücrete ve kayıt dışı çalışmaya mahkûm bırakılmaktadırlar. Kırsalda kalan kadınlar ise ücret

almaksızın hem hanede hem de bağda bahçede ücret almada çalışmaktadırlar (Korkmaz ve Korkut, 2012, s. 45; Sevinç, Davran ve Sevinç, 2018, s. 78; Şener, 2012, s. 51; Topgül, 2013, s. 291). Bazı yapısal farklılıklarla beraber kadınların Türkiye’de istihdam edilmelerine yönelik hususlar temelde bunlardır. Bu hususlar kadınların ekonomik anlamda erkeğe ya da başka bireylere bağımlı olmalarına sebep olmakta, yoksulluk kıskacına almakta ya da bu kıskaktan kurtulmalarını zorlaştırmaktadır.

Şanlıurfa ili TÜİK’in yapmış olduğu 26 bölge sınıflandırılmasında Diyarbakır iliyle beraber TRC2 bölgesinde yer almaktadır. TÜİK’in 2021 yılı verilerine göre Türkiye’de 15-64 yaş aralığında bulunan kadınların iş gücüne katılma oranları %37,3 iken bu oran TRC2 bölgesinde %19,3 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yılda Türkiye’de 15-64 yaş aralığındaki kadınların istihdam oranı %31,7 iken bu oran TRC2 bölgesinde %16,9 olarak gerçekleşmiştir. TRC2 bölgesinde kadınların hem iş gücüne katılım oranları hem de istihdam oranları oldukça düşüktür (TÜİK, 2022). Ortalama yıllık eş değer hane halkı harcanabilir gelir bakımından ise TRC2 bölgesi en düşük gelire sahip olan bölgeler içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır (Sevinç, Aydoğdu, Cançelik ve diğerleri, 2020, s. 4) Dolayısıyla Şanlıurfa ilinde kadın istihdamının arttırılması ve yoksullukla mücadelede edilebilmesi bakımından TGMP oldukça önemlidir.

Türkiye’de birçok farklı kurum ve/veya kuruluşlar tarafından öncelikli olarak yoksulluğun giderilmesi ya da etkisinin azaltılmasına yönelik yardım programları uygulanmaktadır. Türkiye Grameen Mikro Kredi Projesi (TGMP) bu programlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu program geniş kitlelerin ve bilhassa yoksulluktan daha fazla etkilenen kadınların, kaynaklara ulaşamama sorununun çözülebilmesi konusunda gereken önlemlerin alınması için önemli adımlar atmaktadır.

Bu çalışmada, Şanlıurfa ilinde uygulanan mikro kredi projesinin yoksullukla mücadelede ve kadın yoksulluğunun azaltılmasındaki etkinliği, kadın istihdamında olumlu değişim sağlayıp sağlamadığı, mikro kredi kullanan kadınların gelirlerinin değişip değişmediği ve kadın yoksulluğunun giderilmesine yönelik başarı düzeyi araştırılmıştır. Şanlıurfa ilinde toplumsal yapının iç dinamikleri kadınların iş gücüne katılımlarını olumsuz etkilemektedir. Türkiye’nin diğer illerine ve coğrafyalarına kıyasla bu durum çok daha sert, değişmez ve baskın bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kadın yoksulluğu artarak, kadınların ekonomik

anlamda bağımlılık düzeyleri ve toplumsal statüleri de olumsuz etkilenmektedir. Dolayısıyla Şanlıurfa ilinde kadın yoksulluğunun giderilmesine yönelik atılacak adımların çok daha dikkatli tespit edilmesi ve başarı düzeyinin mümkün olduğunca yüksek olması gerekmektedir. Şanlıurfa ilinde mikro kredi uygulamasıyla genel anlamda başarı düzeyinin sağlanıp sağlanmadığının tespiti bu nedenle önemlidir. Her ne kadar farklı illerde ve coğrafyalarda aynı konu üzerinde çalışmalar ve araştırmalar yapılmış olsa da Şanlıurfa ili gibi kendine özgü toplumsal yapı dinamiklerine sahip bir ilde bu çalışmanın yapılması ve sonuçlarının paylaşılması özgün değer taşımaktadır.

Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulaması

Mikro kredi uygulaması, yoksulluktan kurtulmak ya da etkilerini azaltmaya çalışan kişilere, yeni bir iş kurmak isteyen küçük girişimcilere, ham maddeye ihtiyaç duyan işletmelere, makine-teçhizat almaya ihtiyaç duyan işletmelere sağlanan bir finansman aracıdır (Gökyay, 2008, s. 10-11). Kadın yoksulluğuyla mücadele için geliştirilen mikro kredi projesi 1973 senesinde Prof. Dr. Muhammed Yunus koordinasyonunda Bangladeş'te bir proje uygulaması olarak ortaya çıkmıştır.

Muhammed Yunus, Bangladeş'te 70'li yılların ortasında yoksulluk ve açlığın hâkim olduğunu tespit etmiş, bununla birlikte bu şartlar içerisinde yaşayan insanların "İnsan Hakları Bildirgesi"nde belirtilmiş olan güvence haklarından yararlanamadıklarını görmüştür. İncelemelerde bulunduğu Jobra (Cobra) kırsal yerleşkesinde görüştüğü vatandaşların "özellikle kadınların" aynı nitelikte olduklarını ve bu kadınların büyük bir kısmının kocaları tarafından terk edilmiş olduklarını veya kocalarının ölmüş olduğunu, evin geçimini tek başlarına sırtlandıklarını, çocuklarına yeteri düzeyde sağlık ve eğitim olanağı sağlayamadığını gözlemlemiştir. Okuma-yazması olamayan kadınların resmî olmayan finans kuruluşlarından (tefecilerden) temin ettikleri küçük miktardaki paralarla kırsal bölgede; çiftçilik, el sanatları, gıda işleme, küçük esnafılık gibi faaliyetlerle uğraştıklarını ve ürettikleri bu ürünleri parayı almış oldukları tefecilere ve yine tefecilerin belirlediği fiyattan satarak borçlarını ödemeye çalıştıklarını gözlemlemiştir. Tefeciler yoksul insanlara borçları karşılığında yüksek oranlı faiz uygulamaktadır. Kadınların ciddi emekler vererek elde ettikleri gelirlerle borçlarının çok küçük bir kısmını ödeyebildiğini ve kadınların borç kısılcısından kurtulama-

dıklarını gözlemlemiştir. Dolayısıyla yoksul insanlar emeklerinin karşılıklarını bulabilecekleri bir pazara ulaşamamaktadırlar. Bu durum yoksul insanların, yoksul olarak kalmasına neden olmaktadır (Gökyay, 2008, s. 18; Güneş, 2009, s. 47-48; Yunus, 1999a, s. 116, 1999b, s. 17).

Muhammed Yunus, yoksul insanların kredi ihtiyaçlarını sağlayabilecek resmî bir kuruluşun olmadığını görünce yerel tefecilerin devre dışı kalabileceği bir sistem oluşturmaya karar vermiştir. Jobra Köyü'nde 1976 yılında 42 kadına 27 \$ finansman verilerek bambu sandalyesi üretimi yapmaları sağlanmıştır. Bu süreçte öncelikli olarak kadınların yerel tefecilere olan borçları ödenmiş, sonrasında ise ürettikleri bambu sandalyelerini kendi pazarlarında satmaları sağlanmıştır. Proje 1998 yılında 2,3 milyon aileye 2,3 milyar dolar verilerek geliştirilmiştir (Güneş, 2009, s. 48; Yunus, 1999a, s. 116).

Sistemin başarıya ulaşması kolay olmamakla birlikte birçok sorunla karşılaşmıştır. 1976 yılında Muhammed Yunus tarafından verilen 27 \$ katkının ardından yoksul insanların ihtiyaç duyduklarında erişebilecekleri kurumsal bir yapı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak o dönemdeki özel bankalar yoksul bireylere kredi açmak istememektedirler. Muhammed Yunus buna çözüm bulmak için Bangladeş'te 1978 yılında Krishi (Tarım) Bankası'nın faaliyetlerinden mikro kredi sistemini hayata geçirmiştir. Muhammed Yunus, mikro kredi faaliyetlerinin işlemesine yönelik bankacılık sektörünün yapısal engellemeleri karşısında 1983 yılında Grameen Bank adıyla yoksul bireylere kredi veren ya da finansman sağlayan mikro kredi bankasının kurulmasını sağlamıştır (Gökyay, 2008, s. 22; Güneş, 2009, s. 48; Yunus, 1999a, s. 117).

Muhammed Yunus, "yoksul bireylere eşit olanaklar tanınıp bir umut ışığı verilirse, onların da insanlığa yakışır bir hayatı yaşayacaklarına inandığını" belirtmiştir. Bangladeş'te başlatmış olduğu mikro kredi projesini de; "Bu proje, yoksul insanların potansiyellerini tam bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmayı ve insan sermayesini kullanmayı hedefler. İnsanların hayallerini gerçekleştirmelerine, yaşamlarına vakar, saygınlık ve anlam katabilmesine yardımcı olur" diye tanımlamaktadır (Yunus, 1999a, s. 119).

1970'li yıllarda Bangladeş'te uygulanan mikro kredi uygulaması özellikle 1990 yılından bu yana önem kazanmıştır. Örneğin 1997 yılında yapılan "Mikro Kredi Zirvesi" kadın yoksulluğu üzerine yapılan

ilk küresel toplantıdır. Diğer taraftan BM'nin 2005 yılını "Mikro Kredi Yılı" olarak kabul etmesi de kadın yoksulluğuyla mücadelede önemli bir adımdır (Gökyay, 2008, s. 12; Kidder, 1997, s. 432; Mahajan, 2005, s. 4416; Ören, Negiz ve Akman, 2012, s. 320).

Türkiye'de Mikro Kredi Sistemi ve Uygulamaları

Türkiye'de mikro kredi uygulaması iki şekilde uygulanmaktadır. İlk mikro kredi uygulaması 1995-1997 yılları arasında Kadın Emegi-ni Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından İstanbul'da pilot uygulama olarak başlatılmıştır. Fakat 1999 depremi sonrası çalışmada aksaklıklar yaşanmış ve uygulamanın devam edebilmesi için fona ihtiyaç duyulmuştur. KEDV tarafından 2002 yılında fon ihtiyacının giderilmesiyle Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi Marmara Deprem bölgesinde başlatılmıştır (Ay, 2015, s. 73). Bu kurumun amacı yoksul kadınların kendi işlerini kurabilmeleri için ihtiyaç duydukları finansal ve teknik desteği sağlamaktır. Günümüzde hâlâ Kocaeli, İstanbul, Sakarya ve Düzce'de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ülkemizde uygulanan bir diğer mikro kredi uygulaması ise 2003 yılında Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) ile ilk kez Bangladeş'te kurulmuş olan Grameen Bank'ın iş birliğiyle oluşturulan TGMP'dir. Bu kuruluşun temel amacı toplumun yoksul nüfus sayısını azaltmak, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan yoksul insanların özellikle de kadınların gelir getirici faaliyetlerde bulunmalarını sağlamak ve küçük çaptaki işlerini desteklemek adına onlara kredi temin etmektir (Şengür, 2011, s. 100).

Şanlıurfa'da ilk mikro kredi uygulaması, Şanlıurfa Belediyesi tarafından 2005 yılında, maddi durumu iyi olmayan ve geçinmekte zorluk yaşayan kadınların, yaşam koşullarını ve sosyal statülerini iyileştirmek amacıyla 1.000 TL'lik mikro kredi desteği verilerek başlatılmıştır. Şanlıurfa ilinde hâlen TGMP kapsamında Şanlıurfa şubesi (2008) ve Siverek şubesi (2008) olmak üzere toplam iki şube hizmete devam etmektedir.

TGMP kapsamında Türkiye'de 2022 yılı itibariyle 66 ilde toplam 96 şubeyle hizmet verilmektedir. TGMP kurulduğu yıldan bu güne kadar Türkiye genelinde 200 bine yakın yoksul kadına hizmet sunmuştur. Türkiye'de 2022 yılı itibariyle mikro kredi alan girişimci sayısı 38.281 kişidir. Aynı yıl mikro kredi almayı bekleyen girişimci sayısı 7.282 olup aktif bir şekilde mikro kredi kullanan girişimci sayısı ise 45.563 kişidir. Türkiye'de 2022 yılında toplam dağıtılan mikro kredi miktarı ise

1.438.203.264,91 TL'ye ulaşmıştır (Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, 2022). TGMP'nin resmî internet sitesinde 2021 yılı Mayıs ayında yayınladığı haftalık raporda Şanlıurfa iline ait merkez, grup, üye sayısı, kredi toplam tahsilât ve dağıtım bilgileri Tablo 1'de ilçeler bazında verilmiştir. Şanlıurfa ili mikro finans programı kapsamında mikro kredi veren merkez sayısı Şanlıurfa şubesinde 126, Siverek şubesinde 36 olmak üzere toplam 162'dir. Şanlıurfa ilinde mikro kredi alan toplam grup sayısı 1.078, toplam üye sayısı ise 1.937'dir. TGMP'nin resmî internet sayfasının haftalık raporlarında bu rakamlar değişkenlik gösterebilmektedir (Türkiye Grameen Mikrofinans Programı, 2021).

Tablo 1. TGMP Şanlıurfa ili haftalık finansal verileri (Mayıs 2021)

Şubeler	Merkez Sayısı	Grup Sayısı	Üye Sayısı	Kredi Alan Üye Sayısı	Toplam Tahsilat (TL)	Toplam Dağıtım (TL)
Şanlıurfa	126	836	1.413	1.368	26.404.712,14	28.023.687,33
Siverek	36	242	524	456	7.783.292,53	8.534.026,29
Toplam	162	1.078	1.937	1.824	33.807.004,67	36.557.713,62

Kaynak: Türkiye Grameen Mikrofinans Programı, 2021

Mikro Kredi Kullanacak Kadınların Tespiti ve Kredinin Kullandırılması

Mikro kredi almak için başvuru yapan kadınlardan, en az beş, en fazla on kişilik gruplar oluşturulması istenmektedir. Oluşturulan gruplara şube personelleri tarafından sahada yapılan ziyaretler sırasında üç günlük mikro kredi eğitimi verilmektedir. Bu eğitimde kadınlara kredi türleri, kredi alım şartları, hizmet bedeli, geri ödemeler, toplantılara katılım zorunlulukları hakkında bilgiler verilmektedir. Mikro kredi alımına uygun görünenlerin “Grup Üyelik Başvuru Formu ve Kişisel Bilgiler” formunun doldurulması istenmektedir. Üyelik formundaki bilgilere göre başvuruda bulunanlar arasından gerekli şartları taşıyan kadınlar krediyi almaya hak kazanmaktadır (Ay, 2015, s. 109; Okumuş, 2010, s. 336-337).

Kredi alma hakkı doğan kadınlara 1.500 – 2.000 TL arasındaki ilk temel kredi verilmektedir. Kadınlara aldıkları krediyle hangi işi yapacakları konusunda sınırlama getirilmemektedir. Başvuru sürecinde belirttikleri ve tercihleri doğrultusundaki bir mesleki faaliyetle ilgili harcamalar hususunda da serbest bırakılmaktadırlar. Araştırmada kadınların “biber-salça, el işi, örgü yapımı ve satımı, bakkaliye, tuhafıye,

kozmetik, nakış/piko yapımı, ayna süsleme, kıyafet, mutfak eşyası ve çeyiz eşya alım-satımı, tatlı yapımı ve satımı, küçükbaş hayvan besiciliği, tespih yapımı, çay evleri işletmesi, ana okul işletmesi” gibi işlerle uğraştıkları gözlemlenmiştir. Şube personelleri mikro kredi kullanan kadınlara istekleri doğrultusunda tasarruf fonuna aylık 10 TL olmak üzere para yatırmalarını önermektedirler. Buradaki amaç, kadınları tasarruf bilincine teşvik ederek beklenmedik durumlarda sıkıntıya düşmemeleri için kolaylık sağlamaktır (Ay, 2015, s. 109).

Mikro kredi kullanıcılarının dağıtım/tahsilat hesaplarının takip edilebilmesi için hesap cüzdanı verilmektedir. Kredi alımını takip eden bir sonraki haftadan itibaren ortalama olarak 46 haftaya yayılmış geri ödeme süreci başlatılmaktadır. Üyeler mikro kredi aldıktan 6 ay sonra ödedikleri miktarda yeniden ara kredi alabilmektedirler. Sahayla ilgilenen görevli oluşturulmuş olan her gruptan bir başkan belirlemektedir. Grup başkanı kendi grup üyelerinin kredi geri ödemeleriyle düzenli olarak ilgilenmektedir. Şube personelleri haftalık toplantılarında man-yetik üye kartları yerine “QR” temassız kartla tahsilatları gerçekleştirmektedir. Bu kartlara işlenmiş olan hesap bilgileri elektronik ortamda şube personellerine tahsis edilmiş olan cep telefonu aracılığıyla takip edilmekte ve kayıt altına alınmaktadır. İşlenen hesap bakiyesi kullanıcıların cep telefonlarına mesaj olarak gönderilmektedir. Bu şekilde kullanıcılar hesap bakiyelerini düzenli bir şekilde takibini yapabilmektedirler (Ay, 2015, s. 109-110).

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın ana materyalini; Şanlıurfa ilinde mikro kredi uygulamasından faydalanan kadınlardan elde edilen birincil veriler oluşturmuştur. Birincil verilerin toplanmasında katılımcılarla yüz yüze yapılan anket formları kullanılmıştır. Anket formlarının oluşturulmasında aynı konuyla ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Anket soruları hazırlanırken ölçeklerden faydalanılmamıştır. Sorular araştırmacılar tarafından hazırlanarak anket formları oluşturulmuş, ilk anket formu öncelikle on beş kadınla görüşme yapılarak doldurulmuştur. Yapılan ilk görüşmeler sonrasında anlaşılmayan, ihtiyaç duyulmayan ve çalışmaya katkı sağlamayacağı düşünülen sorular çıkarılarak anket formu son hâline getirilmiştir. Çalışmada kullanılan anket formu için Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan 12.01.2021 tarihinde 2021/09 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmada anket uygulanacak kadınların tespiti için (örneklem hesaplanabilmesi) evren büyüklüğü bilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Konuyla ilgili TGMP raporlarından faydalanılmıştır. TGMP 2019 yılı faaliyet raporuna göre Şanlıurfa ilinde mikro kredi sistemi aracılığıyla kredi kullanan kadın sayısı 1.110 kişidir (Türkiye Grameen Mikrofinans Programı, 2021). Araştırma alanı olarak seçilen Şanlıurfa ilinde mikro krediden faydalanan 1.110 kadın olduğu dikkate alınarak, anket yapılacak kadın sayısı kolayda örnekleme yöntemiyle aşağıdaki formül kullanılarak tespit edilmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014, s. 75). Mikro kredi verilmesi esnasında haneyle ilgili birtakım kıstaslar (hane geliri, hane serveti, sosyal güvence vb.) arandığından, araştırma evreninin homojen bir yapıya sahip olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla örneklem hesaplanmasında $\pm\%10$ kabul edilebilir hata payı ve $\%99$ güven seviyesi dikkate alınmıştır.

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Söz konusu formüle;

n: örnekleme alınacak birey sayısı,

N: hedef kitledeki birey sayısı,

p: incelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı),

q: incelenen olayın görülmeyiş sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı),

t: belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer

(%99 güven aralığına karşılık gelen t değeri = 2,5758),

d: olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örnekleme hatasıdır

$$n = \frac{(1.110) \times (2,5758)^2 \times (0,5) \times (0,5)}{(0,1)^2 \times (1.110 - 1) + (2,5758)^2 \times (0,5) \times (0,5)} = 145$$

Bu çalışmada; $d = 0,1$ anlamlılık düzeyinde $\pm\%10$ 'luk örnekleme hatası dikkate alındığında 1.110 kadın varsayımında; örneklem büyüklüğü 145 kadın olarak hesaplanmıştır. 2021 yılının Mart ayı içerisinde mikro kredi kullanan 145 kadınla yüz yüze görüşme sağlanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Mikro kredi kullanan kadınların demografik bulgularına ilişkin veriler Tablo 2’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde; araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu olan %28,2’si (41 kişi) 42-52 yaş aralığında bulunmaktadır. Mikro kredi kullanan en genç kadın 20, en yaşlı kadın ise 73 yaşındadır. Mikro kredi kullanan kadınların yaş ortalamaları 41,57’dir. Mikro krediyle ilgili yapılan benzer çalışmalarda kadınların yaş aralıklarının Eskişehir ilinde 20-29 (Şengür ve Taban, 2012, s. 75), Gaziantep ilinde 32-38 (Ay, 2015, s. 103) ve Diyarbakır ilinde 35-44 (Doğan ve Kaya, 2013, s. 159) yaş aralıklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Diyarbakır ili hariç diğer illerde yapılan çalışmalardaki yaş aralıkları dikkate alındığında Şanlıurfa ilinde mikro kredi kullanan kadınların yaş aralığının yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Demografik Bulgular

Yaş	Frekans (n)	%	Hane Büyüklüğü	Frekans (n)	%
<=30	31	21,4	<= 3	27	18,6
31-41	39	26,9	4 - 6	85	58,7
42-52	41	28,2	7 - 9	26	17,9
53-62	30	20,7	10 - 12	6	4,1
63+	4	2,8	13+	1	0,7
Toplam	145	100,0	Toplam	145	100,0
Medeni Durum	Frekans (n)	%	Eğitim Durumu	Frekans (n)	%
Evli	136	93,8	Okuryazar Değil	40	27,6
Bekâr	9	6,2	Okuryazar	14	9,7
Toplam	145	100,0	İlkokul	60	41,3
			Ortaokul	19	13,1
			Lise	8	5,5
			Üniversite	4	2,8
			Toplam	145	100,0
Çocuk Sayısı	Frekans (n)	%			
<=2	36	27,3			
3-4	24	18,2			
5-6	40	30,3			
7-8	29	22,0			
9	3	2,3			
Toplam	132	100,0			

Araştırmaya katılan kadınları %93,8’i (136 kişi) evli, %6,2’si (9 kişi) bekârdır. Kadınların ortalama çocuk sayısı 4,05’tir. En fazla çocuk sahibi olan 3 kadının 9’ar tane çocuğu bulunmaktadır. TÜİK verilerine

göre Şanlıurfa ili Türkiye'nin toplam doğurganlık hızının (kadınların doğurgan olduğu yaş aralığında doğurabileceği ortalama çocuk sayısı) en yüksek olduğu ildir. Türkiye'de 2020 yılında toplam doğurganlık hızı ortalaması 1,76 çocuk iken bu rakam Şanlıurfa ilinde 3,71 çocuk olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2021a). Araştırma sahasında elde edilen 4,05 çocuk sayısı TÜİK'in Türkiye ortalamasından oldukça yüksek olup Şanlıurfa ortalamasından çok az farkla yüksektir.

Araştırmaya katılan kadınların ortalama hane büyüklükleri 5,18 kişidir. Bu rakam aynı sahada veya benzer konuda yapılan literatürle benzerlik göstermektedir. TÜİK 2020 yılında Türkiye'de hane büyüklüğünü 3,30 kişi olarak hesaplamıştır. TÜİK verilerine göre 2020 yılında Şanlıurfa ilinin hane büyüklüğü 5,16 kişidir. Şanlıurfa hane büyüklüğü itibariyle Şırnak ilinden (5,75) sonra ikinci sırada yer almaktadır (TÜİK, 2021b). Araştırma sahasında elde edilen 5,18 kişilik hane büyüklüğü TÜİK'in Şanlıurfa ili için hesapladığı rakamdan çok farklı değildir.

Araştırmaya katılan kadınların %41,3'ü (60 kişi) ilkokul mezunu olduğunu belirtmiştir. Kadınların %27,6'sı (40 kişi) okuma yazma bilmemektedir. Ortaokul mezunu kadınların oranının %13,1 (19 kişi), lise mezunu olanların oranının %5,5 (8 kişi) ve üniversite mezunlarının olanların oranının %2,8 (4 kişi) olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Şanlıurfa bölgesinde mikro kredi alan kadınların eğitim seviyesinin çok düşük olduğunu göstermektedir. Diğer illerde yapılan çalışmalarda da eğitim seviyesine ilişkin benzer sonuçlar tespit edilmiştir.

Ekonomik Bulgular

Araştırmaya katılan kadınların ekonomik durumlarına ilişkin bulgular Tablo 3'te yer almaktadır. Araştırmaya katılan 113 kadının hanesinde, mikro kredi kullanan kadın dışında, çalışan birey bulunmaktadır. Mikro kredi kullanan kadın dışında hanede çalışan sayısı maksimum 5, ortalama çalışan sayısı ise 1,23 kişidir. Araştırmaya katılan kadınların evlerinde çalışan birey sayısına baktığımızda; %83,2'sinde (94 kişi) 1, %12,4'ünde (14 kişi) 2, %3,5'inde (4 kişi) 3, %0,9'unda (1 kişi) 5 kişinin çalıştığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kadınların %56,6'sı (82 kişi) başta eşi olmak üzere bir kısmı eşleriyle birlikte kendilerinin de bütçeye katkı sağladıklarını belirtmişlerdir. Kadınların %12,4'ü (18 kişi) hanenin esas gelir kaynağının emekli, dul, yaşlılık veya engelli maaşı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 3. Ekonomik Bulgular

Kendisi Dışında Çalışan Birey Sayısı	Frekans (n)	%	Hanenin Aylık Geliri	Frekans (n)	%
1	94	83,2	<= 1. 000	14	9,7
2	14	12,4	1. 001 – 3. 250	108	74,4
3	4	3,5	3. 251 – 5. 500	21	14,5
5	1	0,9	5. 501+	2	1,4
Toplam	113	100,0	Toplam	145	100,0

Oturulan Evin Mülkiyeti	Frekans (n)	%	Esas Gelir Kaynağı	Frekans (n)	%
Mülk	72	49,7	Eşi	82	56,6
Kira	56	38,6	Aylık maaş	18	12,4
Yardım	17	11,7	Çocukları	17	11,7
Toplam	145	100,0	Eşi ve Çocukları	13	9,0
			Kişinin Kendisi	11	7,6
Araç varlığı	Frekans (n)	%	Ebeveyn	4	2,8
Hayır	124	85,5	Toplam	145	100,0
Evet	21	14,5			
Toplam	145	100,0			

Sosyal Güvence	Frekans (n)	%
Var	120	82,7
Yok	25	17,3
Toplam	145	100,0

Araştırmaya katılan kadınların hanelerinin aylık gelirleri ortalama 2.460 TL'dir. Kadınların aylık ortalama hane gelirleri en az 500 TL, en fazla 10.000 TL'dir.

Araştırmaya katılan kadınların %49,7'si (72 kişi) kendine ait evde yaşadığını, %38,6'sı (56 kişi) evin kira olduğunu, %11,7'si (17 kişi) ise kendi evleri olmadığını fakat ücretsiz oturduklarını belirtmişlerdir. Kendilerine ait evleri olan kadınların evlerinin ortalama piyasa değeri 125.861,11 TL'dir. Kiralık evde oturan kadınlar aylık ortalama 622 TL kira ödediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan kadınların %85,5'i (124 kişi) otomobil sahibi olmadıklarını, %14,5'i (21 kişi) ise otomobil sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Otomobil sahibi kadınlar, bu otomobillerin eşlerinin veya ço-

cuklarının olduğunu belirtmişlerdir. Sahip olunan otomobillerin ortalama piyasa değeri 38.000 TL'dir.

Araştırmaya katılan kadınların %82,7'si (120 kişi) sosyal güvencelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Kadınların büyük çoğunluğunun, eşi ya da çocuklarının sosyal güvencelerinin olması dolayısıyla sosyal güvenceleri bulunmaktadır. Diğer illerde yapılan akademik çalışmalarda da sosyal güvenceye ilişkin benzer bulgular tespit edilmiştir.

Kadınların Mikro Kredi Kullanımlarıyla İlgili Bulgular

Kadınların kredi öncesi çalışma durumu, iş kurmada kullanılan mikro kredi oranı, krediden önce yapılan iş, krediyle yapılan iş, krediyle yapılan işte çalışan sayısı, kullanılan kredi miktarı, kredi öncesi ve sonrası aylık gelir durumu ve kredi geri ödeme durumuyla ilgili bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların %55,9'u (81 kişi) mikro krediyi kullanmadan önce herhangi bir işde çalışmadıklarını beyan etmişlerdir. Mikro kredi kullanmadan önce çalışan kadınların oranı %44,1'dir. Kadınların %71,7'si (104 kişi) aldığı mikro kredinin tamamını iş kurmada kullandığını beyan etmişlerdir. Kadınların %15,2'si (22 kişi) mikro kredinin %50'sini iş kurmada kullanırken, %4,1'i (6 kişi) mikro krediyle iş kurmadığını belirtmiştir. Kadınların %26,6'sı (17 kişi) mikro kredi öncesi salça ve biber yapıp sattığını belirtmiştir. Mikro kredi kullanımı sonrası bu oran %47,8'e (69 kişi) yükselmiştir. Mikro kredi kullanımı öncesi çalışmayan 81 kadından 76'sının mikro kredi kullanarak gelir getirici ekonomik faaliyete katıldığı görülmüştür.

Tablo 4. Mikro Kredi Kullanımıyla İlgili Bulgular

Kredi Öncesi Çalışma Durumu	Frekans (n)	%	Krediyle Yapılan İş	Frekans (n)	%
Hayır	81	55,9	Salça-biber	69	47,8
Evet	64	44,1	Örgü-el işi	34	23,4
Toplam	145	100,0	Esnaf	17	11,7
			Terzi	9	6,2
			Kuaför	6	4,1
Kullanılan Oran	Frekans (n)	%	Borç kapatma	5	3,4
%100	104	71,7	İşletme sahibi	5	3,4
%90	1	0,7	Toplam	145	100,0
%80	11	7,6			

%50	22	15,2
%25	1	0,7
Hiç	6	4,1
Toplam	145	100,0

Önce Yapılan İş	Frekans (n)	%
Salça-biber	17	26,6
Örgü-el işi	15	23,4
Yevmiye, İşçi	11	17,2
Terzi	10	15,6
Kuaför	5	7,8
Esnaf	5	7,8
Hayvancılık	1	1,6
Toplam	64	100,0

Kullanılan Miktar	Frekans (n)	%
<= 2.000	37	25,5
2.001 – 4.750	62	42,8
4.751 – 7.500	45	31,0
7.501 +	1	0,7
Toplam	145	100,0

Geri Ödeme	Frekans (n)	%
Bitti	132	91,0
Devam ediyor	13	9,0
Toplam	145	100,0

Araştırmaya katılan kadınların aldıkları mikro kredi miktarı ortalama 3.475,86 TL'dir. Kullanılan en düşük mikro kredi miktarı 1.000 TL, en yüksek mikro kredi miktarı ise 13.000 TL'dir. Kadınların çoğunluğu olan %42,8'i (62 kişi) 2.001-4.750 TL aralığında mikro kredi kullanmışlardır.

Araştırmaya katılan kadınların %91'i (132 kişi) kredi geri ödemelerinin bitmediğini, %9'u (13 kişi) kredi geri ödemelerinin devam ettiğini belirtmiştir. Kredi geri ödemesi biten kadınların tamamı yeniden kredi başvurusunda bulduklarını da beyan etmişlerdir.

Mikro Kredi Uygulamasının Kadınların Gelirleri ve Ekonomik Durumları Üzerindeki Etkileri

Mikro kredi uygulamasının kadınların gelirleri ve ekonomik durumları üzerindeki etkisini tespit edebilmek amacıyla kadınlara likert ölçekli dokuz sorudan oluşan ifadeler sorulmuş ve bu ifadeleri kadınların puanlaması istenmiştir. Puanlama 1'den 5'e kadar yapılmıştır. "1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum" düzeylerine karşılık gelmektedir. İfadelere ilişkin frekans, yüzde ve ortalama puan bilgileri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Mikro Kredinin Kadınlar Üzerindeki Etkisi

İfadeler		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama
Aldığım kredi miktarı yeterli oldu	F	12	51	8	20	54	3,37
	%	8,3	35,2	5,5	13,8	37,2	
Krediyi geri ödemede sıkıntı yaşamadım	F	8	23	9	11	94	4,10
	%	5,5	15,9	6,2	7,6	64,8	
Krediyi kullanırken planladığım şeyleri yapabildim	F	3	24	6	19	93	4,21
	%	2,1	16,6	4,1	13,1	64,1	
Yaptığım iş gelir getirici oldu	F	2	10	5	22	106	4,52
	%	1,4	6,9	3,4	15,2	73,1	
Geleceğimi şekillendirmeme yardımcı oldu	F	4	24	11	22	84	4,09
	%	2,8	16,6	7,6	15,2	57,9	
Ekonomik olarak rahatladım	F	4	21	6	28	86	4,18
	%	2,8	14,5	4,1	19,3	59,3	
Kendim ve ailem için kaygılarım azaldı	F	6	20	10	40	69	4,01
	%	4,1	13,8	6,9	27,6	47,6	
Krediyi kullanmaktan memnunum	F	2	4	1	12	126	4,77
	%	1,4	2,8	0,7	8,3	86,9	
Başkalarına öneririm	F	3	1	8	133	3	4,84
	%	2,1	0,7	5,5	91,7	2,1	

Kadınların ifadelere vermiş olduğu puanların ortalamaları dikkate alındığında, mikro kredi uygulamasına yönelik memnuniyet düzeylerinin genel anlamda yüksek olduğunu söyleyebiliriz. İfadeler içerisinde “aldığım kredi miktarı yeterli oldu” ifadesine ilişkin ortalamanın (3,37) en düşük ortalamaya sahiptir. İfadeye ilişkin ortalama kadınların kullandıkları mikro krediyi kullanma biçimine (hanede yapılan ekonomik faaliyetler, hane dışında yapılan ekonomik faaliyetler) göre ayrıca değerlendirilmiştir. Hanede yapılan ekonomik faaliyetler için mikro kredi kullanan kadınların ifadeye ilişkin ortalaması 3,39 çıkarken, hane dışında yapılan ekonomik faaliyetler için mikro kredi kullanan kadınların ifadeye ilişkin ortalamaları 3,27 çıkmıştır. Bu sonucun ortaya çıkması doğaldır. Örneğin geleneksel ürün üretimi amacıyla kullanılan fon miktarı ile makine ve teçhizat gereksinimi duyulan iş alanlarında kullanılan fon miktarı arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenden

ötürü kullanılan kredi miktarı bazı kadınlar için yeterli düzeyde olurken bazı kadınlar için yeterli olmamıştır. Ancak ortalama farklılığının istatistiki anlamlılığını ölçebilmek amacıyla yapılan iki bağımsız örneklem T testi sonucunda da ortalamalar arasında farklılığın olmadığı [$t(143) = 0,36, p = 0,71 > 0,05$] tespit edilmiştir. Yani “aldığım kredi miktarı yeterli oldu” ifadesine ilişkin, kullanılan mikro kredi ile hanesinde ekonomik faaliyetlerde bulunan kadınların ortalaması ($\bar{x}=3,39, sd=1,47, N=119$), hane dışında ekonomik faaliyetlerde bulunan kadınların ortalaması ($\bar{x}=3,27, sd=1,53, N=26$) arasında istatistiki fark bulunmamaktadır.

Mikro kredi uygulamasının kadınların gelirleri ve ekonomik durumları üzerindeki etkisinin tespitine yönelik sorulan ifadelerin genel bir değerlendirmesi yapıldığında; kadınlar mikro kredi uygulaması sayesinde planladıklarını yapabildiğini, yaptığı iş dolayısıyla gelir elde ettiklerini, bununla beraber ekonomik olarak rahatladıklarını ve ekonomik anlamda hem kendileri için hem de aile fertleri için kaygılarının azaldığını belirtmişlerdir diyebiliriz. Bu durum mikro kredi uygulamasıyla kadınlar üzerinde ekonomik anlamda olumlu bir değişimin ve etkinin yaratıldığını göstermektedir. Özellikle “kredi kullanmaktan dolayı memnunum (4,77)” ve “başkalarına kredi kullanmalarını öneririm (4,84)” ifadelerinin ortalamalarının, ifadeler içerisinde yüksek ortalama değerlerine sahiptir. Bu ortalamalar mikro kredi uygulamasının kadınlar tarafından benimsendiğini ve ekonomik anlamda değişim yaratabilecek bir uygulama olduğunu ispatlamaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların mikro kredi kullanmadan önce ve kullandıktan sonra ortalama aylık gelirlerine ilişkin bilgiler Tablo 6’da verilmiştir. Kadınlardan 96’sının mikro krediyi kullanmadan önce düzenli kazançlarının olmadığı tespit edilmiştir. Mikro kredi kullanmadan önce düzenli aylık gelire sahip olan kadınların ortalama aylık gelirleri 4.694,77 TL olarak hesaplanmıştır. Mikro krediyi kullanan 145 kadından 132’si düzenli gelir elde etmeye başladığını, 7’si ise henüz düzenli gelir elde edemediğini beyan etmiştir. Mikro kredi kullanımı sonrası düzenli gelir elde eden kadınların ortalama aylık gelirlerinin 8.396,36 TL olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kadınların ortalama 3.475,86 TL mikro kredi kullandıkları dikkate alındığında, mikro kredi kullanan kadınların borçlarını ödeyebildikleri ve devam edebilecekleri bir iş sahibi oldukları söylenebilir.

Tablo 6. Kredi Öncesi ve Sonrası Ortalama Gelir

	Ortalama (TL)	Frekans (n)
Kredi öncesi ortalama aylık gelir	4.694,77	49
Kredi sonrası ortalama aylık gelir	8.396,36	132

Kredi kullanımı öncesi ortalama aylık gelir ile kredi kullanımı sonrası ortalama aylık gelir değişiminin istatistiki olarak anlamlılığını ölçmek amacıyla test yapılmıştır. Parametrik ortalama testinin (Bağımlı iki örnek T testi) kullanım varsayımları sağlanmadığından (iki dönem aylık gelir farklarının normal dağılması) parametrik olmayan ortalama testlerinden Wilcoxon işaret testi kullanılmıştır. Parametrik ortalama testlerinden bağımlı iki örnek testinin non-parametrik alternatifi olan Wilcoxon işaret testi aslında ortalamaların karşılaştırılmasını yapmaz. Wilcoxon işaret testi değerleri sıralar, karşılaştırabilmek için iki farklı zaman dilimine dönüştürür ve bu zaman dilimleri arasında istatistiki olarak anlamlı değişikliğin olup olmadığını inceler (Lorcu, 2020, s. 117). Tablo 7’de Wilcoxon işaret testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 7. Kredi Öncesi ve Sonrası Ortalama Gelire İlişkin Wilcoxon Testi

Test Statistics ^a	
Kredi sonrası aylık gelir – Kredi öncesi aylık gelir	
Z	-4,436 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000
a. Wilcoxon Signed Ranks Test	
b. Based on negative ranks.	

Wilcoxon işaret testi sonucuna ilişkin Tablo 7’ye bakıldığında; mikro kredi kullanan kadınların kredi kullanımı öncesi ortalama aylık gelirleri ile kredi kullanımı sonrası ortalama aylık gelirleri arasında fark bulunmaktadır ve bu fark istatistiki olarak anlamlıdır ($Z = -4,509$, $p = 0,00 < 0,05$). Dolayısıyla mikro kredi uygulamasıyla kadınların gelirleri ve ekonomik durumları üzerinde olumlu bir etkinin yaratıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; mikro kredi kullanan kadınların gelirlerinde, kredi kullanım öncesine göre olum-

lu bir katkı sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu olumlu gelişme hem kadınların kişisel kazançlarına hem de aile bütçelerine yansımaktadır. TGMP kapsamında Şanlıurfa ilinde yürütülen mikro kredi uygulamalarının yoksullukla mücadeledeki etkinliğinin başarılı olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan kadınlar mikro kredi sayesinde planladıkları işleri yapabildiklerini, mikro kredi aracılığıyla yaptıkları işlerin gelir getirici olduğunu ve ekonomik faaliyetleri sonucunda hane gelirlerine olumlu katkı sağlayarak ekonomik olarak rahatladıklarını belirtmişlerdir. Kadınların ortalama 3.475,86 TL mikro kredi kullanarak 4.694,77 TL (49 kişi) olan ortalama aylık gelirlerini, 8.396,36 TL'ye (132 kişi) çıkarmaları, mikro kredi uygulamasının onların ekonomik durumlarının düzeltilmesi üzerinde olumlu yönde etkili olduğunu ispatlamaktadır. Yapılan Wilcoxon işaret testi sonuçları da ($Z = -4,509$, $p = 0,00 < 0,05$) değişimin istatistiki olarak anlamlılığını göstermektedir. Mikro kredi kullanan kadınların kredi kullanımı öncesi ortalama aylık gelirleri ile kredi kullanımı sonrası ortalama aylık gelirleri arasında fark bulunmaktadır ve bu fark istatistiki olarak anlamlıdır. Dolayısıyla mikro kredi uygulamasıyla kadınların gelirleri, ekonomik durumları, ekonomik faaliyetler içerisinde yer alarak iş gücüne katılım oranları üzerinde olumlu bir etkinin yaratıldığını söyleyebiliriz.

Mikro krediyi kullanan kadınların daha çok el emeğine dayalı, küçük faaliyetlerle uğraştıkları sonucuna ulaşılmış, bu faaliyetleri kendi evlerinde yaptıkları tespit edilmiştir. Bundan dolayı kadınlar genellikle kayıt altına alınamamaktadırlar. Mikro kredi kullanan kadınlar sosyal güvence bakımından kayıt dışı kalarak ekonomik faaliyetler içerisinde bulunmaktadır. Bu durum kadınların sosyal güvenlik sisteminin getireceği emeklilik gibi diğer imkânlardan faydalanmasını engellemektedir. Kadınların sosyal güvenceleri eşlerinden, çocuklarından ya da anne babalarından dolayı ortaya çıkmaktadır. Mikro kredi uygulamasının başarısı ve yaygın olumlu etki sağlaması için bu konunun yasal çerçevede düzenlenmesi gerekmektedir. Düzenlemeyle mikro kredi kullanan kadınlara ek bir maliyet çıkarılmadan kayıt altına alınabilme imkânı sağlanmalıdır.

Teşekkür: Saha çalışmaları süresince desteğini esirgemeyen ve her konuda yardımcı olan Türkiye Grameen Mikrofinans Programı Şanlıurfa Şubesi (TGMP) personeline çok teşekkür ediyoruz. .

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli

Çıkar Çatışması: Bu çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansal Destek: Bu çalışma, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 21157 proje numarası ile mali olarak desteklenmiştir.

Acknowledgement: We would like to thank the staff of the Turkish Grameen Microfinance Program Şanlıurfa Branch (TGMP) for their support and assistance throughout the fieldwork.

Peer-review: Externally double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was financially supported by Harran University Scientific Research Projects Unit with project number 21157.

Kaynakça / References

- Akanbi, O.A. (2015). Structural and institutional determinants of poverty in Sub-Saharan African Countries. *Journal of Human Development and Capabilities*, 16(1), 122-141. <https://doi.org/10.1080/19452829.2014.985197>
- Arabacı, R.Y. (2019). Dünya Bankası'nın yeni uluslararası yoksulluk sınırları ve küresel yoksulluğun yeniden değerlendirilmesi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 123-140. <https://doi.org/10.32331/sgd.582630>
- Arizpe, L. (1977). Women in the informal labor sector: The case of Mexico City. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 3(1), 25-37. <https://doi.org/10.1086/493437>
- Ay, B. (2015). *Yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulamalarının etkinliği: Gaziantep ili örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bastos, A., Casaca, S. F., Nunes, F. & Pereirinha, J. (2009). Women and poverty: A gender-sensitive approach. *The Journal of Socio-Economics*, 38(5), 764-778. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.03.008>
- Buvinić, M. (1997). Women in poverty: A new global underclass. *Foreign Policy*, Autumn (108), 38-53.
- Channing, C., McKay, A. & Tarp, F. (2016). *Growth and poverty in Sub-Saharan Africa*. Oxford University Press.
- Chen, M., Vanek, J., Lund, F., Heintz, J., Jhabvala, R. & Bonner, C. (2005). *Progress of the world's women 2005: women, work and poverty*. United Nations Development Fund for Women.
- Cruz, M., Foster, J., Quillin, B. & Schellekens, P. (2015). Ending extreme poverty and sharing prosperity: Progress and policies. Development Economics World Bank Group.
- Davran, M.K. & Tok, N. (2018). Kırsal kesimde yoksulluk algısı ve yaşam memnuniyeti. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(25), 2140-2141.

142 ŞANLIURFA İLİNDE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE MİKROKREDİ UYGULAMASININ KADINLARIN GELİRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

http://www.jshsr.org/Makaleler/777083734_23_2018_5-25%20ID594%20%20DAVRANTOK%20_2140-2152.pdf

- Doğan, B.B. & Kaya, M. (2013). Yoksullukla mücadelede mikro kredi sistemi: Diyarbakır örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 144-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82789>
- Eskelinen, T. (2011). Encyclopedia of global justice. İçinde D.K. Chatterjee (Ed.), *Absolute poverty* (ss. 1-5). Springer.
- Gerşil, G. (2015). Küresel boyutta yoksulluk ve kadın yoksulluğu. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 159-181. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/article/165889>
- Gökay, Ç. (2008). *Türkiye’de mikro kredi uygulamaları ve istihdama yansımaları*. [Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi]. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Gülçubuk, B. & Aluftekin, N. (2004). Türkiye’de kırsal alanda yoksulluğun azaltılmasında hayvancılığın ve hayvansal ürün işleyen kobilerin rolü. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 19(222), 77-90. <http://www.iif.com.tr/index.php/iif/article/view/iif.2004.222.9356/2357>
- Güneş. (2009). *Yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulamaları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü proje destekleri*. [Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi]. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Hatıplı, M. (2019). Boyut ve etkenleriyle sosyal dışlanmanın yoksullukla karşılaştırmalı ilişkisi. *Bilgi*, 21(1), 39-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/47169/429455>
- Işık, O. & Ataç, E. (2011). Yoksulluğa dair: Bildiklerimiz, az bildiklerimiz, bilmediğimiz. *Birikim*, 268, 66-86.
- Jandhyala, B.G. (2002). Education and poverty. *Journal of Human Development*, 3(2), 191-207. <https://doi.org/10.1080/14649880220147301>
- Kabeer, N., Milward, K. & Sudarshan, R. (2013). Organising women workers in the informal economy. *Gender & Development*, 21(2), 249-263. <https://doi.org/10.1080/13552074.2013.802145>
- Kidder, T. (1997). Macro debates at the micro-credit summit. *Development in Practice*, 7(4), 432-435. <https://www.jstor.org/stable/4029012>
- Koca, M. (2015). *Kentsel yoksulluk yoksul yardımları ve dışlanma (Sivas Merkez ilçe örneği)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, A. & Korkut, G. (2012). Türkiye’de kadının işgücüne katılımının belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 41-65. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20821/222845>
- Laderchi, C. R., Saith, R. & Stewart, F. (2003). Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches. *Oxford Development Studies*, 31(3), 243-274. <https://doi.org/10.1080/1360081032000111698>
- Lipton, M. & Ravallion, M. (1993). *Poverty and policy*. Policy Research Department The World Bank.
- Lorcu, F. (2020). Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı. Detay Yayıncılık.

- Madden, D. (2000). Relative or absolute poverty lines: A new approach. *Review of Income and Wealth*, 46(2), 181-199. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2000.tb00954.x>
- Mahajan, V. (2005). From microcredit to livelihood finance. *Economic and Political Weekly*, 40(41), 4416-4419. <https://www.jstor.org/stable/4417256>
- Memiş, H., Kara, M. & Tayfur, L. (2010). Yoksulluk, yapısal uyum programları ve Sahra Altı Afrika ülkeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 325-346. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19556/208656>
- Moller, S., Huber, E., Stephens, J. D., Bradley, D. & Nielsen, F. (2003). Determinants of relative poverty in advanced capitalist democracies. *American Sociological Review*, 68, 22-51. <https://doi.org/10.2307/3088901>
- Morduch, J. (1994). Poverty and vulnerability. *The American Economic Review*, 84(2), 221-225. <https://www.jstor.org/stable/2117833>
- Okumuş, H.Ş. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de mikro finansman ve yoksulluğun azaltılması: Teori ve uygulamalar*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No: 31.
- Ören, K., Negiz, N. & Akman, E. (2012). Kadınların yoksullukla mücadele aracı mikro kredi: deyimler üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 313-338. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2705/35714>
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work and welfare. *Urban and Social Change Review*, 11(1-2), 28-36.
- Sevinç, G., Davran, M.K. & Sevinç, M.R. (2018). Türkiye’de kırdan kente göç ve göçün aile üzerindeki etkileri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70-82. <https://doi.org/10.25204/iktisad.330930>
- Sevinç, M.R., Aydoğdu, M.H., Cançelik, M., Binici, T. & Palabıçak, M.A. (2020). Poverty, child labor, and hope: The relationship between hope and perceived social support in children working in street markets in TRC2 Region of Turkey. *Children*, 7(7), 78. <https://doi.org/10.3390/children7070078>
- Sevinç, M.R., Aydoğdu, M.H., Palabıçak, M.A. & Cançelik, M. (2020). Rızıklarıyla doğmayanlar, çocuk emekçiler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 2430-2447. <https://doi.org/10.15869/itobiad.742855>
- Şener, Ü. (2012). Kadın yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/1/7>
- Şengül, T. & Ersoy, M. (2002). Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri Ankara, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Zonguldak kentlerine ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme. 9 Haziran 2022 tarihinde <http://www.melihersoy.com/wp-content/uploads/2012/04/Kentsel-Yoksulluk-ve-Gecinme-Stratejileri.pdf> adresinden erişildi.
- Şengür, M. (2011). *Yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikası aracı olarak mikro kredi (Eskişehir Grameen Bank analizi)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengür, M. & Taban, S. (2012). Yoksullukla mücadele stratejisi olarak mikro kredi uygulaması: Eskişehir ili örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sos-*

144 ŞANLIURFA İLİNDE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE MİKROKREDİ
UYGULAMASININ KADINLARIN GELİRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

yal Bilimler Dergisi, 13(1), 59-89. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/11001/131641>

- Şenses, F. (2017). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk*. İletişim Yayınları.
- Topgül, S. (2013). Türkiye’de yoksulluk ve yoksulluğun kadınlaşması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 277-296. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- TÜİK. (2021a). Doğum istatistikleri, 2020. 13 Eylül 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2021b). İstatistiklerle aile, 2020. 13 Eylül 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2022). İstihdam ve iş gücüne katılım oranları, 2021. 22 Kasım 2022 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=102&locale=tr> adresinden erişildi.
- Türkiye Grameen Mikrofinans Programı. (2021). Finansal veriler. 10 Ağustos 2021 tarihinde <https://tgmp.net/tr/finansal-veriler> adresinden erişildi.
- Türkiye İsrافی Önleme Vakfı. (2022). TGMP’ye genel bakış, 2022. 14 Aralık 2022 tarihinde http://www.tisva.net/eyayin/tgmp_bilgi_notu_tr.html adresinden erişildi.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.
- Yunus, M. (1999a). The Grameen Bank. *Scientific American*, 281(5), 114-119. https://www.academia.edu/9279637/The_Grameen_Bank
- Yunus, M. (1999b). *Yoksulluğun bulunmadığı bir dünyaya doğru*. (G. Şen, Çev.). Doğan Kitap.
- Zheng, B. (2001). Statistical inference for poverty measures with relative poverty lines. *Journal of Econometrics*, 101(2001), 337-356. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(00\)00088-9](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(00)00088-9)

Duygu Çayırıcıoğlu, *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*

Emine KILINÇ*

Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat,² Duygu Çayırıcıoğlu'nun Ankara Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı'nda hazırladığı doktora tezinin³ İletişim Yayınları tarafından kitaplaştırılmış hâli. Adını Sevgi Soysal'ın *Tante Rosa*'da dile getirdiği "Tante Rosa bütün kadınca bilmeyişlerin tek adıdır."⁴ cümlesinden alan kitap, alt başlığında da belirtildiği üzere 1960-1980 dönemindeki feminist edebiyata odaklanıyor.

"Giriş" ve "Sonuç" bölümleri dışında dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü "Kadın Hareketi'nin Batı'daki ve Türkiye'deki Seyri" başlığını taşıyor. Çayırıcıoğlu, bu bölümde kadın hareketinin seyrinin ülkelere göre farklılık göstereceği tespitini yaptıktan sonra "Batı'yı merkez alarak düşündüğümüzde" (s. 22) ifadesini izleyerek önce Batı'daki daha sonra da Türkiye'deki kadın hareketini feminist çalışmaların genel referanslarına atıflarla özetliyor. "Edebiyatın Cinsiyeti" başlığını taşıyan çalışmanın ikinci bölümünü "1980 öncesinde edebiyattaki hâkim

1 FSM Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

2 Duygu Çayırıcıoğlu, *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022. Kitaptan yaptığım alıntılarda sadece sayfa numarasını belirterek bu kaynağı kullanacağım.

3 Duygu Çayırıcıoğlu, "1935-1980 Yılları Arasında Edebiyatçıların Metinlerinde Ön-Feminizm", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara 2020.

4 Sevgi Soysal, *Tante Rosa*, İletişim Yayınları, 25. b., İstanbul 2021, s. 88.

sesler” ve “Erkekegemen yazın geleneğinin panzehiri: Feminist edebiyat eleştirisi” alt başlıklarıyla şekillendiriyor. İlk alt başlıkta başyapıt kavramı çerçevesinde Türk edebiyatında kadın yazarların kanon dışında bırakılmalarını örneklerle aktarıyor. İkinci alt başlıkta Berna Moran’ın “Feminist Eleştiri Kuramı”nda⁵ aktardıklarının geniş bir özetini sunuyor. Çalışmanın “Çatı Kavramlar/Kavramsal Analiz Kategorileri” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde “Toplumsal cinsiyet, özne ve cinsellik”, “Kamusal-özel alan ayrımında mekân” ve “Kadın yazını / Écriture féminine” olarak belirlediği çatı kavram ve kavramsal analiz kategorilerini genel referanslarıyla tartışıyor. Kitabın odağını oluşturan “1960-1980 Edebiyatında Feminist Hissiyatın, Ruhiyatın ve Fikriyatın Temelleri” başlıklı dördüncü bölümünde “*Korsan Çıkmazı* (Nezihe Meriç, 1961), *Yanık Saraylar* (Sevim Burak, 1965), *Tante Rosa* (Sevgi Soysal, 1968), *Yürümek* (Sevgi Soysal, 1970), *Tuhaf Bir Kadın* (Leylâ Erbil, 1971), *Ölmeye Yatmak* (Adalet Ağaoğlu, 1973), *Kırk Yedi'liler* (Füruzan, 1974) ve *Çocukluğun Soğuk Geceleri* (Tezer Özlü, 1980)” olmak üzere yedi yazara ait sekiz metni “merkez”e alarak *1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat* anlatısını kurguluyor. Çalışmasına bu eserleri dâhil etmesinin ilk nedeninin “bu yazarların geleneksel çizgiden ayrık duruşları, özgün ve yenilikçi edebiyat anlayışları” olduğunu aktarıyor. Bir diğer ölçütünün ise “Metinlerin birer kadın Bildungsromanı⁶ gibi yazılmış olmaları” olduğunu, “metinlerin ana karakteri olan kadınların “büyüme-gelişme” anlatısı içinde kurgulanmaları”nın “kadınların toplumsal cinsiyet rolleri etrafında özne olarak inşa edilirken geçirdikleri evrelere daha yakından bakabilmek” imkânı verdiği için böyle bir tercihte bulunduğunu belirtiyor (s. 15). Sevgi Soysal’ın iki kitabı Bildungsroman özelliği taşıdığı için çalışmasında Soysal’a ait iki kitaba yer verdiğini, Sevim Burak’ın *Yanık Saraylar*’ını ise Bildungsroman olmadığı hâlde “işlediği konular açısından” çalışmasının genel iddiasıyla örtüştüğü ve “özellikle ‘kadın yazını’ tartışmasında yeni bir biçim yaratma örneği olarak es geçilemeyecek bir metin olması sebebiyle” (s. 16) çalışmasına dâhil ettiğini dile getiriyor. Belirlediği metinleri; “Toplumsal cinsiyet rollerinin işlenişi”, “Mekân kullanımı ve mekânın politikliği”, “Kadın karakterlerin ‘özne’

5 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, 28.b., İstanbul 2018, s. 249-262.

6 Bildungsroman, merkezine aldığı karakterin çeşitli aşamalardan geçerek edindiği gelişimi, olgunlaşmayı konu edinen bir roman türüdür.

olarak konumu”, “Cinsellik vurgusu” ve “Geleneğe ve hâkim söyleme karşı isyankâr sesler” olmak üzere dört alt başlıkta inceliyor. Her ne kadar çalışmada ele alınan yazarlar ve eserler, Çayırıcıoğlu’nun “1980 öncesinde Türkçe edebiyatta, -kendilerine feminist desinler ya da demesinler- bu isimlerin feminist hissiyat, ruhiyat ve fikriyatın temelini hazırlayan edebiyatçılar olabilmeleri için tabiri caizse bir kazı çalışması yaptım.” (s. 189) ifadesinde işaret ettiği “kazı çalışması”⁷ni gerektirecek kadar resmî tarihin ya da edebî kamunun dışında bırakılmış olmayıp, literatürde bu yazarlara ve eserlere yönelik müstakil çalışmalar yer alsada Çayırıcıoğlu’nun bu eserleri “kadın karakterlerin hikâyelerini sarmal gibi birbirine bağlayarak, bir kadın tarihi anlatısı örneği oluşturma” (s. 189) çabasıyla eser odaklı incelemesi kadın araştırmaları açısından önemli ve değerli bir katkı oluşturuyor.

Duygu Çayırıcıoğlu “Giriş” bölümünde çalışmasının kapsamı ve yöntemiyle ilgili “sınırlar”ı belirliyor. Kitabın en ilginç tarafı da bu sınır belirleme sürecinde ortaya çıkıyor. Kapsam ve yöntemle ilgili öznelliğe, çoksesliliğe, heterojenliğe imkân tanıyan geçişken sınırlara işaret eden bir yol haritası belirlenirken bir taraftan da söylemin iktidar taktikleriyle, söylemin iktidarı adına durmadan üretilen dirençli-mutlak sınırlar oluşturuluyor. Söylemin iktidar taktiklerinden kastım kitapta görece keyfi genelleme ve daraltmalar yoluyla yapılan tespit ya da dönemselleştirmeler. Çayırıcıoğlu, satır aralarında âdeta Fatmagül Berktaş’tan aktardığı “Söyleme hükmeden dünyaya hükmeder” (s.70) anlayışının bir serimlemesini yapıyor. Ancak ne yazık ki kitapta söylemin adına işlediği iktidar, feminizmlerden çok kadın yazınının araçsallaştırıldığı “siyaseten duyarlılık”⁷ adına işliyormuş gibi satırlar arasında şekilleniyor. Kitaptaki bu görünüm, Çayırıcıoğlu’nun “1980 öncesinde Türkçe edebiyatta, -kendilerine feminist desinler ya da demesinler- bu isimlerin feminist hissiyat, ruhiyat ve fikriyatın temelini hazırlayan edebiyatçılar olabilmeleri için tabiri caizse bir kazı çalışması yaptım.” (s. 189) ifadesinde işaret ettiği “kazı çalışması”⁷ni söylemin alanında gerçekleştirdiği izlenimini uyandırıyor.

Çayırıcıoğlu, çalışmasında birinci dalga ile ikinci dalga “kadın hareketi” arasında kalan dönemin (1935-1980) “suskunluk dönemi” olarak

---

7 İfadeyi Çayırıcıoğlu’nun doktora tezinden aldım. Duygu Çayırıcıoğlu, “1935-1980 Yılları Arasında Edebiyatçıların Metinlerinde Ön-Feminizm”, s. 6.

nitelendirildiğini ifade ettikten sonra bu dönemi, Yaprak Zihnioğlu'nun *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği* adlı kitabında -Çayırçioğlu'nun ifadesiyle- "Nezihe Muhiddin'in siyaset alanından uzaklaştırılması sonrasında içine girilen dönemi tarif ederken kullandığı" sözlerinden ilham alarak "suskunluk dönemi" olarak yorumladığını belirtiyor (s. 14). Çalışmasını da bu dönemin bir "suskunluk dönemi" olmadığı, bir "kuluçka dönemi" olduğu iddiasıyla şekillendirerek 1960-1980 dönemini "ön-feminizm" olarak adlandırıyor. "Ön-feminizm" terimini Batı'da 1960 öncesi dönemini niteleyen "proto-feminizm" teriminden aldığını belirtiyor. Çayırçioğlu'nun genelleme yahut daraltma yoluyla çalışmasında belirlediği sınırlar yer yer gariplikler arz ediyor. Çalışmadaki sınır garipliklerini Foucault'un "hakikat oyunu"⁸ ifadesinden hareketle "sınır oyunu" olarak adlandıracağım. Bunlardan ilki, Çayırçioğlu'nun kendi yorumu sonucu ulaştığı "suskunluk dönemi" genellemesi. Yaprak Zihnioğlu, çalışmasında "suskunluk dönemi" ifadesini bir genelleştirmeye döneme atfetmiyor. Türkiye'deki kadın hareketinin seyrini aktarırken imzasız kadın mektuplarının gazetede yayımlandığı 1868'den Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) 1935'te kapatılmasına kadar süren dönemi birinci dalga feminizm, 1980 sonrasında kadın hareketinin yeniden yükselişe geçtiği dönemi ikinci dalga feminizm olarak nitelendiriyor.⁹ Bununla birlikte "suskunluk dönemi" ifadesini alelade ve doğal bir süreçmişçesine "içine girilen dönem"i işaret etmek için de kullanmıyor. Zihnioğlu, "suskunluk dönemi"ni çalışmasında ısrarla vurguladığı gibi Kemalist ideolojinin türlü yollarla uyguladığı itibarsızlaştırma sonucunda Nezihe Muhiddin'in maruz bırakıldığı dışlanmışlığı, içine itildiği hâli işaret etmek için kullanıyor: "Kemalistlerin 'yeni kadın' tasarımına uygun düşmeyen, Kemalist kadın hakları projesine kendisini uyarlayamayan ve otoriter bir siyasal

8 "Foucault'nun doğru ve yanlış oyunu ya da genelde hakikat oyunuyla (jeux de vérité) kastettiği, insanın varlığını tarihsel bir biçimde deneyim olarak, yani düşünülebiyecek ve düşünülmesi gereken bir şey olarak kuran; başka bir deyişle sorunsallaştırılan şey hakkında belli hakikatlerin üretilmesi için kullanılan bir kurallar bütünü. Foucault'ya göre Batı düşüncesinin bir özelliği, bu oyunların hiçbir zaman bazılarını izin verecek bazılarını da dışlayacak biçimde kapalı ve kesin bir tanımının verilmemiş olması. Dolayısıyla hakikat oyunlarında her zaman yeni bulgularla karşılaşmak, şu ya da bu kuralı hatta bir hakikat oyununun tümünü, dolayısıyla bu yolla kurulan deneyimleri değiştirmek mümkün." Ferda Keskin, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar*, Michel Foucault içinde, Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrintı Yayınları, 4.b., İstanbul 2014, s. 13 (11-24).

9 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 20.

ortamda kadın hakları alanında devletten bağımsız bir güç oluşturmaya çalışan Nezihe Muhiddin'in Türkiye'nin tarihinden silinmesi süreci, mahkemelerle yıldırma, unutturulma ve reddedişe dayalı bir yol izledi."¹⁰ Çayırıcıoğlu, "suskunluk dönemi" aktarımında uyguladığı indirgeme işlemini ya da bir diğer deyişle yumuşatılmış geçişi "Türkiye'de kadın hareketi"ni ele aldığı bölümde Zihnioglu'nun kitabında özellikle belirginleştirmeye çalıştığı "Cumhuriyet'in kadınlara haklarını verdiği" yönündeki politik algı bağlamında da söylemin "siyaseten duyarlılığı" adına kullanmayı sürdürüyor. "Her ne kadar Cumhuriyet'in resmî ideolojisi çerçevesinde kadınların kendilerini ortaya koyuşu Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlamış bir olgu olarak kalsa da aslında, Cumhuriyet dönemindeki hareketin öncüsü sayılabilecek bir Osmanlı kadın hareketi vardır." tespitini yaptıktan sonra "Cumhuriyet'in ilanı ile şeriat düzeninin yerini laik yasaların alışıyla kadın hareketinde yeni bir sayfa açıl(ır)." dıĝını dile getiriyor (s. 31). Ardından Deniz Kandiyoti'nin tespitlerinden hareketle Türk Medeni Kanunu'yla kadınlara "yurttaş statüsü, oy hakkı, kadınlar ile erkekler arasındaki hukuki eşitsizliğin giderilmesi" gibi "verilen haklar"dan bahsediyor, Kandiyoti'nin bu kazanımların "Batılı feministlerin eşit oy hakkı için verdikleri mücadele sonucu haklarını kazanmalarından farkı"na dikkat çektiğini belirterek "Cumhuriyet'in kuruluşu döneminde kadınlara "sunulmuş" ya da "verilmiş" bu hakların "hakkını teslim etmek gerek(ir.)"tiğini vurgulayarak bir tür "Medeni Kanun mistifikasyonu"na¹¹ girişiyor (s. 31). Daha sonra sözü ironik bir biçimde Kemalist ideolojinin kadın hareketini ke-sintiye uğratmasına ve "Medeni Kanun mistifikasyonu"na rıza göstermediği için sistem tarafından "suskunluk dönemi"ne itilen Nezihe Muhiddin'e getirerek söylemde bir öncelik-sonralık, merkez-dışarı izlenimi oluşturuyor. Bu bakış noktası, söylemin iktidarının "siyaseten duyarlılık" adına "feminist duyarlılığı" askıya aldığını gösteren örneklerden yalnızca biri, "siyaseten duyarlılık" âdeta iade-i itibarı adına "feminist

10 Yaprak Zihnioglu, *a.g.e.*, s. 258.

11 Yaprak Zihnioglu "Kemalist kadın derneklerinin üyeleri, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana 'Medeni Kanun mistifikasyonu' olarak adlandıracağım bir tutumla, 'Atatürk Medeni Kanun'la bize haklarımızı verdi ama biz kadınlar bu hakları kullanmasını bilmiyoruz' kalıp düşüncesini savundu. Cinsiyet-görmezliğin bir örneği olarak Medeni Kanun'un oluşturduğu cinsiyet hiyerarşisini göremediler. Burada önemli husus, kadın sosyal bilimcilerin çoğunun araştırmadan/eleştirmeden bu söylemi benimsemesi ve 1980'lere değin taşınmasıdır." tespitinde bulunur. Yaprak Zihnioglu, *a.g.e.*, s. 183.

duyarlılığı” araçsallaştırıyor. Kitaptaki ironiyle tam da bu noktada göz göze geliyoruz: Nezihe Muhiddin’in kadın hareketinin siyasi söylem tarafından araçsallaştırılmasına boyun eğmediği için maruz bırakıldığı “suskunluk dönemi” söylemin iktidarı adına söz alıp konuşmaya başlıyor: “aslında suskunluk dönemi diye bir şey yok, suskunluk dönemine itilen bir kadın, bir ben yok!” Tıpkı Kristeva’nın aktardığı Lacan’ın deşet verici cümlesinde olduğu gibi: “Kadın diye bir şey yok.”¹² Her ironik son mükemmel bir yok-lama değil mi zaten?

Çayırıcıoğlu’nun çalışmasında ilkiyle bağlantılı bir başka “sınır oyunu” 1935-1980 arasını bir “suskunluk dönemi” olarak yorumlamasının ardından bu dönemin bir “kuluçka dönemi” olduğuna karar kılması ve sonrasında kadın hareketi bağlamında bir gerekçe göstermeye gereksinim duymaksızın dönemi 1960-1980 aralığıyla sınırlayarak bu yılları “ön-feminizm (proto-feminizm)” olarak adlandırması. Çayırıcıoğlu, bu adlandırmayla Türkiye’deki feminizme bir başlangıç noktası belirliyor, tıpkı egemen eril söyleme belirlediği gibi. Bu ön-feminizm döneminin neden 1935-1960 aralığını kapsamadığını açıklama gereksinimi duymuyor ya da dışarıda bıraktığı bu dönemin ne olarak adlandırılabilmesiyle ilgili herhangi bir öneride bulunmuyor. Bundan da öte Çayırıcıoğlu, her ne kadar “kadın hareketi” adlandırmasıyla da olsa 1935 öncesinin kadın hareketliliği açısından aktif görünümüne çalışmasında yer verdiği, 1868-1935 arası dönemin “birinci dalga feminizm”, 1980 sonrasının “ikinci dalga feminizm” olarak nitelendirildiğini bildiği hâlde bir tür anakronizm uygulayarak 1960-1980 aralığına “ön-feminizm”i yerleştiriyor. Peki Türkiye’de 1868’lere uzanan kadın hareketinin tarihi açısından düşünüldüğünde 1960-1980 aralığına yerleştirilen ertelenmiş “ön-feminizm” tersine çevrilmiş, tam da bu tersine çevirme işlemi sırasında iade-i itibarla kucaklaşan bir tür “hafıza ödevi” değil mi? “Hafıza ödevi”, Jan Assmann’ın kültürel bellek çerçevesinde kullandığı, bir tür iktidar kipliğini işaret eden bir ifade. Paul Ricœur, “hafıza ödevi” adını verebileceğimiz şey aslında unutmama ödevidir.” diyor ve geçmişe yönelik bir araştırmanın büyük oranda “unutmama görevinin hükmü altında” olduğunu belirtiyor.¹³ Burada söylem “feminist duyarlılığı” er-

12 Julia Kristeva, *Ruhun Yeni Hastalıkları*, Çev. Nilgün Tatal, Ayrıntı Yayınları, 2.b., İstanbul 2017, s. 257.

13 Paul Ricœur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 49.

teleyerek “siyaseten duyarlılık”ın iktidarı adına kadın hareketine rağmen çalıştığı için tersine çevrilmiş bir “hafıza ödevi”ni yerine getirdiği izlenimi uyandırıyor.

Yine “Edebiyatın Cinsiyeti”ni ele aldığı bölümün “1980 öncesi edebiyattaki hâkim sesler” alt başlığında Safiye Erol ile Halide Edip’in edebî kanon içindeki durumunu yazarların “resmî ideolojiye olan bağlılığı, resmî kurumlarla yakın ilişkisi” (s. 47) bağlamında değerlendirip Safiye Erol’un dışarıda bırakılmışlığına dikkat çekerken çalışmasına dâhil ettiği metinleri “1960’ların ve 1970’lerin sokağa taşamamış, içte kalmış sesi” (s. 13) olarak, eril edebiyat anlayışının egemenliğine bir başlangıç tayin ederek “Osmanlı’dan itibaren egemen olan eril edebiyat anlayışının çatırdama sesleri” (s. 50) olarak değerlendiriyor. Yazarları benzer siyasi yönelimlere sahip olmalarıyla bağlantılı olarak ele alırken dönemde farklı kadın öznelliklerini dile getiren yazarları isim olarak bile çalışmasında anmıyor. Çalışmasının sınırlarını Bildungsroman olarak belirlemesi nedeniyle böyle bir görünümle karşılaştığımızı düşünsek bile Sevim Burak örneği bu sınırın pekâlâ aşılabilir olduğunu gösteriyor. Aynı yaklaşımla Emel Akal’ın *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*’nda aktardığı deneyimlerden hareketle “Marksist kimliklerini feminist kimlikle ‘kesintiye uğratmamak’ isteyişleri[ni] içinde buldukları koşullar gözetilince gayet anlaşılır(dır.)” (s. 34) bulurken 1950’li yıllarda kadın söylemini “ataerkil ve milliyetçi söylemle iç içe geçmiş [...] eklettik bir niteliğe bürünmüş” (s. 33) yorumuyla aktarıken “içinde buldukları koşullar gözetilince” şartına bağlı aynı “feminist duyarlılığı” göstermiyor. Yine “Batılı ülkelerde feminist hareket ’68 dalgasının önemli bileşenlerinden olurken, Türkiye’de bağımsız bir kadın hareketinden söz edilemez. Kadınlar seslerini esasen sol hareketin mücadelesi içinde duyurmuşlardır.” (s. 33) tespitinde bu durumu, “politik bağlam içinde olağan, anlaşılır, kabul edilebilir” gören yaklaşımını “1990’larla birlikte, 1980’li yıllardaki hareketin parçası olmayan kadınların, “Kürt hareketi ve İslâmi hareketle ilişki içinde feminist talepler geliştirdikleri” (s. 36) aktarımında sürdürmüyor. Bununla birlikte 1960’lı yıllarda politik bağlamın hangi seslerin yükselmesine göz yumarken hangi sesleri kendi içine döndürdüğüne yönelik bir sorgulamaya gereksinim duymadan “Kürt hareketi ve İslâmi hareketle ilişki içinde” olarak tasnif ettiği “feminist talepler”i feminizme “eklemlenmiş” göstermekte herhangi bir sorun görmüyor.

Susan J. Hekman ve Sandra Harding'den hareketle pozitivist bir metotla hareket etmeyeceğini dile getiren, yine Harding'e atıfla "Feminist bakış açısı ve epistemolojisi tek bir kadınlık kategorisi değil, farklı kadınların kategorilerinden yola çıkar." düşüncesini vurgulayan Çayırıcıoğlu, odaklandığı yazarları farklı kadın öznelliklerine geçiş bırakmayacak şekilde hem bir edebî otorite hem de "gelecek kuşak kadın yazarların kendilerini bilmelerinin, tanımalarının ve kendileri olarak kaleme sarılmalarının önünü açarlar."cak (s. 188) isimler olarak, âdetâ kadın yazını içinde - Kristeva'nın "kadınlar arasında birkaç 'şef'in imal edilmesi" tespitinde dile getirdiği gibi- "şef"ler olarak sunmaktan imtina etmiyor. Çayırıcıoğlu da kendi kurguladığı kadın tarihi anlatısında tıpkı Nezihe Meriç'in *Korsan Çıkmazı*'ndaki "Kendisinden sonra gelen kuşakların kadınlarının da bu yolda yetiştirilmesi gerektiğine inan(dır.)"an Meli¹⁴ karakteri gibi öğretici öncüler belirliyor (s. 134). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki belirlediği öncülere doğru da "siyaseten duyarlılık" adına "feminist duyarlılık"ı yer yer hırpalayan "lüzumundan fazla beyaz" bir sınır hatırlatmasına gidiyor. "Ne Berni, ne Meli. En iyisi yalnız kalmak. Oturup dinlenmek istiyorum ben. Ben ne Berni'nin sabır taşı yüreği, ne Meli'nin birden boşanan, kırıp geçiren, uçup yok olan siniri, taşmış ırmakları, fırtınalı denizleriyim. Ben duru bir suyum Korsan Çıkmazı'nda. Duru bir su."¹⁵ diyerek ikili karşıtlıklar arasına sıkıştırılmak istemeyen, kamusal alan-özel alan ayrımıyla parçalanmayan bir kadın özneliğinin imkânını arayan Nezihe Meriç'i karakteri Meli bağlamında olumlarken ev içiyle ilgili anlatımları bağlamında "Aile evine dair yapılan bu efsunlu anlatım ataerkil toplum düzeninin muhafazakâr anlayışını destekleyen bir yön barındırır."¹⁶ uyarısı ve "aile hayatının bireye yaşattığı dinginliğin muhafazasını kut-

14 Çayırıcıoğlu, Meli'yi şöyle aktarıyor "Mustafa Kemal'in devrimlerini benimsemiş, 'ile-rici' bir toplum tahayyülüne sahiptir. Geçmişin İslâm anlayışından ve bu anlayışa eklemelenen yönetim zihniyetinden kopamamış insanlardan hazzetmez, onları ve yaşam şekillerini eleştirir. [...] kendini dinle örülü geleneksel değerlerden soyutlamış, seküler ve bağımsız biri olarak tanımlar." Çayırıcıoğlu, *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat*, s. 133-134.

15 Nezihe Meriç, *Korsan Çıkmazı*, Yapı Kredi Yayınları, 11.b., İstanbul 2022, s. 20.

16 Çayırıcıoğlu'nun bu tespitine dayanak olarak gösterdiği cümleler: "Oda, çörek, çay, elma kabuğu kokuyor." (58); 'Raflardan çingır çingırdak, mıngır mıngırdak çay bardakları indi, masanın üstüne sıralandı. Küçük beyaz tabaklar, hemen çiçek açtılar. Çörekler ısındıkça gevredi. Mutfak elma kabuğu, susam, çay kokmaya başladı.' (78); 'Yeni demlenmemiş ama yine de taze ve kaynar bir çay kıvamındaydım. (131).'" Çayırıcıoğlu, *a.g.e.*, s. 114.

sasa da” hırpalamasıyla “temkinlidir” sınırına geri çağırıyor (s. 114). Kadın yazını içinde birkaç “şef” belirlenmesi, Kristeva’nın kurumlar bağlamında hatırlattığı gibi farklı kadınlık durumlarının, öznelliklerinin, feminizmlerin olduğu gerçeğini yok sayamayacağımız günümüzde “iktidar ilişkileri ve iktidarlaşma”nın sorgulanması gereken bağlamının değiştiğini işaret ediyor. Kadın hareketi ya da yazını içinde farklı kadın öznelliklerinden, feminizmlerden birinin merkezileşerek feminist söylemin iktidarına dönüşmesi hâlinde kadınca bilmeyişlerin gerçekten sonu gelmiş olacak mı? Merkezileşecek kadın söyleminin olası ötekileri durumuna itilenler adına “İktidarın merkezileşmesinden nasıl kaçınacağız, kadınları bundan nasıl ayırabileceğiz?”¹⁷ Ya da daha yaralayıcı bir soruyla yüzleşmemiz mi gerekecek: İlerliyoruz sanrısıyla -Sisyphos misal- başladığımız yere geri mi dönüyoruz?

KAYNAKÇA

- ÇAYIRCIOĞLU, Duygu, “1935-1980 Yılları Arasında Edebiyatçıların Metinlerinde Ön-Feminizm”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara 2020.
- ÇAYIRCIOĞLU, Duygu, *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist Edebiyat*, İletişim Yayınları, İstanbul 2022.
- KESKİN, Ferda, “Özne ve İktidar”, *Özne ve İktidar*, Michel Foucault içinde, Çev. Işık Ergüden-Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, 4.b., İstanbul 2014, s. 11-24.
- KRİSTEVA, Julia, “Kadınların Zamanı”, Çev. İskender Savaşır, *Defter*, S. 21, Bahar 1994, s. 7-29.
- KRİSTEVA, Julia, *Ruhun Yeni Hastalıkları*, Çev. Nilgün Tatal, Ayrıntı Yayınları, 2.b., İstanbul 2017.
- MERİÇ, Nezihe, *Korsan Çıkmazı*, Yapı Kredi Yayınları, 11.b., İstanbul 2022.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, 28.b., İstanbul 2018, s. 249-262.
- RİCCEUR, Paul, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- SOYSAL, Sevgi, *Tante Rosa*, İletişim Yayınları, 25. b., İstanbul 2021.
- ZİHNİOĞLU Yaprak, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

---

17 Julia Kristeva, “Kadınların Zamanı”, Çev. İskender Savaşır, *Defter*, S. 21., Bahar 1994, s. 20 (7-29).

Demet Gülçiçek, Emine Erdoğan (Der.)'ın *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Review of *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* by Demet Gülçiçek & Emine Erdoğan

Haz. Demet Gülçiçek, Emine Erdoğan, *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2022, 312 s). ISBN 978-605-31626-7-4

Değerlendiren: Ayşe Betül Ekici*

Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler, Demet Gülçiçek ve Emine Erdoğan'ın Donna Haraway'in "feminist nesnellik, basitçe, konumlu bilgiler demektir" (s. 11) ifadesini merkeze alarak hazırladıkları ve feminist bilginin konumluluğuna dair çeşitli düzlemlerden yürütülerek ortak bir tartışma alanı etrafında kümelenen derleme metinlerden oluşmaktadır. Yayına hazırlayan ve katkıda bulunanlar, Türkiye'de feminist eleştirinin ne yaptığı ve neyi ortaya koyduğu gibi soruları sorarken "feminist özen" in altını çizerek eleştiriyi, akademinin eril-epistemolojik varsayımının aksine; feminizmin nasıl çalıştığını sorunlaştırmak amacıyla üretken bir faaliyet olarak yorumluyor. Bu bağlamda kitap, feminist eleştirinin başlıca kategorilerini; onların gündemden düşmesi gerektiği şeklinde bir anlayışla eleştiren ve "sadece eksik bulmayı amaçlayan" (s. 18) yaklaşımlara direnmesiyle Türkiye feminist eleştiri sahasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

1 Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 221101001.

Cite this article as: Betül Ekici, A. (2023). Demet Gülçiçek, Emine Erdoğan (Der.)'ın *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 154-161.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Kitap, Aksu Bora'nın "Sunuş: Mesele, değişmektir..." ve Demet Gülçiçek ile Emine Erdoğan'ın kaleme aldıkları "Giriş: Feminist Eleştirinin Yapıp Ettikleri" başlıklı metinleriyle birlikte yazarların kendi feminist bilgilerinin konumluluklarına ilişkin soruları sordukları ve bunları sorgulayan bir perspektiften kaleme aldıkları on iki ayrı yazıdan oluşuyor. Eserin hazırlığını üstlenen Demet Gülçiçek ve Emine Erdoğan'ın da müstakil metinleriyle katkı yaptıkları çalışma, kitabın üst başlığında da kendine yer bulan "Arayışlar" ve "Müzakereler" olmak üzere iki ana başlıkta şekilleniyor. "Arayışlar: Kavramsal Vurgulara Geri Dönmek" başlığını taşıyan ilk bölüm; feminist eleştirinin üretmiş olduğu, modasının geçmesi ve miadının dolmasıyla tenkit edilen ataerkillik, kesişimsellik, eleştirel erkeklik ve kadın tarihi gibi kavramları perde arkasındaki tarihsel çerçeveyi gözden kaçırmadan incelemeyi ve etik özenle konuya eğilmeyi öneren bir yaklaşımla çerçeveleniyor. Bu başlık; sırasıyla Emine Erdoğan'ın "Ataerkilliğin Duygulanımsal Mahiyeti Üzerine", Sumi Cho, Kimberlé Williams Crenshaw ve Leslie McCall'ın ortak makaleleri "Kesişimsellik Çalışmaları Alanına Doğru: Kuram, Uygulamalar ve Praksis", Attila Barutçu'nun "Erkek(lik) Kategorilerine ve Kimliklerine Dair Queer Sorgulamalar: İdrak Edilemez Bir Erkeklik Mümkün mü?" adlı metni, Demet Gülçiçek'in "Feminist Tarih ile İlişkilenmek: Dönemler, Tanımlar, Ekllemeler" başlıklı yazısı, Gülhan Balsoy'un "Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliğinde Kaynaklar ve Yöntem Üzerine: Arzuhaller, Hatıratlar ve Romanlarda Ebeler" ve son olarak Demet Gülçiçek'in Clare Hemmings'le söyleşisini ihtiva eden "Feminist Düşüncenin Eleştirelliği: Feminist Hikâyeleri Farklı Şekillerde Anlatmak" başlıklı metnini kapsıyor.

"Açılan Yollar: Müzakereler ve Olasılıklar" üst başlıklı ikinci bölüm ise sırasıyla Feyza Akınerdem'in "Yavaş Feminizm: Hız Çağında Feminist Müdahaleyi Yeniden Düşünmek", Ezgi Burgan'ın "Feminist Yol ve Erdem Üzerine Bir Meditasyon: Şefkat, İtidal ve Tevazu", Özlem Güllü'nün "Göz Devirmelere Karşı Oyunbozan Feminist Film Eleştirisi" ve Deniz Gündoğan İbrişim'in "Makbul İnsan(lık) Tahayyülün Ötesinde: İnsansonrası Feminist Eleştirilerde Faillik ve İhtimam" adlı metinlerinden oluşuyor.

Demet Gülçiçek ve Emine Erdoğan'ın ortak kaleme aldıkları giriş yazısında çalışmanın seyrini yönlendirecek iki temel soru soruluyor: "Feminist eleştiri ne tür iş yapı/yapıyor ve feminist eleştiri kendini na-

sıl eleştiriyor?” (s. 15) Bu anlamda ürettiği/muhatap olduğu eleştiri üzerinde düşünmeyi teklif eden yazarlar, çalışmayı da feminist eleştirinin ürettiği kavramlar ve kuramsal tartışmaların bilgi üretimindeki seyri- ne ve kesintilerine odaklanmak üzere sınırlandırıyorlar. Bu doğrultuda söz konusu yazarların, feminist eleştirinin sorunlaştırdığı eşitsizliklere ilişkin ürettiği kavramları; altında yatan toplumsal ve tarihsel gerçek-likle ilişkilendirerek anlamayı ve düşünmeyi önerdikleri söylenebilir. Böylece yazarlar ancak kendi konumluluğunu feminist özenle etik bir şekilde sorgulamak koşuluyla feminist bir eleştiri ortaya konabileceği- ne işaret etmektedirler. Ayrıca bu kavramların, barındırdığı sorunlar ve olumsuzluklar kadar feminist eleştiriye ne tür çıktılar ve imkânlar kazandırdığı üzerinde yeniden düşünmenin romantik bir aidiyetçilik ve tutuculuktan öte, feminist kavramların izlerini tarihsel boyutta takip ederek yeni sorular sormak adına bir yol açığının altını çizmeleri önem arz ediyor.

Girişin ardından “Arayışlar” bölümünün ilk metni “Ataerkilliğin Duygulanımsal Mahiyeti Üzerine” adlı yazısında Emine Erdoğan, günümüz feminist eleştiri odaklarında “boş gösteren” şeklindeki kullanımı sebebiyle eleştirilen “ataerkillik” kavramına konsantre oluyor. “Ataer-ki” kavramına ilişkin cinsiyet eşitsizliğini ifadede kolaycılığa kaçılması sebebiyle bir “boş gösteren” olması şeklindeki eleştirilere katılmakla birlikte kavramın kuramsal köklerine inerek öne sürülen eleştirel pers-pektifleri yorumlayan Erdoğan, ataerkillik kavramının bu ‘başarısızlı-ğın’ ardında kavramın temelini aranması probleminin yattığını ifa- de ediyor. Bu anlamda ataerkillik kavramının işaret ettiği cinsiyete dair ilişkilerin temellerinin arandığı bir noktada bakışlarını maddi alanla sınırlandırmayarak daha geniş bir perspektifte “eşitsiz cinsiyet ilişkilere- nin duygulanımsallığı” (s. 29) üzerinde duruyor. Postyapısalcılığın im- kânlarından da yararlanarak “temelsiz bir duygulanım” olarak ifade et- tiği ataerkilliği; atmosfer-vari, yapışkan, hayatın her yönünü kapsayan, bulaşıcı, performatif ve cinsiyet eşitsizliğini ifade etmede kapsayıcı bir kavram olarak yorumluyor. “Ataerkillik nedir” sorusu yerine “Ataerkil- lik kavramı ne işe yarar” sorusunu sorarak kavramın kolektif duyguları harekete geçiren politik yönüne vurgu yapan yazar, böylece okuruna ataerki kavramı üzerinde yeniden düşünme imkânı kazandırıyor.

Güler Cansu Ağören’in çevirisini üstlendiği Sumi Cho, Kimberlé Williams Crenshaw ve Leslie McCall’ın kaleme aldıkları “Kesişimsel-

lik Çalışmaları Alanına Doğru: Kuram, Uygulamalar ve Praksis” adlı metinde kesişimsellik, üç ilişkilendirme kümesi üzerinden ele alınıyor. Kitabın tezine uygun şekilde makale, kesişimselliğin ne olduğu sorusundan ziyade ne yaptığına ve yapabileceğine odaklanarak kavramın akademik ve politik alandaki potansiyellerini tartışmaya açıyor. Kesişimselliğin “‘farklılıkla’ yalnızca yüzeysel şekilde meşgul olduğunu” (s. 52) ifade eden bir tanımlamanın aksine kavramı, “başka kategorilerle iç içe geçmiş, akışkan ve değişken şekilde gören; her zaman iktidar dinamiklerini oluşturduklarını ve onlar tarafından oluşturulduklarını düşünen” (s. 60) bir bakışla değerlendiriyor. Kuramsal uygulamaların yanında praksis tarafıyla çok katmanlı bir yapı arz eden kesişimselliği, toplumsal cinsiyet ve feminist eleştiri sahasında kullanmanın önemine değinmesi, eşitlikli bilgi üretimini koşullayan iktidarı sorunlaştırması ve bu çalışmaların gelecekteki potansiyel önemlerine değinmesiyle makale; kavrama dair önemli yaklaşımlarıyla öne çıkıyor.

Atilla Barutçu, “Erkek(lik) Kategorilerine ve Kimliklerine Dair Queer Sorgulamalar: İdrak Edilemez Bir Erkeklik Mümkün mü?” adlı yazısında, eleştirel erkeklik çalışmalarını ve bu bağlamda üretilen erkeklik kategorilerini tarihsel seyri içerisinde sorunsallaştırıyor. Barutçu, dünden bugüne eleştirel erkeklik çalışmalarında kategori odaklı bir analiz inşasının sonu olmadığı gibi günümüzdeki eleştirel çalışmalara da bir katkı sağlamadığı kanaatinde olup erkekliğin sabit temsillerinin imkânsızlığının altını çiziyor. Hearn’in “gex” kavramından hareketle eleştirel erkeklik çalışmalarını queer yaklaşımlarla birlikte değerlendiren Barutçu; herhangi bir erkeklik kategorisi yerine “o kategoriye dâhil edilen erkeklerin hegemonyayla ilişkisine, cinsiyet eşitsizliğini nasıl beslediğine, tahakküm ilişkilerini nasıl kurduğuna ve performatifliğine odaklanmanın gerekliliğini” (s. 99) vurgulamasıyla eleştirel erkeklik çalışmaları bağlamında önemli bir noktaya parmak basıyor. Öte yandan Barutçu’nun erkeklik kategorileri üretiminin çıkmazı yanında katkılarına değinmesi ve kategorilerin bırakılması şeklindeki teklifine karşın eleştirel erkeklik çalışmalarında erkeklik üzerine “bir süre daha konuşmak gerektiğini” (s. 103) vurgulaması öne sürdüğü argümanlar bakımından çelişik bir durum teşkil ediyor. Fakat bu teklifini cinsiyet kimliklerinin içini boşaltarak anlamlarını kaydırmak adına öne sürmesinin; metniyle katkıda bulunduğu feminist eleştiri kategorilerini feminist özenle birlikte bağlamlarıyla düşünmeyi öneren eser için bir

devamlılık ve örtüşüklük arz ettiği de söylenebilir. Ancak cinsiyet kimliklerinin içini boşaltmak adına da olsa ‘geçici bir adım’ olarak ifade edilen bu teklifin, erkeklik kategorilerini yeniden üretici ve dönüştürücü etkisi bakımından düşündürücü olduğunu söylemek de mümkündür.

Eleştirel erkeklik kategorilerini tartışmaya açan Barutçu’nun makalesinin ardından Demet Gülçiçek, “Feminist Tarih ile İlişkilenmek: Dönemler, Tanımlar, Eklemeler” adlı yazısında feminist tarih yazımını basitçe üstünü çizmeden postyapısalcı feminist tarih yazımıyla ilişkilendirerek ele almayı öneriyor. Gülçiçek, feminist tarihyazımını, romantize etmeden feminist araştırmalara hangi kapıları açtığını sorguladığı yazısında, feminist kadın tarihi yazımlarını kendi bağlamları içerisinde düşünmenin önemine dikkat çekiyor. Kadın hareketlerini “iç içe geçmiş, nerede başlayıp bittiği belli olmayan, renkleri birbirine girmiş bir yuvarak” (s. 117) olarak değerlendiren Gülçiçek, feminist kadın tarihi çalışmalarını ve dönemlendirmelerinin geçmişle şimdi arasındaki ilişkileri aydınlatma noktasındaki katkılarına değiniyor. Ancak bunların ardışık yadsıma eğilimlerini içermesi bakımından eleştirel bir yaklaşımla ele alınması gerekliliğinin de ayrıca altını çiziyor. Hiçlenerek üstü çizildiği bir düzlemde feminist kadın tarihi çalışmalarını; katkılarını ve postyapısalcı feminist yaklaşımlarla ilişkiselliğini göz ardı etmeden analiz etmesi bakımından Demet Gülçiçek’in sunmuş olduğu düşünsel zemin; okuyucuya önemli bir eleştirel perspektif sunuyor.

“Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliğinde Kaynaklar ve Yöntem Üzerine: Arzuhaller, Hatıratlar ve Romanlarda Ebeler” adlı metninde Gülhan Balsoy, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinde yöntem sorusundan hareketle geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet ebelik tarihini merkeze alarak alandaki sınırlılıklar ve kısıtların üzerine eğiliyor. Yazar, belgelerin iktidarla ilişkisini sorgulayarak hangi belgenin kim tarafından ve hangi amaçla yazıldığı gibi sorulara imkân tanınması açısından feminist tarihçiliğin davetini ilham verici buluyor. Geç Osmanlı erken Cumhuriyet tarihçiliğinde bir tarihsel özne olarak ebeliği görünür kılmak adına kaynaklarını sıradan, devlet-dışı aktörlerin belgelerinden, edebî eserlerden ve ben anlatılarından seçen Balsoy; bu belgelerin sınırlılıklarını göz ardı etmeden feminist tarihyazımında belgelerin kullanımına dair bir örneklem ortaya koyarak okuru da feminist tarihyazımında yöntem sorusu üzerine düşünmeye davet ediyor.

Feminist eleştiri ve kategorilerinin ne yaptığını, nasıl işlediğini

feminist özenle sorunsallaştıran arayışları içeren kitabın ilk bölümü, Demet Gülçiçek'in Clare Hemmings'le yaptığı ve "Feminist Düşüncenin Eleştirelliği: Feminist Hikâyeleri Farklı Şekillerde Anlatmak" başlığını taşıyan söyleşiyle noktalanıyor. Feminist eleştiride hikâyelerin nasıl anlatıldığı gibi problemleri yeniden düşünmek için Clare Hemmings'in çalışmaları, Türkiye feminist eleştiri odağında Hemmings'in kendi ifadeleriyle açıklanıyor. Arayışlar bölümünde tartışılan kuramsal yaklaşımlara yeniden bir bakışı sağlaması ve kitabın birinci ve ikinci bölümünü birbirine bağlayacak şekilde konumlandırılmasıyla söyleşinin; okura iki bölüm arasındaki ilişkiselliği kurması açısından rahat bir geçiş alanı sağladığı söylenebilir.

Birinci bölümde günümüz feminist eleştirisinde çeşitli açılardan eleştirilen feminist bilgi kategorilerinin olumsuz yanlarıyla birlikte katkılarına da değinildiği ve feminist özenin altının çizildiği toparlayıcı bir manzara sunuluyor. Birinci bölümdeki arayışların ardından ikinci bölümde "feminist çalışmaların son dönemde feminist üretimlere nasıl eleştirel sesler getirdiği ve yeni düşünce hatları açtığını" (s. 21) müzakere eden yazılar yer alıyor.

Feyza Akınerdem, "Yavaş Feminizm: Hız Çağında Feminist Müdahaleyi Yeniden Düşünmek" başlıklı yazısında dijitalleşmenin bir sonucu olarak hız çağının feministler arasında oluşturduğu kuşak çatışmaları ve kutuplaşmalara odaklanıyor. Yazar burada feminist özneyi yeniden hatırlamak, katmanlarına nüfuz edebilmek ve tarihsel, mekânsal, ilişkisel süreklilikleri devam ettirebilmek amacıyla 'yavaş feminizm' kavramını öne sürüyor. Akınerdem, hız çağıyla birlikte gelen kutuplaşmanın feminizmin alanını daralttığına dikkat çekerek feminizmde yavaşlama yolunun "teknolojik araçlar ve politik ihtiyaçların yeniden değerlendirilebildiği feminist yakınlıklar" (s. 190) kurmaktan geçtiğini ifade ediyor.

Akınerdem'in hız ve feminist eleştiri arasındaki ilişkiselliği sosyal medya içinde ve dışında kendi deneyimlerinden hareketle ele alması ve pandemi sonrası daha da artan bir hareketlilikle entelektüel hayatın her yanını saran sosyal medyaya dair feminist özen ekseninde bir dikkat sunması önem arz ediyor. Akınerdem'in ardından Ezgi Burgan ise "Feminist Yol ve Erdem Üzerine Bir Meditasyon: Şefkat, İtidal ve Tevazu" adlı yazısında, feminist yaşam ile erdemli yaşam arasındaki ilişkiselliği Tao Te Ching metni üzerinden sorguluyor. Yazının "Üç Hazine" isimli bölümünde, "şefkat", "itidal" ve "tevazu" şeklindeki üç kavram

üzerinden insanmerkezcilik ve hegemonik erkeklikten uzak bir konumlandırmanın imkânları tartışılıyor.

Feminist film eleştirisinin ne yaptığı, nasıl yaptığı ve neye dikkat çektiğini Sara Ahmed'in feminist oyunbozan figürü çerçevesinde düşünmeye davet eden Özlem Güçlü, "Göz Devirmelere Karşı Oyunbozan Feminist Film Eleştirisi" başlıklı yazısında, oyunbozanlıkta inat eden feminist film eleştirisinin yapabileceklerine ve değiştirebileceklerine dair bir tartışma yürütüyor. "Son kertede feminist film eleştirisi eril fantezileri ifşa ederek oyunu bozduğu kadar, bu fanteziler içinde 'kadın-sı' bulunarak silinmiş, sesi kısılmış ya da önemsizleştirilmiş hülyalar ve arzulardan da dünyalar kurar" (s. 217) şeklindeki ifadelerinde de okunduğu üzere Güçlü, gözlerin devrildiği noktada ataerkil düzlemlere/sofralara "hayır" diyebilmenin ve bu inatçılıkla mevcut imgelerin nasıl görüldüğüne dair algıyı değiştirebilmenin dünyayı değiştirme yolunda da atılan bir adım olduğunu ifade ediyor.

"Makbul İnsan(lık) Tahayyülünün Ötesinde: İnsansonrası Feminist Eleştirilerde Faillik ve İhtimam" adlı yazısında Deniz Gündoğan İbrişim, insansonrası (posthuman) kuram ile feminist kuramın kesişimselliğinden hareketle feminist eleştiride alternatif yolların imkânlılığını sorguluyor. Feminist kuramın ve insansonrası kuramın çıkış noktaları ve sorunları arasındaki paralellige işaret eden İbrişim, makbul insanlık tahayyülünün ötesinde, failliği insan özneyle sınırlamayan bir düzleme dikkat çekerken feminist insansonrası yaklaşımın "eril tarihselliğin sınırlarını yerle yeksan edeceği"ni (s. 245) öne sürüyor. Bu düşüncesine ilişkin olarak failliği, ulus-devlet inşasından öteye taşıyarak; varoluşunu, açık uçluluğu ve türler arası geçirgenliklere değen bir geçişlilikle kurmasından ötürü Leylâ Erbil'in *Kalan* adlı eserini odağa alıyor.

Son olarak; çevirisini Emine Erdoğan'ın yaptığı Sara Ahmed'in "Havamda Değilim" adlı yazısı kitabın ek kısmında yer alıyor. Eser içindeki çeşitli yazılarda sıklıkla atfının yapılması, kimi düşüncelerde temellendirici bir hareket noktası oluşturması ve kitabın temel tezine referansla literatürün kurucu metinlerinden olması bakımından Sara Ahmed'in metninin ayrıca verilmesinin isabetli bir seçim olduğunu söylemek mümkün.

Feminist eleştirinin başat kavramlarına yönelik eleştirel perspektiflerin üzerinde durulması, bu bağlamda yeni tartışma alanları

yaratacak kilit soruların sorulması ve feminist eleştiri kategorilerinin konumluluğunu feminist özenle ele alması aÇısından kitabın “Arayışlar” başlığını taşıyan ilk bölümü öne őrıkıyor. Bu bakımdan őrıŐmada, feminist konumluluğa ilişkin arayıŐlarla birlikte müzakerelere de yer verilmesi önem taşıyor. Her ne kadar sayıca az ve kısıtlı bir őrerçevde de olsa kitabın ikinci bölümünde yer alan müzakerelerin, yeni olasılıkların imkânlılığını göstermesi bakımından esere önemli katkılarda bulunduğu söylenebilir. Bu anlamda bir ilk adım olarak değerlendirilebilecek müzakereler bölümünde yer alan metinlere ilaveten sunulacak yeni tekliflerin, őrıŐmaların ve olasılıkların feminist eleştiride mühim kazanımlara kapı aŐacaĐını ifade etmek mümkündür.

Feminist eleştiri sahasının sorunlaştırdığı bazı meseleler dışarıda bırakılarak tartışma konuları sınırlı bir düzlemde ele alınmış olsa da *Feminist Eleştiri: Arayışlar ve Müzakereler*, kazandırdığı duygulanımlar, kolektif bilinç ve feminist kavramların yarattığı etki alanları gibi feminist eleştirinin geŐmiŐten günümüze taşıdığı ortaklaŐmaları ve uzlaŐ alanlarını kaybetmeden yeni rotaların oluşturulması gerekliliğini ortaya koyması bakımından literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Taylan Acar ve Şemsa Özar'ın *Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*

Review of *Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri* by Taylan Acar & Şemsa Özar

Taylan Acar, Şemsa Özar, *Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021, 248 s). ISBN 978-605-31622-1-6

Değerlendiren: Sezanur SEZGİN*

Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri kitabı ilkin 9 Mart 2018'de Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün organizasyonu ile "Birinci Ferhunde Özbay Anma Konferansı: Türkiye'de Aile, Evlilik ve Kadın İstihdamı" programında yapılan sunumların tekrar yazılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bir araya getirilen makaleler kitap olarak ilk baskısını Mart 2021 tarihinde Metis Yayınları'ndan "Metin Edebiyat dışı" serisi kapsamında yapmıştır. Genette'nin *Paratext*¹ kavramı çerçevesinden bakıldığında kitabın bilhassa kapak tasarımının bir anlam ve izlek üzere seçildiği anlaşılmaktadır. Zira künyede Emine Bora tarafından yapılan kapak tasarımında kullanılan kapak resmi yirminci yüzyılın en önemli ekspresyonist kadın ressamlarından Helen Frankenthaler'ın

* FSM Vakıf Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, (sezatur.sezgin@stu.fsm.edu.tr), ORCID ID: 0000-0003-2068-1520.

1 Bir eserin ilk etapta metin dışında kaldığı düşünülen ama ikinci dereceden metinsel unsurlar arasında dâhil edilmesi gereken, okurun büyük ölçüde yan-metinselliğe bağlı kaldığı ve başlığın, alt başlıkların, ara başlıkların, kapak tasarımının, dipnotların, önsöz, sonsöz gibi unsurların metinle çok geniş bağlantılar kurduğu bir kavramdır. Gerard Genette, *Paratext Thresholds Interpretation*, Çev. Jane E. Lewin, New York: Cambridge University Press, 2001.

Cite this article as: Acar, T. (2023). Şemsa Özar (Der.)'in *Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri* Adlı Eserinin Değerlendirilmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 162-167.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

1961 yılında yapmış olduğu “Vessel” isimli yağlıboya tablodur. Dolayısıyla Ferhunde Özbay anısına, Taylan Acar ve Şemsa Özar tarafından hazırlanan kitap, kapak tasarımı, ithafı ve kitap başlığından itibaren çehresini ve hizmet ettiği konuyu anlamlı bir bütünlük içerisinde vermektedir.

Türkiye’de kadın üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri olan bu kitap, Şemsa Özar’ın yazmış olduğu “Sunuş” ve Taylan Acar’ın “Giriş” yazıları dâhil olmak üzere toplam 8 ana bölümden müteşekkildir. Bununla birlikte eserin sonunda “Kaynakça” ve yazarların tanıtılarak toplumsal cinsiyet meselesiyle ilgili yaptıkları çalışmaların kısaca anlatıldığı “Katkıda Bulunanlar” bölümü de mevcuttur. Makaleleri ve fikirleriyle katkı sağlayan isimler kitap kapağında belirtildiği şekliyle alfabetik olarak şu şekilde zikredilebilir: Aslı Çoban, Ayşe Abbasoğlu Özgören, Faruk Keskin, İsmet Koç, Merve Kütük-Kuriş, Şemsa Özar, Taylan Acar, Z. Selen Artan-Bayhan, Zehra Yayla Enfiyeci, Zuhale Esra Bilir.

“40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra Türkiye’de Kadın Emeği” isimli “Sunuş” yazısında Şemsa Özar, feminist iktisatçıların araştırmalarından yola çıkarak kimi zaman ekonometri, istatistik ve sayıları kullanarak kimi zaman da hayat hikâyelerinden yola çıkarak kadın emeği ve kadın üretimiyle ilgili sorun alanlarının ve önceliklerin sarıh bir şekilde görülüp görülmediğini sorgulamaktadır. Çocuklu ve çocuksuz çiftler üzerinden oluşturulan bazı istatistiklerle ev içi emeği, iş-yaşam dengesi politikalarını, kadın ve erkek istihdam oranlarını, kadın çalışanların sektörel dağılımlarını, kadınların iş yükünün yanı sıra ayrımcı ve cinsiyetçi tavırlara maruz kalmalarını ve emek sömürsünü anlatan yazar, bu hususlar üzerinden bazı değerlendirmeler yapmaktadır. Yazının sonunda ise çalışma saatleri üzerinden iyileştirilmiş iş ve özel hayat dengesini gözeterek “yaşam-merkezli” değerler üzerine bir mücadele çerçevesi çizilmesi gerektiğiyle ilgili anlamlı ve pratik hayata uygulanabilirliği yüksek teklifler sunmaktadır.

Taylan Acar, “Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye’de Kadın Sorunu” başlıklı “Giriş” bölümü yazısında evvela kadın sorunlarını kadın cinayetleri, kadınların iş gücüne katılması, kadın cinselliği ve kadınların genel olarak toplumdaki rolü gibi hususlara değinmektedir. Ardından nüfus çalışmaları ve sosyal bilimler bağlamında Ferhunde Özbay’ın akademik çalışmalarından, analizlerinin derinliğinden, demografik araçları ve metodları kullanma becerisinden, bir sosyal bilimci olarak sahip olduğu eleştirel bakış açısından bahsetmekte ve Özbay’ın çalış-

malarının niteliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Devamında ise makaleler hakkında özet bilgiler verip kısa analizler yapmakta ve kitabın mahiyetine dair genel bir çerçeve çizmektedir.

“Sunuş” ve “Giriş” bölümlerinin ardından gelen ilk; kitabın bütünündeki üçüncü makale ise Ayşe Abbas Özgören’in “Türkiye’deki Kadın İstihdamının Önündeki Demografik Zorluklar Doğurganlık Davranışları ve Bağlam” başlıklı yazısıdır. Yazar, konu hakkında yapılan çalışmalara değindikten sonra meselenin Türkiye’deki karşılığını istatistikler üzerinden anlatmaktadır. Kadınların doğurganlık davranışları, sahip olunan çocuk sayısı ve bu durumun istihdam üzerindeki etkisi, iş ve aile hayatını uzlaştırma politikaları, çocuk bakımı ve kadının çalışmasının önündeki engellerin kaldırılması adına çözüm önerileri ve alternatifler sunmaktadır.

Dördüncü makale olan “İmkânsız Yakınlık AVM’lerde Kurulan Satış Görevlisi Müşteri İlişkisi” isimli çalışma ise bir epigrafla -Refik Durbaş’ın “Tezgâhtaki Kızlar” isimli şiirinden alıntılanan bir bölümle başlamaktadır.² Zuhal Esra Bilir, kapitalizmin mabedi olarak tabir edilebilecek olan AVM’lerde ağır şartlar altında çalışan, estetik ve duygusal emek sarf eden satış görevlisi kadınların özelliklerinin, müşterilerle ilişki kurarken yaşadıklarının sınıfsal karşılaşmalar üzerinden nasıl inşa edildiğini nitel bir saha çalışması üzerinden ele almaktadır. Söz konusu makale, diğer çalışmalara oranla sayılardan ve grafiklerden ziyade bizat alandaki kişilerle münasebet kurduğu ve onların sözleri ekseninde şekillenen verilere yer verdiği için okuyucuya sunduğu resmin sınırları ve mahiyeti itibariyle görece daha somut bir noktada durmaktadır.

Merve Kütük-Kuriş’e ait olan “Zamanın Müteşebbis Ruhunun Peşinde Anne ve Eş olmak Moda Tutkunu Genç Mütedeyyin Kadınların İş ve Aile Hayatı Deneyimleri” isimli beşinci makalede yazar, 2011 yılından itibaren moda sektöründe aktif rol alan -yazarın tabiriyle- mütedeyyin kadınların *Âlâ* dergisi örneğinden itibaren başlayan ve meseleye blog yazılarının, sosyal medyada moda ve hayata dair verilen tavsiyelerin, tabiri caizse otobiyografik paylaşımların izlerini, bahsettiği kesim-

---

2 Erkenden açılır dükkân
sevda ile yalnızlıktan başka
dizilir uykusuz tezgaha
ince tül, gamlı ruj ve hazan

den kadınlarla yaptığı birebir mülakatlar ve saha çalışmaları üzerinden sürdürmektedir. Yazar bu “özgürleşme” alanını Ak Parti hükümetlerinin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yapmış olduğu köklü değişimlere ve başörtüsü yasağının kaldırılmasına dayandırmaktadır. Nihayetinde bunu bir iş ve sektör hâline getirip ev içi rol dağılımlarını, annelik tercihlerini ve iş hayatını dengelemeye çalışan “mütedeyyin” genç aktörlerin toplumun cinsiyetçi ve sınıflı yapısını güçlendirdiğini iddia etmektedir. Aslında yazarın “mütedeyyin” ifadesini kullanırken hangi kadınları işaret ettiği meçhuldür. Zira başörtülü ve başörtüsüz gibi bir ayrımın sağlıklı olmayacağı düşünülerek kullanılmış olduğunu varsaydığım bu ifadenin neticesinde varılan noktada sınırları flu olan bir grup “öteki” hâline getirilmekte ve üstenci bir dille söz konusu kadınların özgürce yaptıkları seçimler eleştirilmekte, bir yönüyle de eksik yorumlanmaktadır. Tek, ideal ve mutlak bir kadınlık hâli bekleyen bu tavrın varlığıyla yapıcı olmayan bir üslubun izleri hissedilmektedir.

Kitabın altıncı makalesi olan “Türkiye’de İmam Nikâhı Yaygınlığının Evlilik Kuşaklarına Göre Değişimi: Hayat Tablosu Analizi” Faruk Keskin, Zehra Yayla Enfiyeci ve İsmet Koç’un müşterek bir çalışmasıdır. Literatür, teorik çerçeve, veri kaynağı, yöntem ve bulgular üzerinden ilerleyen araştırmada evliliğin kuruluşuna dair başlık parası, görücü usulü, akraba evliliği gibi geleneksel uygulamalar, bazı bölgeler ve çeşitli sosyal gruplar üzerinden incelenmektedir. Türkiye’de evliliğin başlama merhalesinde her iki nikâh yapısının varlığını sürdürüyor olmasının geleneksel ve modern pratiklerin bir arada bulunmasına işaret ettiği; bu durumun da melez modele uygun düştüğü vurgulanmaktadır. Fakat çalışmanın sınırlılıkları ve problemin ele alınışı sırasında kullanılan kavramlar konunun bilimsel yönünü zedeleme ihtimali barındırmaktadır. Zira asıl çıkış noktası İslâm kültürüne ait bir uygulamanın tahrif edilerek tatbik edildiğinin söylenmemesi, İslami literatür ve konuyla ilgili gösterilen kaynaklardaki eksiklikle birlikte söz konusu nikâhın yalnızca gelenekte var olan bir pratik olduğunun söylenmesi indirgemeci bir söylem dili oluşturmaktadır.

Aslı Çoban’ın “Kadınlar Boşanma Hakkının Neresinde? İki Kuşaktan Kadın İlkokul Öğretmeninin Anlatılarında Boşanma ve Kadının Güçlenmesi” isimli kitabın yedinci makalesinde iki farklı kuşaktan olan kadın öğretmenlerin hayat hikâyelerinden yola çıkılarak Türkiye’de kadının inisiyatifıyla gerçekleşen boşanmaların kadının güçlenmesi-

ne nasıl bir etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca söz konusu boşanmaların kadınların güçlenmesi bakımından nesiller arasında ne gibi farklılıkların göstergesi olduğu, anlatı analizi yoluyla incelenmektedir. Konu özelinde incelenen profili tanıma ve önemini kavrama bakımından Türkiye’de ilkökul öğretmeni kadınlar örneklemeyle birlikte söz konusu kadın öğretmenlerin birinci nesliyle ikinci kuşak olarak tabir edilen 1970-1990 arasındaki neslin boşanma eylemine karşı tavırları, bakış açıları ve bu durumun toplum nezdindeki konumlarını etkileyip etkilemediğine dair çeşitli sonuçlar elde edilmekte ve bunlar üzerinden dönemsel mukayeseler yapılmaktadır.

Kitabın son makalesi ise Z. Selen Artan-Bayhan’ın kaleme almış olduğu “ABD’ye Göç ve Toplumsal Cinsiyet Roller, Normlar, Sınırlar” isimli çalışmadır. Mezkûr bölümde New York ve New Jersey’de yaşayan birinci nesil Türk göçmenlerin kadınlık-erkeklik normlarını ve rollerini nasıl kurdukları incelenmektedir. Bu araştırma kadınlık, erkeklik ve cinsiyet eşitliği, kadınların ev dışındaki çalışma hayatı, ev içi iş bölümünü etkileyen faktörler gibi hususlar Türk göçmen kadınlarla birebir yapılan görüşmeler ışığında ele alınmaktadır. Çalışmanın sonunda ise ideolojik, sosyoekonomik ve göç etme süreçleriyle ilgili olarak kadınların heterojen bir yapıya sahip olduklarının unutulmaması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır.

Nihayetinde kadının ev içindeki ve dışındaki emeğini görünür kılan, kendisine yoldaş olması beklenen kadınlık hâlinin sistem tahakkümü ve yaşamsal düzendeki yanlış kurgular yüzünden kadınlara engel hâline getirildiği, evlilik ve boşanma pratikleri üzerinden kadının özgürlük ve sosyal statü arayışı yahut kaybı gibi konular üzerinden yürütülmüş incelikli bir emeğin ürünü olduğu, literatüre dair önemli bir boşluğu doldurduğu aşikârdır. Ayrıca istatistikler, sayılar, tablolar, grafiklerle desteklenmiş, saha çalışmaları ve kadınlarla yapılan birebir görüşmelerle veri akışı sağlanmış, teorik bir zemin üzerine inşa edilmiş bu akademik çalışmalar; konunun nitel-nicel gözlem yönünü desteklemesinin yanı sıra hayatın oldukça gerçek tecrübelerine temas etmesi insanların birbirlerine merhametle ve anlayışla yaklaşması gerektiğini daha derinden hatırlatan bir çabanın nişanesini oluşturmaktadır. Fakat bunun yanında bazı sosyal gruplar incelenirken söz konusu gruplara karşı üstenci ve ayrıştırıcı bir dil kullanılması bu değerli çabaya yer yer gölge düşmesi ihtimalini hatırdan tutmak gerektiğini bizlere yeniden ispat etmiştir.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tek denekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın çalışmaları konusunda son dönem alan yazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, meta analiz veya meta sentez çalışması olmasına,
- Kadın çalışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model önerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri özgün nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın çalışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme kararı ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu çerçevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle Dergi Yöneticisi ve Baş Editör tarafından amaç, konu, içerik, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden incelenmektedir. Editöryal ön değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı Çalışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütünü, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.
- Değerlendirme Süreçleri
- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.
- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.

- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.
- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin ve editörlerin eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.
- KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.
- Yayına kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.
- Yayına kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Yönetici Editör tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazara gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınmamacı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.

KADEM

JUNE 2023 • VOLUME IX • ISSUE I

KADEM

Journal of
Women's
Studies

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

**A Socio-Economic Analysis of the Reading Foundation Established by
Âdile Sultan in Fatih**
Zehra Çankaya Bayraklı

Half Century of Women's Studies: A Bibliometric Analysis
Nurseem Keskin Aksay
Haydar Yalçın

**Depression and Anxiety among Low and Middle-Income Turkish Women:
The Roles of Coping, and Personal and Environmental Resources**
Vahide Ulusoy Gökçek
Zahide Tepeli Temiz

**Somatization in Women: An Evaluation from the Biopsychosocial
Perspective**
Selin Karaköse
Özlem Sertel Berk

**The Effect of Microcredit Application on Women's Income in Poverty
Fighting in the Province of Sanliurfa**
Ebru Mancı
Mehmet Reşit Sevinç

**Review of *Kadınca Bilmeyişlerin Sonu: 1960-1980 Döneminde Feminist
Edebiyat* (Ed.) by Duygu Çayırıcıoğlu**
Emine Kılınç

**Review of *Feminist Eleştiri: Araştırmalar ve Müzakereler* (Ed.) by Demet
Gülçipek & Emine Erdoğan**
Ayşe Betül Ekici

**Review of *Emek, Beden, Aile Türkiye'de Kadınlık Hâlleri* (Ed.) by Taylan
Acar & Şemsa Özar**
Sezanur Sezgin

kadinarastirmalari.kadem.org.tr